

ปตฺวา "สมฺมาสมาธิ"ติ, พฺลานิ ปตฺวา เมื่อถึงฐานะเป็นองค์แห่งมรรค ตรัสว่า "สมาธิพลนุ"ติ. ปิฎฺฉิทฺถํ ปตฺวา "สมโถ, "เป็นสัมมาสมาธิ", เมื่อถึงฐานะเป็นผละ อวิกฺเขโป"ติ. เอวมยํ เอโก ธมฺโม ตรัสว่า "เป็นสมาธิพละ". เมื่อถึงฐานะ เป็นปิฎฺฉิทฺถุกะ ตรัสว่า "เป็นสมณะ, จสฺส จาเนสฺส วิภคฺโต. อวิกฺเขปะ". ธรรมอย่างเดียวกันทรงจำแนก ไว้ในฐานะ ๖ ค้วยประการฉะนี้.

ปญฺญา ปน อินฺทฺริยานิ ปตฺวา ส่วนปัญญา เมื่อถึงฐานะเป็นอินทรีย์ "ปญฺณินฺทฺริยํ โหตี"ติ วุตฺตา, มคฺคกฺกานิ ตรัสว่า "เป็นปัญฺณินฺทฺริย", เมื่อถึงฐานะ ปตฺวา "สมฺมาทิฎฺฐี"ติ, พฺลานิ ปตฺวา เป็นองค์แห่งมรรค ตรัสว่า "เป็นสัมมา- "ปญฺญาพลนุ"ติ, มฺูลานิ ปตฺวา "อโมโห"ติ, ทิฎฺฐี", เมื่อถึงฐานะเป็นผละ ตรัสว่า กมฺมปถํ ปตฺวา "สมฺมาทิฎฺฐี"ติ, ปิฎฺฉิทฺถํ "เป็นปัญญาพละ", เมื่อถึงฐานะเป็นมูล ปตฺวา "สมฺปชฌณํ, วิปสฺสนา"ติ. เอวมยํ ตรัสว่า "เป็นอโมหะ", เมื่อถึงฐานะเป็น อเอโก ธมฺโม สตฺตสฺส จาเนสฺส วิภคฺโต. กรรรมบถ ตรัสว่า "เป็นสัมมาทิฎฺฐี", เมื่อ ถึงฐานะเป็นปิฎฺฉิทฺถุกะ ตรัสว่า "เป็น สัมปชฌณะ, วิปัสสนา". ธรรมอย่างเดียวกัน นี้ ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๗ ค้วย ประการฉะนี้.

สเจ ปน โภจึ วเทยฺย "เอตฺถ ก็ถ้าจะฟังมีบางคนกล่าวว่า "ใน อปฺพุพฺพํ นาม นตฺถิ, เหนฺจจา กหิตเมว พระบาลีนี้ ขึ้นชื่อว่าบทที่ยังไม่เคยมีหามีไม่,

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺจสาลินี. ป-ท. ๒-๑๓

คณฺหิตฺตฺวา ตสฺมึ ตสฺมึ จาเน^๑ ปทํ ปุริตํ, เพราะพระองค์ ทรงกำหนดถึงธรรมที่ทรง
 อนุสนฺธิกา กถา, อุปฺปฏิปาฏิยา โจรเหติ ระบุไว้ข้างตนนั่นเอง มาทำบทยให้เต็มไว้
 อากตภณฺทสทิสสา, โคญฺเณ คตมคฺเค ในฐานะนั้น ๆ, ถอยคํหาอนุสนฺธิไมไค,
 อาลุพิตติณฺสทิสสา, อชานิตฺตฺวา กถิตา^๑ติ. เป็นเช่นกับสิ่งของที่พวกโจรลักมาสูมกันไว้,
 เป็นเช่นกับหญ้าที่ฝูงโคเหยียบย่ำแล้วในทาง
 ที่ผานไป, เรื่องนี้ตรัสไว้ทั้ง ๆ ที่ไม่รู้".

โส "มา.เหวนุ"^๑ติ ปฏิเสเชตฺตฺวา วตฺตพฺโพ: ผู้นั้นต้องถูกคัดค้านว่า "ท่านอยากกล่าวอย่าง
 พุทฺธานํ เทสนา อนุสนฺธิกา นาม นั้นเลย": เทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 นตฺถิ, สํานุสนฺธิกา ว โหติ. อชานิตฺตฺวา ชื่อว่า หาอนุสนธิไมไค ยอมไมมี, เทศนา
 กถิตาปิ นตฺถิ, สพฺพา ชานิตฺตฺวา ยอมมีอนุสนธิเน. แมถอยคํที่พระองค์ไม
 กถิตาว. ทรงทราบแล้วตรัสก็ยอมไมมี, พระองค์ทรง
 ทราบทั้งหมดแล้วจึงตรัสทั้งนั้น.

สมฺมาสมฺพุทฺโธ หิ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ แทจฺริง พระสัมาสัมพุทฺธเจายอมทรงทราบ
 กิจจํ ชานาติ, ตํ ญตฺวา กิจจวเสณ หน้าที่แห่งธรรมนั้น ๆ, ครั้นทรงทราบหน้าที่
 วิภตฺตี อาโรเปนฺโต "อฏฺฐารส ธมฺมา นั้นแล้ว ทรงยกขึ้นจําแนกตามหน้าที่ ทรง
 เอเกกกิจฺจา"^๑ติ ญตฺวา เอเกกสฺมึ จาเน ทราบว่า "ธรรม ๑๘ ประการ มีหน้าที่แต่
 วิภตฺตี อาโรเปสิ. ละอย่าง" แล้วทรงยกขึ้นจําแนกไว้ในฐานะ
 แต่ละฐานะ.

^๑ ส. จาเน ษน.

"สตฺต ฐมฺมา เทวเทวกิจฺจา"ติ ๑ ฅตฺวา ทรงทราบว่ "ธรรม ๑ ประการ มีหน้าท่
ทฺวีสุ ทฺวีสุ จาเนสุ วิภตฺตี อาโรเปสิ. อย่างละ ๒" แล้วทรงยกขึ้นจ้แนกไว้อย่าง
"เวทนา ติกิจฺจา"ติ ๑ ๑ ฅตฺวา ตีสฺ จาเนสุ ละ ๒ ฐานะ. ทรงทราบว่ "เวทนามีหน้าท่
วิภตฺตี อาโรเปสิ. "วีริยสตีํ จตฺตาริ ๓ อย่าง" แล้วทรงยกขึ้นจ้แนกไว้ใน ๓
จตฺตาริ กิจฺจານี"ติ ๒ ๑ ฅตฺวา จตฺตสุ จาเนสุ ฐานะ. ทรงทราบว่ "วีริยะและสตีมีหน้าท่
วิภตฺตี อาโรเปสิ. "สมาธิ ฉกิจฺโจ"ติ อย่างละ ๔" แล้วทรงยกขึ้นจ้แนกไว้อย่าง
๑ ฅตฺวา ฉสุ จาเนสุ วิภตฺตี อาโรเปสิ. ละ ๔ ฐานะ. ทรงทราบว่ "สมาธิมีหน้าท่
"ปญฺญา สตฺตกิจฺจา"ติ ๑ ๑ ฅตฺวา สตฺตสุ ๖ อย่าง" แล้วทรงยกขึ้นจ้แนกไว้ใน ๖
จาเนสุ วิภตฺตี อาโรเปสิ. ฐานะ. ทรงทราบว่ "ปัญญาหน้าท่ ๑
อย่าง" แล้วทรงยกขึ้นจ้แนกไว้ใน ๑ ฐานะ.

ตฺตฺรทํ อุปมํ :

ในช้อนัน มีอุปมาดังน้ :

เอโก กิร ปญฺตีโต ราชา รโหคโต มีเรื่องเล่าว่ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง
จินฺเตสิ "อิทํ ราชกุลสนฺตํกํ น ยถา วา ทรงเป็นนักปราชญ์ ประทับอยู่ในที่ส่วนพระ-
ตถา วา ขาทิตฺตพฺพํ, สิปปานุจฺฉวิกํ เวตน์ องค์ทรงพระดำริว่ "เราจะเพิ่มรางวัลมี
วทฺเชสฺสามี"ติ. โส สพฺเพ สิปปเก^๓ ค่ากู่ควรแก่คิลปะ, โดยอุบายอย่างใดอย่าง-

^๑ ก. ตีสฺ จาเนสุ กิจฺจาติ.

^๒ ส. "วีริยํ สตี จตฺกิจฺจา"ติ.

^๓ ฉ. สิปปิเก.

สนุนิปาตาเปตฺวา "เอเกกสิปปชานนเก หนึ่ง ที่จะไม่ต้องเสียทรัพย์ในทองพระคลัง
 ปกโกสธา"ติ อาห. หลวง". ท้าวเธอทรงพระดำริฉะนี้แล้ว

จึงรับสั่งให้ราชบุรุษ เรียกประชุมพวกคนที่มี
 ศิลปะทุกจำพวกมา แล้วตรัสว่า "พวกท่าน
 จงเชิญคนที่มีความรู้ในทางศิลปะแต่ละอย่าง
 แต่ละอย่างมา".

เอวํ ปกโกสียมานา อฏฺฐารส ชนา
 อฏฺฐหีสํ, เตสํ เอเกกํ ปฏิวีสี^๑
 ทาเปตฺวา วิสฺสชฺเชติ "เทว เทว สิปปานิ
 ชานนฺตา อากฺขณฺตฺว"ติ วุตฺเต ปน สตฺต
 ชนา อากฺขณฺตฺสํ, เตสํ เทว เทว
 ปฏิวีเส ทาเปสิ.

เหล่าชนผู้รู้ศิลปะเมื่อได้รับเชิญอย่างนั้นแล้ว
 จึงพากันเข้ามาเฝ้า ๑๘ คน, พระองค์จึงทรง
 แแบ่งรางวัลพระราชทาน แก่พวกเขาคณะ-
 ส่วน และเมื่อท้าวเธอตรัสว่า "ผู้รู้ศิลปะ ๒
 อย่าง จงเข้ามา" จึงพากันเข้ามาเฝ้า
 ๑ คน, พระองค์จึงพระราชทานรางวัลให้
 แก่พวกนั้นคนละ ๒ ส่วน.

"ตีณิ สิปปานิ ชานนฺตา อากฺขณฺตฺว"ติ
 วุตฺเต เอโกว อากฺขณฺติ, ตสฺส ตโย
 ปฏิวีเส ทาเปสิ.

เมื่อพระองค์ตรัสว่า "ผู้รู้ศิลปะ ๓ อย่าง
 จงเข้ามา" แต่มีคนเดียวเข้ามาเฝ้าเพียงคน
 เดียว, ท้าวเธอจึงพระราชทานรางวัล ๓
 ส่วนให้แก่เขาไป.

^๑ ฉ. ปฏิวีสี.

"จตุตถาริ สิปปานิ ชานนุตตา อากัจจนุตฺต"^๑ติ เมื่อทรงรับสั่งว่า "ผู้รู้ศิลปะ ๕ อย่างจง
 วุตฺเต เทว ชนา อากมัสสุ, เตสึ เข้ามา" มีคนเข้ามาเฝ้า ๒ คน, พระองค์
 จตุตถาโร จตุตถาโร ปฏิวีสเ ทาเปสิ. จึงทรงพระราชทานรางวัลให้แก่พวกเขาคน
 ละ ๕ ส่วน.

"ปญฺจ สิปปานิ ชานนุตตา อากัจจนุตฺต"^๑ติ เมื่อตรัสว่า "ผู้ที่รู้ศิลปะ ๕ อย่างจงเข้ามา"
 วุตฺเต เอโกปิ นาคญฺฉิ. "ฉ สิปปานิ แม่แต่คนเดียวก็ไม่มีมาเฝ้า. เมื่อพระองค์
 ชานนุตตา อากัจจนุตฺต"^๑ติ วุตฺเต เอโกว ทรงรับสั่งว่า "ผู้รู้ศิลปะ ๖ อย่างจงเข้ามา"
 อากญฺฉิ, ตสฺส ฉ ปฏิวีสเ ทาเปสิ. มีเข้ามาเฝ้าเพียงคนเดียว, ท้าวเธอจึง
 พระราชทานรางวัลให้แก่เขาไป ๖ ส่วน.

"สตฺถ สิปปานิ ชานนุตตา อากัจจนุตฺต"^๑ติ เมื่อท้าวเธอตรัสว่า "ผู้รู้ศิลปะ ๖ อย่าง
 วุตฺเต เอโกว อากญฺฉิ, ตสฺส สตฺถ จงเข้ามา" มีเข้ามาเฝ้าเพียงคนเดียว,
 ปฏิวีสเ ทาเปสิ. พระองค์จึงพระราชทานรางวัลให้แก่เขาไป
 ๖ ส่วน.

ตตฺถ ปญฺชิตโต ราชา วีย อนุตฺตโร ในเรื่องนั้นมีข้ออุปมาดังต่อไปนี้ สม-
 ฆมฺมราชา, สิปฺปชานนกา วีย จิตฺตงฺก- เต็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระธรรม-
 วเสน^๒ อุปฺปนฺนา ธมฺมา, สิปฺปานุจฺฉวิกิ ราชา ไม่มีใครเยี่ยมกว่า เปรียบเหมือน

^๑ ฉ. อากัจฉิ. ^๒ ฉ. จิตฺตจิตฺตงฺกวเสน.

เวตนวุทฒัน วิย กิจฺจวเสณ เตสํ เตสํ พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นนักปราชญ์, ธรรมที่
 ธรรมานํ วิภตฺติอาโรปนํ. เกิดขึ้น โดยเป็นองค์ประกอบของจิตเปรียบ
 เหมือนชนผู้รู้ศิลปะ, การยกธรรมทุกอย่าง
 ขึ้นสู่การจำแนกด้วยอำนาจหน้าที่ เปรียบ
 เหมือนการเพิ่มรางวัลอันมีค่าคู่ควรแก่ศิลปะ.

สพเพปิ ปเนเต ธมฺมา ผสฺส- อนึ่ง ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด รวม
 ปญฺจกฺวเสณ ฌานกฺวเสณ อินฺทฺริยวเสณ เป็นหมวดใด ๑๑ หมวด คือ ธรรมหมวด ๕
 มคฺคกฺวเสณ^๑ พลวเสณ มุลวเสณ มีผัสสะเป็นต้น ๑ อังคฌาน ๑ อินทรีย์ ๑
 กมฺมปถวเสณ โลกपालวเสณ ปสฺสทุติ- อังคมรรค ๑ พละ ๑ มุล ๑ กรรมบถ ๑
 วเสณ ลหุตาวเสณ มุทุตาวเสณ ธรรมเป็นโลกบาล ๑ ปัสสัทธิ ๑ ลหุตาว ๑
 กมฺมณฺณตาวเสณ ปาคุณฺณตาวเสณ มุทุตาว ๑ กัมมัญญุตาว ๑ ปาคุณฺณตาว ๑
 อชฺชุกตาวเสณ สติสมฺปชฺชณฺณวเสณ^๒ สมถ- อชฺชุกตาว ๑ สติและสัมปชัญญะ ๑ สมถะและ
 วิปัสสนาวเสณ ปคฺคาหาวิกฺเขปวเสณาติ วิปัสสนา ๑ ปักคาหะและอวิกเขปะ ๑.
 สตฺตฺตรส ราสิโย โหนฺตึติ.

ธมฺมุทฺเทสฺวารกถา นิฎฺฐิตา.

กถาวาควยธมฺมุทฺเทสฺวาร จป.

^๑ ฉ. มคฺควเสณ. ^๒ ก. สมฺปชฺชณฺณวเสณ.

กามาวจรกุศล นิทเทสวารกถา

กถาว่าด้วยกามาวจรกุศลนิทเทสวาร

๒. อิทานี ตาเนว ฐมฺมุทเทส-
วาเร ปาฬิอารุพฺพานิ จปฺปญฺญาส ปทานิ
วิภชิตฺวา ทสฺเสตฺถ์ "กตโม ตสฺมี สมเย
ผลฺโส โหติ"ติอาทินา นเยน นิทเทส-
วาโร อารทฺโธ.

๒. บัดนี้ เพื่อจะจำแนกบท ๕๖ บท
เหล่านั้นที่มาจากในพระบาลี ในธัมมท-
เทสวาร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงเริ่ม
นิทเทสวาร โดยนัยมีอาทิว่า "กตโม ตสฺมี
สมเย ผลฺโส โหติ" (ผู้สละยอมมีในสมัยนั้น
เป็นใจน) เป็นอาทิ.

ตตฺถ ปุจฺฉาย ตาว อยมตฺโต :

คำถามในนิทเทสวารนั้น มีอธิบายดัง
ต่อไปนี้ :

ยสฺมี สมเย กามาวจรํ กุสลํ โสมนสฺส-
สหคตํ ติเหตุกํ อสังขาริกํ มหาจิตฺตํ
อุปฺปชฺชติ, ตสฺมี สมเย ผลฺโส โหติติ
วุตฺโต, กตโม โส ผลฺโสติ อมินา
นเยน สพฺพปุจฺฉาสฺส อตฺโต เวทิตฺพฺโพ.

พึงทราบใจความในคำถามทุกแห่ง โดยนัย
นี้ว่า มหากุศลจิตฝ่ายกามาวจรที่สหคตด้วย
โสมนัส เป็นติเหตุกะ อสังขาริกเกิดในสมัย
ใด, ผู้สละที่ตรัสว่ายอมมีในสมัยนั้นเป็นใจน.

โย ตสฺมี สมเย ผลฺโสติ ตสฺมี
สมเย โย ผุสนกฺวเสน อุปฺปนฺโน ผลฺโส,
โส "ผลฺโส"ติ อิทํ ผลฺสฺสฺส สภาว-
ทีปนฺโต สภาวปทฺนนาม.

คำว่า โย ตสฺมี สมเย ผลฺโส
มีอธิบายว่า ผู้สละที่เกิดขึ้นโดยเป็นอาการ
ถูกต้องในสมัยนั้น, คำว่า "ผลฺโส" นี้ชื่อว่า
เป็นบทแสดงสภาวะธรรมเพราะแสดงสภาวะ
ของผลฺสละ.

มุสนาติ	มุสนากาโร.	สมมุสนาติ	คำว่า มุสนา ไตแกอาการที่ถูกต้อง. คำว่า
สมมุสนากาโรว ^๑	อุปสกุควเสน	ปท	สมมุสนา ก็คืออาการที่กระทบพร้อมกันนั่นเอง
วท. เฒตวา	วตโต.	สมมุสิตตุนติ	ทรงเพิ่มคำเข้ามา โดยเป็นคำอุปสรรค
สมมุสิตกาโว.			จึงตรัสว่า สมมุสนา. คำว่า สมมุสิตตติ
			ไตแก ภาวะที่ถูกกระทบ.

อัย ปเนตถ โยชนา :

ก็ในนิทเทสวารนี้ มีถ้อยคำประกอบความตั้ง
ต่อไปนี้ :

โย ตสฺมี สมเย	มุสนกฺวเสน	ผลฺโส,	การกระทบ โดยอาการถูกต้องในสมัยนั้น
ยา ตสฺมี สมเย	มุสนา,	ยา ตสฺมี	อันใด, กิริยาที่กระทบในสมัยนั้นอันใด,
สมเย	สมมุสนา,	ยํ ตสฺมี สมเย	กิริยาที่ถูกต้องในสมัยนั้นอันใด, ความที่ถูก
สมมุสิตตติ.			กระทบในสมัยนั้นอันใด.

อถวา โย ตสฺมี สมเย	มุสนกฺวเสน	อีกประการหนึ่ง สภาวะใดที่เรียกว่า ผัสสะ	
ผลฺโส	อญเณนาปิ จ	ปริยาเยน	มุสนา โดยเป็นอาการถูกต้องในสมัยนั้น และที่
สมมุสนา	สมมุสิตตุนติ	วจฺจติ,	อัย
ตสฺมี สมเย	ผลฺโส	โหตีติ.	เวทนาที่นมิปิ
			ปริยายแมื่อน, สภาวะนี้ชื่อว่า ผัสสะย่อมมี

^๑ ฉ. มุสนากาโรว.

นิตฺเตเสสุ อิมินา นเยน ปทโยชนา
เวทิตฺตพฺพา.

ในสมัยนั้น. แม้ในนิตเตแห่งบทธา เวทนา
เป็นต้น ก็พึงทราบถ้อยคำประกอบความ
เฉพาะบท โดยนัยนี้.

อัย ปเนตฺถ สัพฺพสาธาโร
วิภคฺตวิวินิจฉัยโย :

ส่วนข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับการจำแนกที่
ทั่วไปทุกบทในนิตเตสวารนึ พึงทราบดังต่อ
ไปนี้ :

ยานีมานิ ภควตา ปจฺม กามาวจร
กุสลํ มหาจิตฺตํ ภาเชตฺวา ทสฺเสนฺเตน
อติเรกปณฺณาสปทานิ มาตีกาวเสน
สเปตฺวา ปุน เอเกภทํ คเหตุวา วิภคฺติ
อาโรปีทานิ, ตานิ วิภคฺติ คจฺจนฺตานิ
ตีหิ การณฺเห วิภคฺติ คจฺจนฺติ, นานา
โหนฺตานิ จตุหิ การณฺเห นานา
ภวนฺติ, อปรทีปนา ปเนตฺถ เทว จานานิ
คจฺจนฺติ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงจำแนกแสดง
มหากุศลจิตดวงที่ ๑ ฝ่ายกามาวจร ทรง
วางบทมากกว่า ๕๐ บทเหล่านั้นได้ไว้เป็น
บทมาตีภาแล้ว ทรงยกขึ้นสู่การจำแนกอีก
ทีละบท, บทเหล่านั้นเมื่อจะจำแนกยอม
จำแนกได้ด้วยเหตุ ๓ ประการ, และที่แตก-
ต่างกันก็แตกต่างกันด้วยเหตุ ๔ ประการ.
ก็ในนิตเตสวารนึ การอธิบายความอันแผก
ออกไปยอมได้ฐาน ๒.

กถํ ?

คืออย่างไร ?

เอตานิ หิ พญฺญชฺนวเสน อุปสฺสคฺควเสน
อตุตฺตวเสนาคิ อิมฺเห ตีหิ การณฺเห วิภคฺติ
คจฺจนฺติ.

แท้จริง บทเหล่านั้นยอมจำแนกได้ด้วยเหตุ ๓
ประการเหล่านี้ คือ พญฺญชฺนะ ๑ อุปสฺสรค ๑
อรรถะ ๑.

หม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตฺถ "โกโธ กุชฺฌนา กุชฺฌิตตฺตํ, บรรคาเหตุ ๓ ประการนั้น พึงทราบการ
 โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตฺตณฺ"ติ เอวํ จำแนกโดยพยัญชนะอย่างนี้ "โกโธ ความ
พฺยญฺชนวเสณ วิภคฺตฺติคฺคณฺ เวทิตพฺพํ, โกรธ กุชฺฌนา กิริยาที่โกรธ กุชฺฌิตตฺตํ
 เอตฺถ หิ เอโกว โโกโธ พฺยญฺชนวเสณ ความเป็นผู้โกรธ, โทโส ความประทุษร้าย
 เอวํ วิภคฺตฺติ คโต. ทุสฺสนา กิริยาที่ประทุษร้าย, ทุสฺสิตตฺตํ
 ความเป็นผู้ประทุษร้าย", ก็ในเหตุเหล่านี้
 เฉพาะความโกรธอย่างเดียว จำแนกโดย
 พยัญชนะไคอย่างนี้.

"จาโร วิจาโร อนูวิจาโร อูวิจาโร"ติ ส่วนการจำแนกโดยอุปสรรค พึงทราบอย่าง
 เอวํ ปน อุปสคฺควเสณ วิภคฺตฺติคฺคณฺ นี้ว่า "จาโร ความตรง วิจาโร ความ
 เวทิตพฺพํ. พิจารณา อนูวิจาโร ความตามพิจารณา
 อูวิจาโร ความเข้าไปพิจารณา".

"ปญฺทิจฺจํ โกสลฺลํ เนปฺญญํ เวภฺพฺยา การจำแนกโดยอรรถ พึงทราบอย่างนี้ว่า
 จินฺตา อูปปริกฺขา"ติ เอวํ อตฺถวเสณ "ปญฺทิจฺจํ ภาวะที่รู้ โกสลฺลํ ภาวะที่ฉลาด
 วิภคฺตฺติคฺคณฺ เวทิตพฺพํ. เนปฺญญํ ภาวะที่รู้ละเอียด เวภฺพฺยา ความรู้
 แจ่มแจ้ง จินฺตา ความคิด อูปปริกฺขา
 ความใคร่ครวญ".

คุณวนิดา ชูเกียรติชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตสุ ผลสัพพทนิทเทเส ตาว อีมา บรรดาบทเหล่านั้น ในการอธิบายความ
 คิสุโสปี วิภคฺติโย ลพฺภนฺติ. "ผลโส แห่งบทอันว่าด้วยผัสสะ ย่อมได้การจำแนก
 ผุสนา"ติ หิ พุญฺชนวเสน วิภคฺติคฺมณฺ์ แม้ทั้ง ๓ อย่างนี้ก่อน. ก็คำว่า "ผลโส
 โหติ, "สมฺมุสนา"ติ อุปสคฺควเสน, ผุสนา" เป็นการจำแนกโดยพยัญชนะ,
 "สมฺมุสฺสิคฺคตฺตฺน"ติ อคฺควเสน. อีมินา คำว่า "สมฺมุสนา" เป็นการจำแนกโดย
 นเยน สัพพทนิทเทเสสุ วิภคฺติคฺมณฺ์ อุปสรรค, คำว่า "สมฺมุสฺสิคฺคตฺตฺ" เป็นการ
 เวทิตพฺพ. จำแนกโดยอรรถ. ฟังทราบการจำแนกใน
 นิเทศทุกบทโดยนัยนี้.

นानา โหนฺตานิปี ปน นาม- ส่วนบททั้งหลายแม่ที่มีความแตกต่างกัน
 นานตฺเตน ลกฺขณนानตฺเตน กิจฺจนานตฺเตน ก็ต่างกันด้วยเหตุ ๔ ประการเหล่านี้ คือ โดย
 ปฏิกฺเขปนानตฺเตนาติ อีเมหิ จตุหิ ชื่อ ๑ ลักษณะ ๑ กิจ ๑ ตรงกันข้าม ๑.
 การเฉหิ นานา โหนติ.

คฺคตฺ "กตโม ตสฺมี สมเย พฺยาปาโท บรรดาเหตุที่แตกต่างกัน ๔ ประการนั้น ใน
 โหติ? โย ตสฺมี สมเย โทโส หุสฺสนา"ติ คำนี้ว่า "พฺยาบาทมีในสมัยนั้นเป็นไฉน ?
 เอตฺต พฺยาปาโทติ วา โทโสติ วา ความประทุษร้าย กิริยาที่ประทุษร้ายใน
 เทวปี เอเต โภโธ เอว นามเน นานตฺตฺ สมัยนั้นอันใด" ดังนี้ ธรรมแม่ทั้ง ๒ นี้ คือ
 คตาติ. เอว นามนानตฺเตน นานตฺตฺ พฺยาบาทก็ดี โทสะก็ดี ก็คือความโกรธนั่นเอง
 เวทิตพฺพ. แตกต่างกันโดยชื่อ. ฟังทราบความต่างกัน
โดยชื่อกังกล่าวมานี้.

^๑ อภ. ล. ๓๔/๑๒๓.

คุณวนิดา ชูเกียรติชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ราสฏฺเฐน จ ปญฺจปี ขนฺธา โหนฺติ เอโกว ขนฺโธ โหติ. เอตฺถ ปน รูปํ รูปฺปนลกฺขณํ, เวทนา เวทียิต- ลกฺขณา, สฺสญา สฺสขานนลกฺขณา, เจตนา เจตยิตลกฺขณา, วิญฺญาณํ วิชานน- ลกฺขณนฺติ อิมินา ลกฺขณนानตฺเตน ปญฺจกฺขนฺธา โหนฺติ. เอวํ ลกฺขณ- นานตฺเตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํ.

ก็ชั้นแม่จะมี ๕ ชั้น แต่ก็จัดเป็น ชั้นเดียวเท่านั้น เพราะอรรถว่าเป็นกอง. ชั้น ๕ มีลักษณะต่างกันดังนี้ คือบรรดาชั้น ๕ เหล่านี้ รูปมีความย่อยยับเป็นลักษณะ, เวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ, สฺสญา มีความหมายรู้เป็นลักษณะ, เจตนามีการ กระตุ่นเตือนเป็นลักษณะ, วิญฺญาณมีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ. พึงทราบความต่างกัน โดยลักษณะดังกล่าวมานี้.

จตุตฺตารो สมนฺนปฺปชานา : อธิ ภิกฺขุ อญฺุปฺปนฺนํ ปาปกานํ อกุสลานํ ฐมนํ อญฺุปฺปาทาย ๆ เปฯ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทหตีตี^๑ เอวํ เอกเมว วีริยํ กิจฺจ- นานตฺเตน จตฺตสุ จาเนสุ อากตฺ. เอวํ กิจฺจนานตฺเตน นานตฺตํ เวทิตพฺพํ.

วิริยะมีอย่างเดียวกันนี้ แต่มาใน ๔ ฐานะโดยต่างหน้าที่กันอย่างนี้ว่า การตั้งความเพียรชอบมี ๔ อย่างคือ ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้ เพื่อให้กุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิด ขึ้น. พึงทราบความต่างกันของวิริยะ โดย หน้าที่ดังกล่าวมานี้.

^๑ อภ. วิ. ๓๕/๒๗๕.

จตุตทาโร อสทุมมา : โภธครุตา,
 น สทุมมครุตา, มกฺขครุตา, น
 สทุมมครุตา, ลากครุตา, น สทุมม-
 ครุตา, สกฺกาครุตา, น สทุมมครุตาติ
 เอวมาที่สุ^๑ ปน ปฏิบัติเขปนานคฺเตน
 นานคฺคํ เวทิตพฺพํ.

ส่วนความต่างกัน โดยตรงกันข้าม
 พึงทราบในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า อสท-
 ธรรม ๔ ประการ คือความเป็นผู้หนักใน
 โภธ, ไม่ใช่หนักในสัทธรรม ๑ ความ
 เป็นผู้หนักในความลบลหุ, ไม่ใช่หนักใน
 สัทธรรม ๑ ความเป็นผู้หนักในลาภ,
 ไม่ใช่หนักในสัทธรรม ๑ ความเป็นผู้หนัก
 ในสักการะ, ไม่ใช่หนักในสัทธรรม ๑.

อิมานิ ปน จตุตทริ นานคฺตานิ
 น ผสฺเสเขว ลพฺภนฺติ, สพฺเพสุปิ
 ผสฺสปลฺยจฺมกาที่สุ ลพฺภนฺติ. ผสฺสสุสฺสํ หิ
 "ผสฺโส"ติ นามํ ๆ เปฯ จิตฺตสุสฺสํ
 "จิตฺตนุ"ติ.

ก็ความต่างกันทั้ง ๔ เหล่านี้ ไม่ใช่
 มีแต่ในผัสสะอย่างเดียว. แม้ในผัสสะ-
 ปัญฺจจกฺกะเป็นต้นทั้งหมดก็มี. จริงอยู่ คำว่า
 "ผสฺโส" เป็นชื่อของผัสสะคือการถูกต้อง
 ฯลฯ คำว่า "จิตฺตํ" เป็นชื่อของจิตคือ
 ความนึกคิด.

ผสฺโส จ ผุสฺนลฺกฺขณเณ, เวทนา
 เวทียิตลฺกฺขณา, สณฺญา สณฺชานนลฺกฺขณา,
 เจตนา เจตยิตลฺกฺขณา, วิญฺญาณํ วิชานน-
 ลฺกฺขณํ.

ก็แหละ ผัสสะมีการถูกต้องเป็นลักษณะ,
 เวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ, สณฺญา
 มีความหมายรู้เป็นลักษณะ, เจตนามีความ
 กระตุนต์เอนเป็นลักษณะ, วิญฺญาณมึการรู้
 อารมณ์เป็นลักษณะ.

^๑ องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๖๐ .

อภฺจสฺสาสิน. ป-ท. ๒-๑๘

ตถา ผัสโส ผุสนกิจโจว, เวทนา อนึ่ง พึงทราบความต่างกันโดยหน้าที่อย่างนี้
 อนุภวนกิจจา, สญญา สญชานนกิจจา, คือผัสสะมีหน้าที่ถูกต้องอย่างเดียวกัน, เวทนา
 เจตนา เจตนกิจจา, วิญญาณ วิชานน- มีหน้าที่เสวยอารมณ์, สัญญามีหน้าที่จำหมาย,
 กิจจุนติ เอว กิจจนานตฺเตน นานตฺตฺ เจตนามีหน้าที่กระตุ้นเตือน, วิญญาณมีหน้าที่
 เวทิตพฺพ. รู้อารมณ์.

ปฏิบัติเขปนานตฺตฺ ผัสสปัญจมเก ความต่างกันโดยตรงกันข้ามไม่มีใน
 นตฺติ. อโลภาทินิทฺเตเส ปน "อโลโก ผัสสปัญจมกะ. แต่ในนี้เทศแห่งอโลภะเป็นต้น
 อลุภณา อลุภิตตฺตฺน" ตีอาทีนา นเยน พึงทราบความต่างกัน โดยความตรงกันข้าม
 ลพฺภตีติ เอว ปฏิบัติเขปนานตฺเตน นานตฺตฺ อย่างนี้คือ มีความต่างกันโดยนัยมีอาทิว่า
 เวทิตพฺพ. เอว สพฺพพทฺนิตฺเตเสสุ "ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ความไม่
 ลพฺภมานกวเสน จตฺตฺพิธมฺปิ นานตฺตฺ ออยากได้". พึงทราบความต่างกันแม้ทั้ง ๕
 เวทิตพฺพ. อย่าง ตามบทที่มีอยู่ในนี้เทศทุกบทตั้งกล่าว
 มานี้.

อปฺรทีปนา ปน ปทตฺตฺติ วา โหติ ส่วนการอธิบายความอันแผ่ออกไปอีก
 ทพฺพทีกมฺม วาติ เอว เทว จานานิ ยอมได้ฐาน ๒ ประการอย่างนี้คือ เป็นบท
 คจฺจติ. บงความ ๑ (อธิบายความของบทควยบทอื่น)
 เป็นบทย่ำความ ๑.

๑ ฉ. เจตยิตกิจจา.

ยงฺกิสฺสโกภฺยิยา อุปฺปปีเพนฺเตน วิย หิ สกฺกิเมว แท้จริง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ผลฺโส"๑ติ วุคฺเต เอตํ ปทํ ผลฺลิตมณฺฑิต- "ผัสสะ" เพียงบทเดียว เปรียบเหมือนทรง วิญฺญิตํ๑ นาม น โหติ, บุนฺปนฺนํ กดควยปลายไม้เท้า บทนั้นยังไม่ชื่อว่าได้ พุชฺณชนวเสณ อุปลศฺควเสณ อตฺถวเสณ ประดับประดาตกแต่ง, เมื่อตรัสซ้ำบ่อย ๆ "ผลฺโส ผลฺสนา สมฺผลฺสนา สมฺผลฺลิตตฺตฺน"๑ติ โดยพยัญชนะ โดยคำอุปสรรค โดยอรรถ วุคฺเต ผลฺลิตมณฺฑิตวิญฺญิตํ๑ นาม โหติ. ว่า "ผลฺโส (การถูกตอง) ผลฺสนา (การกระทบ) สมฺผลฺสนา (การถูกตองพร้อมกัน) สมฺผลฺลิตตฺตฺน(ภาวะที่ถูกตอง)" บทจึงจะชื่อว่า ได้ประดับประดาตกแต่ง.

ยถา หิ ทหรกฺุมารํ นฺหาเปตฺวา มโนรมํ เปรียบเหมือนพี่เลี้ยง อาบน้ำให้เด็กก่อน วุคฺถํ ปริทฺทาเปตฺวา บุนฺปนฺนํ บิลนฺธา- แล้วเอาผ้าที่ผูกใจนุ่งหมให้ เอาดอกไม้ เปตฺวา อุกฺขีนิ อณฺชาเปตฺวา อถสฺส หลาย ๆ ดอกประดับประดา แล้วหยอดตาให้ ลลาภฺ๒ เอกเมว มโนสฺลยา ย พินฺทุ ต่อจากนั้นจึงเอามโนคิลา(สีแดง)เจิมที่หน้า- กเรยฺยุํ, ตสฺส น เอตฺตาวตฺตา จิตฺต- ผากของเด็กล่อนนั้นเพียงจุดเดียว, เพียง ติลโก นาม โหติ, นานาวณฺณเหหิ ปน เท่านั้น เด็กล่อนนั้นก็ยังไม่ชื่อว่ามียอยเจิม

๑ ฉ. ผลฺลิตมณฺฑิตวิญฺญิตํ.
 ๒ ฉ. นลาภฺ.

ห่างหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺยาสาลิน.ป-ท.๒-๑๘

ปริวาเรตฺวา ๑ พินฺทุสุ ๒ กเตสุ ๓ จิตฺตติลโก ๔ สวยาม, แต่เมื่อพี่เลี้ยงเอาสิ่งต่าง ๆ มา
 นาม โหติ. ๕ เอวํ ๖ สมฺปทมิทํ ๗ เวทิตพฺพํ. ๘ เจิมเป็นจุดล่อมจึงชื่อว่ามียอยเจิมสวยาม.
 ๙ ปราชญ์ฟังทราบข้ออุปไมยนี้ฉนั้นนั้นเกิด.

อัย ปทตฺตติ นาม. นี้ชื่อว่า เป็นบทของความ.

พฺยณฺชนวเสณ, ๑ ปน ๒ อุปสคฺควเสณ, ๓ ส่วนการตรัสซ้ำโดยพยัญชนะ, โดยคำ
 อตฺตวเสณ ๔ จ ๕ ปุนปฺปุนํ ๖ ภณฺนเมว ๗ ทพฺพิทกมฺมํ ๘ อุปสรรค, และโดยอรรถชื่อว่า การย้ำความ.
 นาม. ๙ ยถา ๑๐ ทิ "อาวุโส" ๑๑ ทิ ๑๒ วา "ภนฺเต" ๑๓ ทิ ๑๔ เปรียบเหมือนเมื่อกล่าวว่ "อาวุโส" ก็ดี
 วา "ยกุโข" ๑๕ ทิ ๑๖ วา "สฺปโป" ๑๗ ทิ ๑๘ วา "ภนฺเต" ๑๙ ก็ดี "ยกุโข" ๒๐ ก็ดี "สฺปโป" ๒๑ ก็ดี
 วุตฺเต ๒๒ ทพฺพิทกมฺมํ ๒๓ นาม ๒๔ น โหติ, ๒๕ ไม่ชื่อว่าเป็นการย้ำความ, แต่เมื่อกล่าวว่
 "อาวุโส อาวุโส, ๒๖ ภนฺเต ๒๗ ภนฺเต, ๒๘ "อาวุโส อาวุโส, ๒๙ วา ๓๐ ภนฺเต ๓๑ ภนฺเต,
 ยกุโข ๓๒ ยกุโข, ๓๓ สฺปโป ๓๔ สฺปโป" ๓๕ ทิ ๓๖ วุตฺเต ๓๗ วา ๓๘ ยกุโข ๓๙ ยกุโข, ๔๐ วา ๔๑ สฺปโป ๔๒ สฺปโป"
 ปน ๔๓ ทพฺพิทกมฺมํ ๔๔ นาม ๔๕ โหติ, ๔๖ ทั้งนี้ จึงจะชื่อว่า เป็นการย้ำความ ฉนั้นใด,

เอวเมว^๑ ๑ สกิทเว ๒ ยญฺจโกภฺยยา ๓ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเพียงบทเดียว
 อุปฺปิเพนฺเตน ๔ วิย "ผลฺโส" ๕ ทิ ๖ วุตฺเต ๗ ปทํ^๒ ๘ เท่านั้นว่ "ผลฺโส" ๙ ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน
 ทพฺพิทกมฺมํ ๑๐ นาม ๑๑ น โหติ. ๑๒ ปุนปฺปุนํ ๑๓ เหมือนตรงกคควยปลายไมเท้า ไม่ชื่อว่า
 พฺยณฺชนวเสณ ๑๔ อุปสคฺควเสณ ๑๕ อตฺตวเสณ ๑๖ เป็นการย้ำความ. เมื่อตรัสซ้ำโดยพยัญชนะ

^๑ ส. เอวเมว. ^๒ ก. วุตฺตปเทน.

ทำงหุ้นส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ผลุโส ฝุสนา สมนุสนา สมนุสสิตตฺตฺน"ติ
วคฺเตเยว ทพฺทีกมฺม นาม โหตีติ

โดยคำอุปสรรคโดยอรรถว่า "ผลุโส ฝุสนา
สมนุสนา สมนุสสิตตฺตฺน" ดังนี้ จึงจะชื่อว่า เป็น
การย่ำความ

เอวํ อปรทีปนา จ เทว จานานิ กจฺจติ.
เอตฺตฺสาปิ วเสณ ลพฺภมานกปทนิทฺเทเสสุ
สพฺพตฺถ อตฺถโถ เวทิตพฺโพ.

ก็การอธิบายความอันแยกออกไปยอมได้ฐาน
๒ ประการดังกล่าวมา. ปราชญ์พึงทราบ
อธิบายในทุก ๆ บท ในบทนี้เทศที่มีอยู่ตาม
อย่างบทว่าผู้สัสสะเมนี้.

อัยํ ตสฺมี สฺมเย ผลุโส โหตีติ
ยสฺมี สฺมเย ปจฺมํ กามาวจรํ มหากุสลํ
จิตฺตํ อูปฺปชฺชติ, ตสฺมี สฺมเย อัยํ ผลุโส
นาม โหตีติ อตฺถโถ.

คำว่า อัยํ ตสฺมี สฺมเย ผลุโส
โหตี มีความว่า มหากุศลจิตดวงที่ ๑ ฝ่าย
กามาวจร ย่อมเกิดขึ้นในสมัยใด, ผู้สัสสะนี้
ย่อมมีในสมัยนั้น.

อัยํ ตาว ผลุสฺสปทนิทฺเทเสสุ วณฺณนา.

การพรรณานินเทศแห่งบทว่าผู้สัสสะเพียงเท่า
นี้ก่อน.

อีโต ปเรสุ ปน เวทนาทีปทานํ นิทฺเทเสสุ
วิเสสฺมตฺตเมว วณฺณยิสฺสามิ? เสสํ อธิ
วคฺตฺนเยเนว เวทิตพฺพ.

ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักพรรณนาเฉพาะข้อ
ความที่แตกต่างกันในนินเทศแห่งบทว่าเวทนา
เป็นต้น. นอกจากนั้นพึงทราบตามนัยที่กล่าว
ไว้แล้วในท่อนนั้นแล.

๑ ฉ. วณฺณยิสฺสาม.

อัญญาสาธิตี. ป-ท. ๒-๑๕

๓. ยํ ตฺสฺมี สฺมเยติ เอตฺถ
 กิญจาปี "กตมา ตฺสฺมี สฺมเย เวทนา"^๑คืออาทิ
 อารทฺธํ, สาตฺตปทวเสณ ปน "ยฺน"^๒ติ
 วุคฺคํ.

ตชฺชามโนวิญญานธาตฺสฺมผลสฺสชฺชนฺติ เอตฺถ
ตชฺชชา วฺจฺจติ ตสฺส สาตสฺส สุขสฺส
 อนุจฺฉวิกา สารุปฺปา, อนุจฺฉวิกตฺโตปิ หิ
อยํ ตชฺชาสทฺโท โหติ. ยถา "ตชฺชํ
ตสฺสสารุปฺปํ กถํ มนฺเตตี"^๒

เตหิ วา รฺูปาทีหิ อารมฺมเณหิ อิมสฺส
จ สุขสฺส ปจฺจเยหิ ชาตาทิปี ตชฺชชา.

มโนวิญญานเมว นิสฺสत्ตฏฺเฐน ธาตฺตุติ
มโนวิญญานธาตฺ. สฺมผลสฺสโต ชาคํ,

๓. ในพระบาลีว่า ยํ ตฺสฺมี สฺมเย นี้
 แม่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรารภคำมีอาทิ
 ว่า "ในสมัยนั้นเวทนาเป็นใจน"^๑ดังนั้นก็จริง,
 ถึงอย่างนั้นที่ตรัสว่า "ยํ" ก็โดยทรงมุ่งถึง
 บทว่า สาตตะ (ความยินดี).

เวทนานั้นตรัสเรียกว่า ตชฺชชา ในคำว่า
ตชฺชามโนวิญญานธาตฺสฺมผลสฺสชฺ นี้ ไค แก
 เวทนาที่ควร คือเหมาะสมแก่ความยินดีคือ
 ความสุขนั้น, จริงอยู่ ตชฺชชา ก็พหุมีความ
 หมายว่าควรก็มี. ดังที่ตรัสว่า "พูดถ้อยคำ
 ที่พอควรคือเหมาะสม".

อีกประการหนึ่ง ที่ชื่อว่า ตชฺชชา โดยความ
 หมายว่า เกิดจากรูปารมณเป็นต้นเหล่านั้น
 และจากปัจจัยแห่งความสุขนั้นก็มี.

มโนวิญญานนั้นเองชื่อว่าธาตฺ เพราะความ
 หมายว่า ไม่ใช่สัตว์ ดังนั้นจึงชื่อว่า มโน-

^๑ ฉ. เวทนา โหตีติ อารทฺธํ.
^๒ ม. ฉ. ๑๔/๓๑๑.

สมมุเส ภา ชาตุนติ สมมุสซช. วิญญาณชาตุ. ที่ชื่อ สัมผัสสชะ เพราะเกิด
 จิตุนิสสิตตทา เจตสิก. มจรูญเจน แต่สัมผัส, หรือเกิดในสัมผัส. ที่ชื่อว่า เจตสิก
สำคัญ. เพราะอาศัยจิต. ที่ชื่อ สาตะ เพราะความ
 หมายถึงว่าเอเร็ดอรอย.

อิท วุตต โหติ "ย ตสมิ สมเย ทานอธิบายวา "เจตสิกที่เกิดจากสัมผัสแห่ง
 ยถาวุตเตน อตเถน ตชชาย มโน- มโนวิญญาณชาตุอันชื่อว่าตชชชา โดยความ
 วิญญาณชาตุยา สมมุสซช เจตสิก สำคัญ, หมายถึงกล่าวแล้ว เป็นความยินดีในสมัย
 อย ตสมิ สมเย เวทนา โหติ"ติ. เอว นั้นใด, นี้ชื่อว่าเวทนามีในสมัยนั้น". พัง
 สพพเทหิ สหุธิ โยชนา เวทิตพพา. ทราบการประกอบกับทุกบทเช่นเดียวกันนี้.

อิทานิ เจตสิก สุขนติอาทิส บัดนี้ ทรงปฏิเสธสุขทางกายด้วยบทว่า
 เจตสิกปแทน กายิกสุข ปฏิกชิปติ. เจตสิก ในบทมีอาทิวา เจตสิก สุข. ทรง
 สุขปแทน เจตสิก ทุกข์. ปฏิเสธทุกข์ทางใจด้วยบทว่าสุข.

เจโตสมมุสซชนติ จิตตสมมุสเส ชาต. บทว่า เจโตสมมุสซช หมายถึงเกิดในสัมผัส
สำคัญ สุข เวทยิตนติ สำคัญ เวทยิต, น ทางจิต. บท ๓ บทว่า สำคัญ สุข เวทยิต
 อสำคัญ เวทยิต. สุข เวทยิต, น ทุกข์ (อารมณ์ที่เสวยน่าชุ่มชื่นเป็นสุข) หมายถึง
เวทยิต. ความว่า อารมณ์ที่เสวยน่าชุ่มชื่น, ไม่ใช่
 ไม่ใช่เป็นทุกข์. อารมณ์ที่เสวยเป็นสุข,
 ไม่ใช่เป็นทุกข์.

ทางทูนส่วนจำกัด สายน้ำทิพย์
 สร้างคั่นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อัญชสาธิต. ป-พ. ๒-๑๘

ปรโต ปน ตีณิ ปทานิ อิตถิลิงฺควเสณ ส่วนบท ๓ บทต่อไป ตรัสเป็นอิตถิลิงค์.
 วุตตานิ. สาคา เวทนา, น อสาคา. ใจความในบททั้ง ๓ นี้ มีเพียงเท่านั้นว่า
 สุขา เวทนา, น ทุกฺขาเวทนาติ อยเมว เวทนาที่เข้มข้น, ไม่ใช่เวทนาที่ไม่เข้มข้น.
 ปเนตถ อตฺโถ. เวทนาที่เป็นสุข, ไม่ใช่เวทนาที่เป็นทุกข์.

๕. สญฺญานิทฺเทเส ตชฺชามโน-
วิญฺญาณธาตฺสมฺผลสฺสชาติ ตสฺสา^๑ กุสล-
 สญฺญา ย อญฺจวิกาย มโนวิญฺญาณธาตฺยา
 สมฺผลสมฺหิ ชาตา. สญฺญาติ สภาวนาม.
สญฺชานนาติ สญฺชานนาภาโร. สญฺชานิ-
ตตฺตฺนติ สญฺชานิตภาโว.

๕. ในสัญญาบทเทศที่ว่าสัญญาเกิดใน
สัมผัสแห่งมโนวิญญานธาตุอันควรนั้น คือ
 สัญญาที่เกิดในสัมผัสแห่งมโนวิญญานธาตุอัน
 ควรแก่กุศลสัญญานั้น. คำว่าสัญญาเป็น
 นามโดยสภาวะ. อาการที่จำหมายชื่อว่า
สญฺชานนา. ภาวะที่จำหมายได้ชื่อว่าสญฺชา-
นิตตตะ.

๕. เจตฺตานิทฺเทโส^๒ อิมินา
 นเยน เวทิตฺพุโพ.

๕. แม่เจตตานิทเทศก็พึงทราบโดย
 นัยนี้.

จิตฺตนิทฺเทเส จิตฺตวิจิตฺตตาย
 จิตฺตํ. อารมฺมณํ มินฺมานํ ชานาตีติ มโน.
มานสนฺติ มโน เอว. "อนฺตลิกฺขจโร

ในจิตนิทเทศ ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต
 เพราะจิตเป็นธรรมชาติวิจิตร. ที่ชื่อว่ามนะ
 เพราะกำหนดรู้อารมณ. มโนนั่นเองชื่อว่า

^๑ ฉ. ตสฺสากุสลสญฺญา ย.
^๒ ฉ. เจตฺตานิทฺเทโสปี.

ปาโส, ขว้าย จรติ มานโส^๑ ติ^๑ เอตถ มานสะ. จริงดังนั้น ธรรมที่สัมปยุตกับมนะ
 หิ มนสา สัมปยุตตกธมโม "มานโส" ติ^๑ ตรัสเรียกว่า "มานสะ" ดังในประโยคนี้ว่า
 วุตโต.

"บวงนี้ไค มีใจไปไคในอากาศ กำลัง
 เทียวไป (เข้าพระองค์จักคล้องพระองค์ไว้
 ด้วยบวงนั้น)". พระอรหันต์ท่านเรียกว่า
 "มานสะ" ดังในประโยคนี้ว่า

"กถณฺหิ ภควา ตฺยํ

สาวโก สาสเน รโต

อปฺปตฺตมานโส เสโข^๒

กาลํ กยิรา ชเนสุตา" ติ^๓

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้ปรากฏในหมูชน

สาวกของพระองค์ยินดีในพระศาสนา ยังไม่

ทันบรรลุพระอรหันต์ เป็นเสขบุคคลอยู่ จะพึง

มรณภาพเสียแล้ว".

เอตถ อรหตุตํ "มานสน" ติ^๓ วุตตุตํ.

อิธ ปน มโนว มานสํ, พฺยญฺชนวเสน
 เหตุ ปทํ วทฺฒิตํ.

ส่วนในที่นี้มนะนั้นเองชื่อว่ามานสะ, จริงอยู่
 พระองค์ทรงเพิ่มพูนนี้(มานสะ) โดยพยัญชนะ.

หทยนฺติ จิตฺตํ. "จิตฺตํ วา เต
 ขิปิสฺสามิ, หทยํ วา เต ผาเสสุ-
 สามิ" ติ^๔ เอตถ อูโร หทยนฺติ วุตตุตํ.

คำว่า หทยะ คือจิต. ออก ตรัสเรียกว่า
 หทัย ดังในประโยคนี้ว่า "เราจักขว้างจิต
 ของท่านไป, หรือจักฉีกหัวใจคือออกของท่าน

^๑ ส. ส. ๑๕/๑๖๔.

^๒ ฉ. เสกโข.

^๓ ส. ส. ๑๕/๑๗๗.

^๔ ส. ส. ๑๕/๓๐๔, พ. ส. ๒๕/๓๖๐.

"หทยา หทยํ มณฺเณ อณฺเณย ตจฺจตี"^๑ติ เสีย". จิต ตรีส เรียกว่า หทัย ตั้งในประโยค
 เอตฺถ จิตฺตํ. "วฏฺกํ หทยนุ"^๒ติ นี้ว่า "บุตรช่างรถชื่อสมิตีถากเหมือนจะ
 เอตฺถ หทยวตฺถุ. อิตฺ ปน จิตฺตเมว รุ้ใจ". หทยวตฺถุ ตรีส เรียกว่า หทัย ตั้งใน
 อพฺภนฺตรฎฺเณน หทยนฺติ วุตฺตํ. ประโยคนี้ว่า "มาม หัวใจ". แต่ในที่นี้จิต
 นั้นเอง ตรีส เรียกว่า หทัย เพราะความ
 หมายถึง เป็นสภาวะอยู่ภายใน.

ตเมว ปริสุทฺธฎฺเณน ปณฺทรํ, ภาวญฺจํ จิตฺตํ
 สนฺธาเยตํ วุตฺตํ. ยถาห "ปภสฺสรมิทํ หมายว่าบริสุทธิ์, คำนี้ตรีส หมายเอาภวังค-
 ภิกฺขเว จิตฺตํ, ตณฺจ โข อาคนฺตุเกหิ จิต. ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า "ดูภิกษุ
 อุปกฺกิลเสหิ อุปกฺกิลิฎฺฐนุ"^๓ติ. ทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร, แต่จิตนั้นแลเศร้า
 หมอง เพราะอุปกิลเลสที่จรมา".

ตโต นิกฺขนฺตตฺตา จ ปน กุสลมฺปิ^๔ หนึ่ง แมื่กุกัลก็ตรีส เรียกว่า "ปณฺทร" เพราะ
 คจฺกาย นิกฺขนฺตา นทึ คจฺกาย วีย, เหมือนกัน เพราะออกมาจากจิตนั้น ดูจ
 โคธาวรีโต นิกฺขนฺตา โคธาวรี วีย แมื่เนาที่ไหลมาจากเมื่เนาคจฺกาย ชื่อว่าเมื่เนา
 จ "ปณฺทรนุ" เตวว วุตฺตํ. คจฺกาย, และที่ไหลมาจากเมื่เนาโคธาวรีก็
 ชื่อว่าเมื่เนาโคธาวรี.

^๑ ม. มุ. ๑๒/๕๖.

^๒ ที. มหา. ๑๐/๓๒๘, ม. มุ. ๑๒/๑๐๖.

^๓ อง. ดิก. ๒๐/๑๑.

^๔ ฉ. อกุสลมฺปิ.

มโน มนายตนนติ อธิ ปน มโนคหณิ ส่วนศัพท์ว่า มโน ในคำว่า มโน
 มนสเสว อายตนภาวที่ปนคถิ. เตเนตติ มนายตน นี้ ตรีสโวเพื่อทรงแสดงว่า มนะ
 ที่เปติ "นยิทิ เทวายตนัน วิย มนสส นั้นเองเป็นอายตนะ. ด้วยคำว่ามโนนั้น
 อายตนตฺตา มนายตน, อถ โข มโน ทรงแสดงความหมายไว้ เช่นจิตนี้จะชื่อว่า
 เอว อายตน มนายตนน"ติ.

ตตฺถ นีวาสนุจฺจานฺนุเจน, อากฺรฺมฺเจน, ในคำว่า มนายตนะ นั้น ฟังทราบว่าเป็นชื่อ
 สโมสรณฺจฺจานฺนุเจน, สญฺชาตฺติเตสฺมฺเจน, อายตนะ เพราะความหมายว่า เป็นสถานที่
 การณฺมฺเจน จ อายตน เวทิตพฺพิ. อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นสถานที่ประชุม
 เป็นถิ่นที่เกิด และเป็นเหตุ.

ตถา ทิ โลเก "อิสฺสรายตนํ จริตังนํ ในทางโลก สถานที่อยู่เรียกกัน
 วาสุเทวายตนน"ติอาทิสฺ นีวาสนุจฺจานํ ว่า "อายตนะ" ดุจในคำมีอาทิวา "อิสฺส-
 "อายตนน"ติ วุจฺจติ. รายนะ(ที่อยู่ของพระอิศวร) วาสุเทวา-
 ยตนะ (ที่อยู่ของवासुเทพ)".

"สุวณฺณายตนํ รชตายนน"ติอาทิสฺ อากโร. บ่อเกิด เรียกว่า อายตนะ ดุจในคำว่า
 สาสเน ปน "มโนรเม อายตเน, เสวณฺติ "สุวณฺณายตนะ (บ่อทอง) รชตายนะ

^๑ ก. รตนายตนนติ.

นี้ วิหังคมา^๑ "ติอาที่สุ^๑ สโมสรณฺญจัน. (บอเงิน)". แต่ในทางศาสนา สถานที่ประชุม เรียกว่า อายตนะ กุจในประโยค มีอาทิว่า "เมื่อมีที่ประชุมารื่นเริงใจ, นก ทั้งหลายก็พากันชองเสพสถานพื้น".

"ทกฺขินาปโถ กุณฺนํ อายตนะ"ติอาที่สุ^๑ ดินที่เกิดเรียกว่า อายตนะ กุจในประโยค สญชาติเทโส. "ตตฺร ตเตรว มีอาทิว่า "ทกฺขินาปโถเป็นดินที่เกิดของเหล่า สกฺขิมพตฺ ปาปฺณาติ สติ สติอายตเน"ติ- โค". เหตุเรียกว่าอายตนะ กุจในประโยค อาที่สุ^๒. การณ์. มีอาทิว่า "ยอมถึงความประจักษ์ควรที่จะ อางเป็นพยานใด ในธรรมที่ควรทำให้แจ้ง นั้น ๆ ในเมื่อมีสติเป็นเหตุ".

อิธ ปน สญชาติเทสฺสุเจเน สโมสรณฺญา- แต่ในที่นี้ยอมสมควรแม่ทั้ง ๓ ความหมายคือ นฺญาเจเน การณฺญาเจนาติ ติธาปิ วญฺญติ^๓. ดินที่เกิด ๑ เป็นสถานที่ประชุม ๑ เป็น เหตุ ๑.

ผลสาทโย หิ ธมฺมา เอตฺถ. จริงคั้งนั้น ธรรมมีผัสสะเป็นต้นยอม สญชายนฺตีติ สญชาติเทสฺสุเจนาปิ เอตฺ เกิดในมนะนี้ เหตุนี้มนะนี้จึงชื่อว่า อายตนะ

^๑ อง. ปญจก. ๒๒/๔๖.

^๒ ม. ฉ. ๑๔/๒๑๓, อง. ติก. ๒๐/๓๓๑.

^๓ ส. ติริโธปี วญฺญติ.

อายตน์. พหิทฺธา รูปสทฺทกฺขณฺธรสโณฏ-
 จพฺพา อารมฺมณภาเวเนตฺถ โอสฺรณฺตีติ
 สโมสฺรณฺญจนาญฺเฌนาปิ อายตน์.
 ผสฺสาทึนํ ปน สหชาตาทิปจฺจยญฺเฌน
 การณตฺตา การณฺญจนาปิ อายตฺนคฺติ
 เวทิตพฺพํ. มนินฺทริยํ วุตฺตตฺถเมว.

แม่เพราะความหมายว่า เป็นถิ่นที่เกิด. รูป
 เสียง กลิ่น รส โณฏรูปพะ ภายนอกยอม
 ประชุมลงในมณะนี้ โดยความเป็นอารมณ์
 ดังนั้น มณะนี้จึงชื่อว่า อายตนะ แม่เพราะ
 ความหมายว่า เป็นสถานที่ประชุม. อนึ่ง
 มณะนี้พึงทราบว่าเป็นอายตนะ แม่เพราะ
 ความหมายว่าเป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุแห่ง
 ผัสสะเป็นต้น โดยอรรถว่าเป็นสหชาติปัจจัย
 เป็นอาทิ. (ส่วนคำว่า) มนินทริย มีความ
 หมายถึงกล่าวแล้วนั้นแล.

วิชานาตีติ วิญฺญาณํ, วิญฺญาณเมว
 ขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธ. ตสฺส ราสีอาทิ-
 วเสน อตฺโถ เวทิตพฺโพ.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า วิญฺญาณ เพราะ
 รูปร่าง, ชั้นคือวิญฺญาณนั่นเอง ชื่อวิญฺญาณ-
ชั้น. พึงทราบความหมายแห่งชั้นศัพท์นั้น
 โดยที่เป็นกองเป็นต้น (คือชั้น แปลว่า
 กอง เป็นต้น).

"มหาอุทกฺกขนฺโธเตวฺว สงฺขยํ คจฺฉตี"ติ^๑
 เอตฺถ หิ ราสฺญเฌน ขนฺโธ วุตฺโต.

จริงดังนั้น พระพุทธเจ้าตรัสชั้นโดยความ-
 หมายว่า กอง ถูกในประโยคว่า "น้ำใน

^๑ อัง. จตุกก. ๒๑/๗๒.

"สีลกฺขณฺโธ สสมาธิกฺขณฺโธ" ^๑ "ติอาทีสุ" มหาสมุทฺรํ นํ ว่าเป็นกอน้ำใหญ่". ตรัสโดย
 คุณฺฏเจเน. "อทุทสา โข ภควา มหนตฺ ความหมายว่าคุณ คุจในคำมีอาทิวา "คุณคือ
 ทารุกฺขณฺธนฺ" ^๒ "เอตฺถ ปณฺณตฺติมตฺตญฺเจเน. คุณฺสมาธิ". ตรัสโดยความหมายว่าเป็นเพียง
 บัญญัติ คุจในประโยคว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ไตฺทอตฺพระเนตรเห็นทอนไม้ใหญ่" (คำว่า
 ทอน = ชันชะ เป็นบัญญัติเรียก).

อิธ ปน รุพฺหิตฺโต ขนฺโธ วุตฺโต. ราสฺสุเจเน แต่ในที่นี้ ตรัสชั้นศัพท์ตามที่เข้าใจกัน.
 หิ วิญฺญาณกฺขณฺธสฺส เอกเทโส เอกี เพราะโดยความหมายว่ากอง ส่วนหนึ่งแห่ง
 วิญฺญาณํ. ตสฺมา ยถา รุกฺขสฺส เอกเทสํ วิญฺญาณชั้นจึงจัดเป็นวิญฺญาณดวงหนึ่ง. ดังนั้น
 ฉินฺทนฺโต รุกฺขํ ฉินฺทตีติ วุจฺจตี, เอวเมว วิญฺญาณแม่ดวงหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่ง
 วิญฺญาณกฺขณฺธสฺส เอกเทสฺสํ เอกมฺปิ วิญฺญาณชั้น จึงตรัสเรียกว่า วิญฺญาณชั้น
 วิญฺญาณํ รุพฺหิตฺโต วิญฺญาณกฺขณฺโธติ วุตฺตํ. ตามที่เข้าใจกัน, เหมือนคนตัดส่วนหนึ่งของ
 ต้นไม้ เขาก็เรียกกันว่าตัดต้นไม้.

ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุติ เตสํ ธรรมชาติที่ชื่อว่า ตชฺชามโนวิญฺญาณ-
 ผสฺสาทีนํ ฌมฺมานํ อนุจฺฉวิกา มโน- ธาตุ คือ มโนวิญฺญาณธาตุอันคู่ควรแก่ธรรม

^๑ ที. ปา. ๑๑/๓๐๒.
^๒ ส. สฟา. ๑๘/๒๒๓.

วิญญาณธาตุ. อิมสุมิณฺหิ ปเท เอกเมว ทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้นเหล่านั้น (คือที่กล่าว
จิตฺตํ มินนญฺเจเน มโน, วิชานนญฺเจเน มาแล้ว). จริงตังนั้น ในบทรนี้ จิตดวงเดียว
วิญญาณ, สภาวญฺเจเน วา นิสฺสํตฺตญฺเจเน เท่านั้น ตรัสโดยชื่อถึง ๓ ชื่อ คือ ชื่อว่า
วา ธาตุ ตีหิ นามะหิ วุตฺตํ. มนะ เพราะความหมายว่ากำหนดรู้, ชื่อว่า
วิญญาณ เพราะความหมายว่ารูแจ้ง, ชื่อว่า
ธาตุ เพราะความหมายว่าเป็นสภาวธรรม
หรือเพราะความหมายว่ามีใช้ส่ว.

อิตฺติ อิมสุมิ ผลฺลสฺสปัญฺจมเก ผลฺลโส ทาว ในผัสสะปัญจมกะตังกล่าวมานี้จะอธิบายผัสสะ
ยสฺมา ผลฺลโส เอว, น ตชฺชามโน- ก่อน เพราะเป็นเพียงผัสสะเท่านั้น, หาใช้
วิญญาณธาตุสมฺผลฺลสฺโซ. จิตฺตญฺจ ยสฺมา ผัสสะที่เกิดแต่ ตชฺชามโนวิญญาณธาตุสัมผัส
ตชฺชามโนวิญญาณธาตุ เอว, ตสฺมา ไม่. และเพราะจิตเป็นเพียง ตชฺชามโน-
อิมสุมิ ปททฺวเย "ตชฺชามโนวิญญาณ- วิญญาณธาตุเท่านั้น, ฉะนั้นใน ๒ บทนี้จึงไม่
ธาตุสมฺผลฺลสฺสา"^๑ปญฺจตฺตํ น อารโหปีตา. ทรงยกบัญญัติขึ้นว่า "ตชฺชามโนวิญญาณธาตุ-
วิตกกปทาทีสุ ปน ลพฺภมานาปิ อิต สัมผัสสา". อนึ่ง แม้จะนำมาใช้ในบทว่า
ปจฺฉินฺนตฺตา^๒ น อุทฺธฎฺฐา. วิตกเป็นต้นได้ก็ไม่ทรงยกขึ้นใช้ในที่นี่เพราะ
ขาดตอนไปแล้ว.

^๑ ส. ...สมฺผลฺลสฺสา.

^๒ ก. ปจฺฉินฺนตฺตา.

บริษัท นานฟ้าประกันภัย จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อิเมสญ ปน ผัสสปัญจมกานํ
ธมฺมานํ ปาฎิเยกุกํ ปาฎิเยกุกํ วินิพฺโปกํ
กตฺวา ปณฺณตฺตํ อุทฺธรมา เนน ภควตา
ทุกฺกรํ กตํ.

ก็แลพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรง
จำแนกธรรมที่เป็นผัสสปัญจมกะให้เป็นแผนกๆ
แล้วทรงยกบัญญัติขึ้นตรัส ทรงทำสิ่งที่ทำได้
ยาก.

นานาอุทกานณฺหิ นานาเตลานํ วา
เอกภาชเน ปกฺขิปิตฺวา ทิวสํ นิมฺมตฺตานํ
วณฺณคนฺธรสาณํ นานตฺตตาย ทิสฺวา วา
ขายิตฺวา วา สายิตฺวา วา นานากรณํ
สกุฎา ภเวยฺย ณาตุํ, เอวํ สนฺเตปิ
ตํ ทุกฺกรนฺตํ วุคฺตํ.

น้ำหรือน้ำมันหลายชนิด ที่ใส่ลงไปกววนใน
ภาชนะเดียวกันตลอดวัน การมองดู คมกลิ่น
หรือลิ้มรส ก็อาจจะรู้ได้ว่าต่างกัน เพราะสี
กลิ่นและรสต่างกัน, แม้จะเป็นได้ถึงอย่าง
นั้น การเช่นนั้นท่านก็พูดกันว่าทำได้ยาก.

สมฺมาสมฺพุทฺเธน ปน อิเมสํ อรูปีนํ
จิตฺตเจตฺตลีگانํ ธมฺมานํ เอการมฺมเณ
ปวตฺตมานานํ ปาฎิเยกุกํ ปาฎิเยกุกํ
วินิพฺโปกํ กตฺวา ปณฺณตฺตํ อุทฺธรมา เนน
อติทุกฺกรํ กตํ.

แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงจำแนก
ธรรมคือจิตและเจตสิก ซึ่งไม่มีรูปอันอยู่ใน
อารมณ์เดียวกันเหล่านี้ออกเป็นแผนกๆ แล้ว
ยกบัญญัติขึ้นตรัส ชื่อว่าทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก
ยิ่งนัก.

เตนาห อายสฺมา นาคเสนฺตเถโร :

ตั้งนันทานพระนาคเสนเถระจึงถวายพระพร
แก่พระยามิลินทว่า :

ทุกฎัร มหาราช ภควตา กตฺนฺติ.
 กิ ปน ฆนฺเต นาคเสน ภควตา ทุกฎัร
 กตฺนฺติ ? ทุกฎัร มหาราช ภควตา
 กตฺ, ยํ อิมสํ อรูปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ
 ธมฺมานํ เอการมฺมเณ วตฺตมานานํ^๑
 ววตฺถานํ อภฺชาตํ "อัยฺ ผลฺโส, อัยฺ
 เวทนา, อัยฺ สญฺญา, อัยฺ เจตนา, อิทํ
 จิตฺตฺนฺติ. โอปมฺมํ ฆนฺเต กโรหิตฺติ.

มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 ทำสิ่งที่ยาก. พระยามลิตฺตฺตฺรฺงเผด็จ
 ถามว่า ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ ก็อะไร
 เล่าสิ่งที่ยาก ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงทำแล้ว ? ท่านพระนาคเสนถวายพระพร
 ว่า มหาบพิตรสิ่งที่ยากซึ่งพระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าทรงทำแล้วคือ, พระองค์ตรัสบอก
 การกำหนดธรรม คือจิตและเจตสิกซึ่งไม่มี
 รูปอันอยู่ในอารมณ์เดียวกันเหล่านี้ว่า "นี้
 ผัสสะ, นี้เวทนา, นี้สัญญา, นี้เจตนา,
 นี้จิต". พระยามลิตฺตฺตฺรฺงเผด็จว่า ขอพระ
 ผู้เป็นเจ้าโปรดอุปมาให้ฟัง.

ยถา มหาราช โภจิวฺเห ปุริโส นาวาย
 สมฺมุทฺติ อชฺโฌคาเหตฺวา หตฺถปฺปฺเณ อุกฺก
 คเหตฺวา ชิวฺหาย สายิตฺวา ชาเนยฺย
 นุ โข มหาราช โส ปุริโส "อิทํ

ท่านพระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร
 อุปมาเหมือนคนบางคน โดยสารเรือไปใน
 ทะเล เอาอุ้งมือว์กน้ำขึ้นมาใช้ลิ้นชิมลอง
 เขาจะพึงรู้ได้หรือไม่ว่า "นี่น้ำในแม่น้ำ

^๑ ฉ. ปวตฺตมานานํ.

คฺงคฺยา อุกฺกํ, อิทํ ยมฺนํ อุกฺกํ, อิทํ คฺงคฺยา, นินฺนาในมฺเณนํ ยมฺนํ, นินฺนาในมฺเณนํ
 อจิริวตฺติยา อุกฺกํ, อิทํ สฺรภฺยา อุกฺกํ, อจิริวตฺติ, นินฺนาในมฺเณนํ สฺรภฺยา, นินฺนาในมฺเณนํ
 อิทํ มหฺิยา อุกฺกนฺ"ติ. มหฺิ"

ทุกฺกรํ ฆนฺเต นาคเสน ชานิตฺตุนฺติ. ตโต พฺรหฺมาสมิตฺตํทฺรชฺชทอบวํ รุโธยํคฺพฺรคฺคฺจํ
 ทุกฺกรตฺรํ โข มหฺาราช ฆคฺวตฺตา กตฺ, นาคเสน. ทานพฺรหฺมาสมิตฺตํทฺรชฺชทอบวํ
 ยํ อิมสํ อรูปินํ จิตฺตเจตฺตลิกํ ฆมฺมานํ มหฺาบพิตร การทํพฺรหฺมาสมิตฺตํทฺรชฺชทอบวํ
 เอกการมฺมณฺ เวตฺตมฺานํ ฆเปฯ อิทํ บอการกํกำหนดธรรม คือ จิตและเจตสิก
 จิตฺตุนฺติ. ซึ่งไม่มีรูปอันอยู่ในอารมณ์เดียวกันเหล่านี้ว่า
 ฯลฯ นิจิตฺตํทฺรชฺชทอบวํทํสิ่งทํทำได้ยากยิ่งกว่า
 นนฺมาก.

๑. วิตกฺกนิตฺตํทฺรชฺชทอบวํ ฆนฺเต
ตฺกโก, ตสฺส "กิตฺตํ ทฺกเกลลิตฺ ? กุมฺภํ
 ทฺกเกลลิตฺ, สกฺกํ ทฺกเกลลิตฺ, โยชนํ ทฺกเกลลิตฺ,
 อหฺมโยชนํ ทฺกเกลลิตฺ"ติ เอวํ ฆนฺเต
 ปวตฺติ เวทิตฺตพฺพา. อิทํ ทฺกกสฺส
 สภาวปทํ. วิตกฺกนิตฺตํทฺรชฺชทอบวํ วิตกโก.
 พลวตฺรตฺกกสฺสเสตํ นามํ. สฺกฺกํ กปฺปน-
 ฆนฺเต สฺกกปโป.

๑. ในวิตกนิตเทศสภาพที่ชื่อว่า ตักกะ
 เพราะตริก, พึงทราบความเป็นไปแห่ง
 ตักกะ เพราะตริกอย่างนี้คือ "ตริกอะไร ?
 ตริกถึงหม้อ, เกวียน, โยชน, กิ่งโยชน".
 นี้เป็นบทแสดงสภาวะแห่งตักกะ. สภาวะที่
 ชื่อวิตกเพราะตริกพิเศษขึ้น. คำว่าวิตกเป็น
 ชื่อของการตริกที่มีกำลังแรงมากขึ้น. สภาพ
 ที่ชื่อ สํกัปปะเพราะกำหนดด้วยดี.

๑ มิสินทปฐก. ๑๒๖.

เอกคฤคจิตต์ อารมมณเ อปเปตตี เอกคจิตชื่อว่า อปปนา เพราะแนบแน่นใน อปปนา. ทุตียปทํ อุปสคฺควเสณ วทฺธิตํ. อารมณ. บทที่ ๒ ทรงเพิ่มขึ้นโดยคำอุปสรรค. พลวตฺรา วา อปปนา พฺยอปฺปนา. อีกอย่างหนึ่ง อปปนาที่มีกำลังแรงกว่า ชื่อ อารมมณเ จิตต์ อภินิโรเปติ พฺยอปฺปนา. ธรรมชาติที่ชื่อว่า เจตโส ปตฺติฏฺจา เปตตี เจตโส อภินิโรปนา. อภินิโรปนา (ยกจิตขึ้น) เพราะยกจิตขึ้นใน อารมณ คือตั้งจิตไว้ในอารมณ.

ยาดาวตาย, นียยานิกตาย จ กุสล- ที่ชื่อว่า สมาสังกัปปะ เพราะเป็นความดำริที่ ภาวปฺปตฺโต ปสฺสฺสจ^๑ สงฺกปฺโปติ. พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญถึงความ เป็นกุศล โดยที่เป็นความดำริตรงกับความจริง, และ เป็นความดำริที่จะนำออกไปจากสังสารวัฏ.

๘. วิจารนิตฺเตเส อารมมณเ ๘. ในวิจารนิตฺเตเส สภาวะที่ชื่อว่า จรณกวเสณ จาโร. อิทมสฺส สภาวปทํ. จาระ เพราะเที่ยวไปในอารมณ. บทนี้เป็น วิจรณวเสณ วิจาโร. อนุกฺนตฺวา วิจรณ- บทแสดงสภาวะแห่งจาระนั้น. ที่ชื่อว่า วเสณ อนุวิจาโร, อุปฺคนตฺวา วิจรณ- วิจาระ เพราะเที่ยวไปอย่างพิเศษ. ที่ วเสณ อุปวิจาโร^๒ อุปสคฺควเสณ^๓ ปทานิ ชื่อว่า อนุวิจาระ เพราะเที่ยวตามไป, วทฺธิตานิ. ที่ชื่อว่า อุปวิจาระ เพราะเที่ยวไปไกล ๆ. ทรงเพิ่มบททั้งหลายขึ้นโดยคำอุปสรรค.

^๑ ฉ. ปสฺสฺสโต.

^๒ ฉ. อุปวิจาโรติ.

^๓ ฉ. อุปสคฺควเสณ วา.

บริษัท สุราไทยทำ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อารมฺมณฺเ จิตฺตํ สรํ วยี ชียาย อนุสนฺท-
 หิตฺวา จปนโต จิตฺตสฺส อนุสนฺธนา^๑.
 อารมฺมณฺ อณุเปกฺขมาโน วยี ติฏฺฐตีติ
อนุเปกฺขนาตา. จิตฺตสฺส วิจรณฺวเสณ วา
 อณุเปกฺขนาตาติ^๒ อนุเปกฺขนาตา.

ที่ชื่อว่า ภาวะเชื่อมต้อจิต เพราะวางจิต
 เชื่อมต่อไว้ในอารมณ์ จุจพาตลูกศรไวที่สาย
 ธนู. ที่ชื่อว่า ภาวะเพ่งพินิจ เพราะตั้งอยู่
 จุจสนใจอารมณ์. อีกนัยหนึ่ง ภาวะที่ไม่
 วางเฉย โดยที่จิตเที่ยวไปเป็นพิเศษ ดังนั้น
 จึงชื่อว่า ภาวะที่เพ่งพินิจ.

๘. ปิตินิทฺเตเส ปิตีติ สภาวปทํ,
 ปมุทิตภาโว ปาโมชฺชํ. อาโมทนากาโร
อาโมทนา. ปโมทนากาโร ปโมทนา.

๘. ในปิตินิทเตส บทว่า ปิตี เป็น
 บทแสดงสภาวะ, ภาวะของผู้ปราโมทย์ชื่อ
ปาโมชชะ. อาการที่บันเทิง ชื่ออาโมทนา.
 อาการที่รื่นเริง ชื่อ ปโมทนา.

ยถา วา เกสชฺชานํ วา เตลานํ วา
 อุนฺโฆททกสีโตทกานํ วา เอกโต กรณํ
 "โมทนา"ติ วุจฺจติ, เอวมยฺมปิ ปิตี
 ธมฺมานํ เอกโต กรณเณ โมทนา,
 อุตฺสคฺควเสณ ปน มณฺเฑเตตฺวา "อาโมทนา
 ปโมทนา"ติ วุตฺตา.

การรวมขา หรือน้ำมัน หรือน้ำร้อนกับน้ำเย็น
 เข้าด้วยกัน เรียกว่า "โมทนา" ฉนั้นใด,
 แม้ปิตินี้ก็ฉนั้นนั้น ชื่อว่า โมทนา เพราะรวม
 ธรรมทั้งหลายเข้าด้วยกัน, แต่พระผู้มีพระ-
 ภาคเจ้าทรงเพิ่มคำอุปสรรคเข้ามา จึงตรัส
 ว่า "อาโมทนา ปโมทนา".

^๑ ฉ. อนุสนฺธานตา.

^๒ ฉ. วิจรณฺวเสณ วา อณุเปกฺขนาตา
 อณุเปกฺขนาตา.

บริษัท สุราไทยท่า จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

หาเสตีติ หาโส. ปหาเสตีติ ปหาโส, สภาวะที่ชื่อว่า หาสะ เพราะทำให้รื่นเรียง.
 หนุจปหนุจการานัน เอต อธิวจนัน. ที่ชื่อว่า ปหาสะ เพราะทำให้รื่นเรียงมาก,
 ทั้ง ๒ คำนี้ เป็นชื่อของอาการที่รื่นเรียงและ
 รื่นเรียงมาก.

วิตตี วิตตํ, ฌนสเสตํ นามัน. อัย ปน สิ่งนี้ชื่อว่า วิตตะ เพราะเป็นของปลื้มใจ,
 โสมนสฺสปลฺจยตฺตา วิตติสริกฺขตฺตา วิตติ. คำนี้เป็นชื่อของทรัพย์. ก็ทรัพย์เครื่องปลื้ม-
 ใจนี้ชื่อว่า วิตติ เพราะเป็นปัจจัยให้เกิด
 โสมนัส และเพราะพอเหมาะสมกับความ
 ปลื้มใจ.

ยถา หิ ฌนินโน ฌนํ ปฏิจฺจ โสมนสฺสํ โสมนัสย่อมเกิดแก่คนมีทรัพย์ เพราะอาศัย
 อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปีติมโตปิ ปีติ ปฏิจฺจ ทรัพย์ ฉันทิ, โสมนัสย่อมเกิดแก่คนมีปิติ
 โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ. ตสฺมา "วิตตี"ติ เพราะอาศัยปิติ ฉันทัน. ดังนั้น ปิติจึงตรัส
 วุตฺตา, ตุฏฺฐิสภาวสณฺณจิตาย ปีติยา เอตํ เรียกว่า "วิตติ", คำนี้เป็นชื่อของปิติซึ่ง
 นามัน. ดำรงอยู่โดยสภาพที่ยินดี.

ปีติมา ปน ปุคฺคโล กายจิตฺตานัน ก็คนที่มีปิติ ตรัสเรียกว่า "อุทฺคคะ" เพราะ
 อุคฺคตตฺตา อพฺภูคฺคตตฺตา "อุทฺคโค"ติ กายและจิตสูงขึ้น คือพุ่งขึ้นสูง, ภาวะของ
 วุจฺจติ, อุทฺคคฺคสฺส ภาโว โอทฺคย. คนที่มีกายและจิตสูง ชื่อ โอทฺคย.

บริษัท สุราไทยท่า จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อตุตโน มนตา อตุตมนตา. อนภีรทุสสุส ความดีใจ ชื่อ อตุตมนตา. จริงกันั้น
 หิ มโน ทุกขปฏฏจานตุตา อตุตโน มโน ใจของคนที่ไม่ยินดี ไม่ชื่อว่าใจของตัวเอง
 นาม น โหติ, อภีรทุสสุส ปน สุข- เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งความทุกข์, แต่
 ปฏฏจานตุตา อตุตโน มโน : นาม สำหรับคนที่ยินดีชื่อว่าใจของตัวเอง เพราะ
 โหติ. อิติ อตุตโน มนตา อตุตมนตา, เป็นปทัฏฐานแห่งความสุข. ด้วยเหตุผล
 สกมนตา, สกมนสุส ภาโวติ อตุโธ. ดังกล่าวมา ความดีใจ จึงชื่อว่าอตุตมนตา,
 คือมีใจเป็นของตัวเอง, อธิบายว่า ภาวะ
 แห่งใจของตนเอง.

สา ปน ยสุมา น อญญสุส กสุสจิ ก็เพราะความดีใจนั้นไม่ใช่ของใครอื่น, คือ
 อตุตมนตา, จิตตสุเสว ปเนโส สภาโวติ สภาพนั้นเป็นของจิตนั้นเอง. อนึ่ง เพราะ
 อตุโธ. สา ปน ยสุมา น อญญา ความดีใจนั้นไม่ใช่สิ่งอื่น เป็นเจตสิกธรรม,
 เจตสิโก ฐมโม, ตสุมา "อตุตมนตา ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "ความที่จิต
จิตตสุสา"ติ วุตตา. ดีใจ".

๑๑. จิตตสุเสกคคตานิทเทเส^๑
 อจลภาเวน อารมมณเ ตัญจตีติ จิตติ.
 ปโรโต ปททวยํ อุปสคควเสน วุฑฒิตํ.

๑๑. ในจิตตสุเสกคคตานิทเทส ธรรม-
 ชาติที่ชื่อว่า จิตติ เพราะดำรงอยู่ในอารมณ์
 โดยเป็นธรรมชาติไม่วันไหว. ทรงเพิ่ม ๒
 บทข้างหนาโดยคำอุปสรรค.

^๑ ฉ. เอกคคตานิทเทเส.

อปัจ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณฺหิ อนึ่ง ที่ชื่อว่า สัณฺธิ เพราะประมวล
 สมฺปิณฺฑเตตฺวา ติฏฺฐตีติ สัณฺธิ. อารมฺมณฺ์ สัมปยุตฺตรรรมมาตังไว้ในอารมฺณ. ที่ชื่อว่า
 โอคาทิตฺวา อนุปวิสิตฺวา ติฏฺฐตีติ อวฺภูติ. อวฺภูติ เพราะหยั่งลง ก็เข้าไปสู่อารมณฺ์
 แลวตั้งอยู่.

กุสลปกฺขสมฺมิณฺหิ จตุตาโร ธมฺมา อารมฺมณฺ์ จริงคังนึ้นในฝ่ายกุศลธรรม ธรรม ๔ ประการ
 โอคาทนฺติ สทฺธา สติ สมาริ ปญฺญาติ. คือ ศรัทธา สติ สมาริ ปัญญา ย่อมหยั่งลงสู่
 เตเนว สทฺธา "โอกปฺปนา"ติ วุตฺตา, อารมณฺ์. เหตุนี้เองพระผู้มีพระภาคเจ้า
 สติ "อปิลานตา"ติ, สมาริ "อวฺภูติ"ติ, จึงตรัสเรียกศรัทธาว่า "โอกปฺปนา" (การ
 ปญฺญา "ปริโยคานา"ติ. นอมลงกำหนด), ตรัสเรียกสติว่า "อปิลาน-
 ปนตา" (การไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย),
 ตรัสเรียกสมาธิว่า "อวฺภูติ" (ตั้งมั่น),
 ตรัสเรียกปัญญาว่า "ปริโยคานา" (ความ
 สอดส่อง).

อกุสลปกฺখে ปน ตโย ธมฺมา อารมฺมณฺ์ แต่ในฝ่ายอกุศลธรรม ธรรม ๓ ประการ
 โอคาทนฺติ ตณฺหา ทิฏฺฐิ อวิชฺชาติ. เตเนว คือ ตัณหา ทิฏฐิ อวิชชา ย่อมหยั่งลงสู่
 เต "โอมมา"ติ วุตฺตา. อารมณฺ์. เหตุนี้เองพระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
 ตรัสธรรมทั้งหลายเหล่านั้นว่า "เป็นโอมะ".

จิตฺเตกคฺคตา ปเนตฺถ น พลวตี. โหตี. ก็ความที่จิตแน่วแน่ในฝ่ายอกุศลนี้ ไม่มีกำลัง.
 ยถา หิ รชฺฏจฺานญฺจาเน อุตฺเทน สิณฺจิตฺวา เหมือนเมื่อเอาน้ำราดไปในที่มีฝุ่นฟุ้ง กลาย

สมมภูเจ โถกเมว กาลัม รโซ สุนนีสีหติ, เป็นที่เกลียดง ผู้คนคอย ๆ สงบลงตามกาล,
 สุกขนุเต สุกขนุเต ปุน ปกติกภาเวเนว แต่เมื่อที่นั้นแห่ง ผู้นั้นก็ฟุ้งขึ้นเหมือนอย่าง
 วุฏฐาติ, เอวเมว อุกุสลปกุเช เติมอิก ฉันโถ, ความที่จิตแน่วแน่ในฝ่าย
 จิตฺเตกคฺคตา น พลวตี โหติ. อุกุสลก็ไม่มีกำลัง ฉันนั้นเหมือนกัน.

ยถา ปน ตสฺมี จาเน ขมฺเหติ อุกฺก แต่ในฝ่ายกุศล ความที่จิตเป็นสมาธิมีกำลัง,
 อาสิญฺจิตฺวา กุฑฺทาเลน ขนิตฺวา เหมือนเมื่อสถานที่นั้น ถูกเขาเอาหม้อต้มน้ำ
 อาโกฏฺณมฺหฺทฺนสมฺภูฏฺณานิ กตฺวา อุปฺลิตฺเต ราด เอาจอบขุดคดลูกเคลตา ขย่ำ ทูบ ไหลทา
 อาทาเส วิย ฉายา ปญฺญาติ, จะปรากฏเงาเหมือนเงาในกระจก, แมจะ
 วสุสฺสตาติกฺกเมปิ จิตฺตํ มุหฺตฺตกตฺ วิย ลวงเลยไปถึงร้อยปี ความมดงามก็ยังเป็น
 โหติ, เอวเมว กุสลปกุเช จิตฺเตกคฺคตา เหมือนเพิ่งทำเมื่อสักครู่นี้เอง.
 พลวตี โหติ.

อุทฺธจฺจวิจิกิฉฺฉาวเสณ ปวตฺตสฺส สภาวะที่ชื่อว่า อวิสาหาระ เพราะ
 วิสาหารสฺส ปฏิปกฺขโต อวิสาหาโร, เป็นปฏิปักษ์ต่อความฟุ้งซ่าน ที่เกิดเพราะ
 อุทฺธจฺจวิจิกิฉฺฉาวเสเนว^๒ กฺจฺฉนฺตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจะและวิจิกิฉฉา, จิตที่ดำเนินไปเพราะ
 วิกฺขิปปติ นาม, อัยํ ปน ตถาวิโธ อำนาจของอุทฺธจฺจะ และวิจิกิฉฉาเท่านั้น
 วิกฺเขโป น โหตีติ อวิกฺเขโป. ชื่อว่ายอมฟุ้งซ่าน, แต่ความฟุ้งซ่านอย่างนั้น
 นี้ไม่มีคั้งนั้น จึงชื่อว่า อวิกฺเขปะ.

^๑ ฉ. ตัมมุหฺตฺตกตฺ วิย.

^๒ สี. อุทฺธจฺจวิจิกิฉฉาวเสณ.

อุทฺธจฺจวิจิกิจฺฉาวเสเนว จ จิตฺตํ วิสาหฺมํ
 นาม โหติ, อิตฺโต จิตฺโต จ หริยฺยติ, อัย
 ปน เหวํ อวิสาหฺมสฺส มานสฺสสฺส ภาโวติ
อวิสาหฺมมานสตา.

จิตชื่อว่า ย่อม ฟุ้งซ่าน เพราะอำนาจของ
 อุทฺธจจะและวิจิกิจฉานั้นเอง, คือถูกอุทฺธจจะ
 และวิจิกิจฉาชักนำไปทางโน้นทางนี้, ก็
 อวิกเขปะนี้ เป็นภาวะแห่งใจที่ไม่ฟุ้งซ่าน
 อย่างนั้น ดังนั้น จึงชื่อว่า อวิสาหฺมมานสตา
 (ความที่ใจไม่ฟุ้งซ่าน).

สมโณติ ติวโร สมโณ จิตฺตสมโณ
 อธิกรณสมโณ สัพฺพสงฺขารสมโณติ.

ที่ชื่อว่า สมณะ ไต่แก สมณะ ๓ อย่าง
 คือ จิตตสมณะ อธิกรณสมณะ และสัพ-
 พงฺขารสมณะ.

ตฺตถ อญฺสฺส สฺมาปฺตฺตีสฺส จิตฺเตกฺกคฺคตา
 จิตฺตสมโณ นาม. ตณฺหิ อาคฺมฺม จิตฺตจลนํ
 จิตฺตวิปฺพนฺทหนํ^๑ สฺมฺมติ รุปรสมฺมติ, ตสฺมา
 โส จิตฺตสมโณติ วุจฺจติ.

บรรดาสมณะทั้ง ๓ ประการนั้น ความที่
 จิตแน่วแน่ในสมาบัติ ๘ ชื่อ จิตตสมณะ.
 จริงดังนั้น เพราะอาศัยจิตตสมณะนั้น ความ
 กวัดแกว่ง ความคั่นร่นแห่งจิต ย่อมสงบ
 ระงับ, ดังนั้นสมณะนั้น จึงตรัสเรียกว่า
จิตตสมณะ.

^๑ ฉ. จิตฺตวิปฺพนฺทิต.

สมมุขาวินยาติ สตุตวิโร สมโถ อธิกรณ-
สมโถ นาม. ตณฺหิ อากมฺม ตานิ ตานิ
อธิกรณานิ สมฺมนฺติ รูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา
โส อธิกรณสมโถติ วุจฺจติ.

สมณะ ๑ อย่างมีสัมมุขาวินัยเป็นอาทิ ชื่อว่า
อธิกรณสมณะ. จริงดังนั้น เพราะอาศัย
อธิกรณสมณะนั้น อธิกรณนั้น ๆ ย่อมสงบ
ระงับ, ดังนั้นสมณะนั้นจึงตรัสเรียกว่าอธิ-
กรณสมณะ.

ยสฺมา ปน สพฺเพ สงฺขารา นิพฺพานํ
อากมฺม สมฺมนฺติ รูปสมฺมนฺติ, ตสฺมา ตํ
สพฺพสงฺขารสมโถติ วุจฺจติ. อิมสฺมี อตุเถ
จิตฺตสมโถ อธิปฺเปโต.

อนึ่งเพราะสังขารทุกอย่างอาศัยพระนิพพาน
ย่อมสงบระงับ, ดังนั้น พระนิพพานนั้นจึงตรัส
เรียกว่า สพฺพสงฺขารสมณะ. ในความหมาย
นี้ทรงประสงค์จิตตสมณะ.

สมาธิลกฺขณเ อินฺทฺภูจํ กาเรตฺติ
สมาธินฺทริยํ. อุตฺถจฺเจ น กมฺปตฺติ
สมาธิพลํ. สมฺมาสมาธิติ ยาดาวสมาธิ
นियฺยานิกสมาธิ กุสลสมาธิติ.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า สมาธินฺทริย เพราะ
ครอบครองความยิ่งใหญ่ในลักษณะแห่งสมาธิ.
ชื่อว่าสมาธิพล เพราะไม่หวั่นไหวในเพราะ
อุทัจจะ. ที่ชื่อว่า สมฺมาสมาธิ ไต่แกสมาธิ
ที่ถูกต้อง สมาธิที่นำออกไปจากสังสารวัฏ
สมาธิที่เป็นฝ่ายกุศล.

๑๒. สทฺธินฺทริยนิทฺเทเส พุทฺธาติ-
คุณานํ สทฺทหนวเสณ สทฺธา, พุทฺธาทีนํ
วา รตนานํ สทฺทหติ ปติยาตฺติ^๑ สทฺธา.

๑๒. ในสทฺธินฺทริยนิทฺเทส ธรรมชาติ
ที่ชื่อว่า สทฺธา เพราะเชื่อพระพุทฺธคุณ
เป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า สทฺธา

^๑ ฉ. ปตฺติยาตฺติ.

สัททหนาคี สัททหนากาโร. พุทธาทิคุณ^๑ เพราะเชื่อ คือถึงพระพุทธรัตตะเป็นต้น.
โศคาหติ ภินุทิตวา วีย อนุปวิสตีติ อากาโรที่เชื่อชื่อว่า สัททหนาคี. ที่เชื่อว่าน้อมใจ
โศกุปปนา. เชื่อ เพราะหยั่งลง คือคุดแทรกเข้าไปใน
พระพุทธรัตตะเป็นต้น.

พุทฺธาทิคุณสุ เอตาย สตุตา อติวีย ที่ชื่อว่า อภิปปสาทะ เพราะเป็นเหตุให้ปาง
ปสีทนต์, สยั วา อภิปปสีทตีติ อภิป-
ปสาโท. สัตว์เลื้อมไต่อย่างแรงกล้า ในพุทธรัตตะ
เป็นต้น, หรือเป็นสัตว์เลื้อมไต่เอง.

อิทานิ ยสุมา สทุธินทุริยาทีนั สมาสปทานั เมื่อทรงปรารภปริยายอื่น ตามแนวของบท
วเสน อณฺณสุมี ปริยาเย อารทฺธเช สมาสมีสมาธินทุริยเป็นต้น ก็จะทรงหยิบยก
อาทิปทึ คเหตุวาว ปทภาชนั กรียติ, บทมีคำว่า อาทิ เท่านั้นมาจำแนกบทออกไป,
อัย อภิธมฺเม ธมฺมตา, ตสุมา ปุน ขอนี้เป็นธรรมคาในพระอภิธรรม, ดังนั้น
สทุธาคี วุตตึ. จึงตรัสคำว่า ศรัทธา ณ บัดนี้อีก.

ยถา วา อิตฺติยา อินทุริยั อิตฺตินทุริยั, อีกอย่างหนึ่ง อินทรีย์แห่งหญิง ชื่ออิตตินทุริย
น ตถา อิหิ. อิหิ ปน สทุธาว อินทุริยั ฉันใด, แต่สทุธินทุริยนี้มีใช้ฉันนั้น. ก็อินทรีย์นี้
สทุธินทุริยนตี เอว สมานาธิกรณภาว- มีความหมายว่า อินทรีย์คือศรัทธา ชื่อว่า
ณาปนตฺถมฺปิ ปุน "สทุธาคี" วุตตึ. สทุธินทุริย แม้เพื่อที่จะให้ทราบว่าเป็นเรื่อง
เดียวกันดังกล่าวมา จึงตรัสว่า "ศรัทธา"
ไว้อีก.

^๑ ฉ. พุทธาทินิ คุณ.

เอวํ สพุพพนินิตฺเตเสสุ อาทิตฺตํ ปุณ
วจเน ปโยชนํ เวทิตพฺพํ.

ในทำนองเดียวกันนี้ ฟังทราบความประกอบ
คำสำหรับบทที่มีคำว่า อาทิต ในการอธิบาย
ทุกบทต่อไป.

อติโมกฺขลกฺขณเณ อินฺทญฺจ กาทเรตฺตีติ
สทฺธินฺทริยํ. อสฺสทฺธิเย น กมฺปตฺตีติ
สทฺธาพลํ.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า สทฺธินฺทริย เพราะครอบ
ครองความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่งอติโมกข์.
ที่ชื่อว่า สทฺธาพล เพราะไม่หวั่นไหวใน
เพราะอัสทฺธิยะ (ความไม่เชื่อ).

๑๓. วิริยินฺทริยนินิตฺเตเส เจตฺตสิโกติ

อิทํ วิริยสฺส นิชฺมโต เจตฺตสิภาวาทิปนฺตถํ
วุตฺตํ,

๑๓. ในวิริยินฺทริยนินิตฺเตเสพระผู้มีพระ-

ภาคตรัสคำว่า เจตฺตสินี้ไว้ เพื่อทรงแสดง
ความที่วิริยะ เป็นเจตสิกอย่างแน่นอน,

อิทฺตฺถิ วิริยํ "ยทฺปิ ภิกฺขเว กายิกํ วิริยํ,
ตทฺปิ วิริยสฺมโปกฺขณฺจโค, ยทฺปิ เจตฺตสิกํ
วิริยํ, ตทฺปิ วิริยสฺมโปกฺขณฺจโคติ อิติ ทิทํ
อุทฺเทสํ คจฺฉตี"ติ^๑ เอวมาทิสฺสุ สุตฺเตสฺสุ
จฺงกมาทินิ กโรนฺตสฺส อฺปฺปนฺนตฺตาย
"กายิกนฺ"ติ วุจฺจมานมฺปิ กายวิญฺญาณํ

จริงคั้งนั้น วิริยะนี้แม่จะเรียกว่า "เป็นไป
ทางกาย" เพราะเกิดขึ้นแก่ผู้ทำการจงกรม
เป็นต้น ในพระสูตรมีอาทิอย่างนี้ว่า "ดูกร
ภิกษุทั้งหลาย วิริยะแม่ที่เป็นไปทางกาย,
ก็จัดเป็นวิริยสํโปกฺขณฺจ, วิริยะแม่ที่เป็นไป
ทางใจ, ก็จัดเป็นวิริยสํโปกฺขณฺจ ก็วิริยะนี้

^๑ ส. มหา. ๑๙/๑๕๔.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

วีย กายิกิ นาม นคฺติ, เจตสิกเมว
ปเนตฺตติ ที่เปตฺ๑ "เจตสิกโก"ติ วุตฺต.

มาสู่อุเทศด้วยประการดังกล่าวมานี้" แต่ไม่
ชื่อว่า เป็นไปทางกาย ดุจกายวิญญาณ, ก็เพื่อ
จะทรงแสดงให้เห็นว่าวิริยะนี้เป็นไปทางใจ
เท่านั้น จึงตรัสว่า "เจตสิก".

วิริยารมฺภโถ วิริยสงฺขาโต อารมฺภโ. อิมินา
เสสํารมฺภ ปฏิกฺขิปติ.

ที่ชื่อว่า วิริยารมฺภะ ได้แก่ การริเริ่ม คือ
ความเพียร. ด้วยบทนี้จึงทรงปฏิเสธการ
ริเริ่มที่นอกเหนือจากนี้.

อยณฺธิ อารมฺภสทฺโท กมฺเม อापตฺตียํ
กิริยา ยํ วิริเย หีสาย วิโกปเนติ
อนเนเกสุ อตฺตเนสุ อากโต.

จริงดังนั้น อารมฺภศัพท์ นี้ ใช้ในความหมาย
เป็นอเนก เช่น ในกรรม อบัติ กิริยา
วิริยะ หิงสา (ความเบียดเบียน) วิโกปนะ
(พราก)

"ยงฺกิญฺจิ ทุกฺขํ สมฺภโถ

สพฺพํ อารมฺภปจฺจยา

อารมฺภานํ นิโรธเณ

นคฺติ ทุกฺขสฺส สมฺภโว"ติ^๒

เอตฺตฺตํ หิ กมฺมํ "อารมฺภโ"ติ อากตํ.

ก็กรรมใช้ในความหมายว่า "อารมฺภะ"
เช่นในประโยคนี้ว่า "ความทุกข์ทุกอย่าง
มีขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เพราะหมด
กรรม ทุกข์ก็ไม่เกิด".

^๑ ฉ. ทสฺเสตฺตํ. ^๒ ขุ. ส. ๒๔/๔๗๘.

"อารมฺภติ จ วิปฺปฏิสําริ จ โหติ"^๑ อาบัติ ใช้ในความหมายว่า อารัมภะ เช่น
 เอตฺถ อาปตฺติ. ในประโยคนี้นี้ว่า "ต้องอาบัติ และมีความ
 วิปฺปฏิสําริ".

"มหายญฺญา มหารมฺภา, น เต โหนติ กิริยา มีการปกหลักบุญชายัญญ์เป็นต้น ใช้ใน
 มหปฺผลา"^๒ เอตฺถ ยฺยปฺสุสําปนาทิกิริยา. ความหมายว่า อารัมภะ ดังในประโยคนี้นี้ว่า
 "มหายัญญ์มีกิริยาที่กระทำยิ่งใหญ่, แคมหายัญญ์
 เหลานั้น หามีผลมากไม".

"อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยฺยชถ พุทฺธ- วิริยะ ใช้ในความหมายว่า อารัมภะ เช่น
 สําสเน"^๓ เอตฺถ วิริยํ. ในประโยคนี้นี้ว่า "ท่านทั้งหลายจงพากเพียร
 จงพยายาม, จงชวนชวายเป็นพระพุทฺธ-
 ศาสนา".

"สมณํ โคตมํ อุตฺทิสฺส ปาณํ อารมฺภติ"^๔ หิงสา(ความเบียดเบียน) ใช้ในความหมาย
 เอตฺถ หิสํ. ว่า อารัมภะ เช่นในประโยคนี้นี้ว่า "คน
 ทั้งหลายเบียดเบียนสัตว์ เจาะจงถวาย
 พระสมณโคตม".

^๑ อง. ปญจก. ๒๒/๑๘๕.

^๒ อง. จตฺก. ๒๑/๕๔. ^๓ ส. ส. ๑๕/๒๓๐.

^๔ ม. ม. ๑๓/๔๘.

"พีชคามภูตคามสมารมภา ปฏิวิโรโต วิโกปนนะ (การพราก) มีการคัดและหักราน
 โทตี"^๑ เอตุถ เจตณภยชนาทิกัง วิโกปนัง. เป็นต้น ใช้ในความหมายว่า อารัมภะ เช่น
 ในประโยคนี้ว่า "พระสมณโคตมเว้นขาดจาก
 การพรากพีชคามและภูตคาม".

อิธ ปน วีริยเมว อธิปเปตัง, เตนานห แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอาความหมายว่า
 "วีริยารมฺโภ"^๒ติ. วีริยสงฺขาโต อารมฺโภติ วีริยะอย่างเดียว, ตั้งนั้นจึงตรัสว่า "วีริยา-
 อตุโถ. รัมภะ". อธิบายว่า อารัมภะคือวีริยะ.

วีริยญฺหิ อารมฺภนฺว เสน "อารมฺโภ"^๓ติ จริตังนัง วีริยะตรัสเรียกว่า "อารัมภะ"
 วุจฺจติ. อิทมสฺส สภาวปทัง. โดยที่เป็นตัวริเริ่ม. บทนี้เป็นบทแสดง
 สภาวะของวีริยะนั้น.

โกสชฺชโต นิกฺขมฺนฺว เสน นิกฺกโม^๔ ปรี สภาวะที่ชื่อว่า นิกกมะ โดยที่ออกไปจาก
 ปรี จานัน^๕ อุกฺกมฺนฺว เสน ปรกฺกโม. ความเกียจคร้าน. ที่ชื่อว่า ปรักกมะ โดยที่
 อุปคฺคฺนฺตฺวา ยามนฺว เสน^๕ อฺยฺยาโม. ก้าวไปข้างหน้าเรื่อย ๆ. ที่ชื่อว่า อฺยยามะ
 วายามนฺว เสน^๕ วฺยาโม. อุตฺสาหน- โดยที่พยายามยิ่งขึ้นไป. ที่ชื่อว่า วฺยามะ

^๑ ที. ส. ๔/๖. ^๒ ส. นิกฺขมฺโม.

^๓ ก. ปรมฺปรมฺภฺจฺจานัน.

^๔ ฉ. อุกฺคฺคฺนฺตฺวา ยมฺนฺว เสน.

^๕ ฉ. พฺยฺยามนฺว เสน.

อภฺยาสาลินี. ป-ท. ๒-๑๖

ว เสน อุสสาโท. อหิมตตุสสาหนว เสน โดยที่พากเพียร. ที่ชื่อว่า อุตสาหะ โดยที่ อุสโสฬหี, ถิรภาวภูเจณ ถาโม. จิตต- ชะมักเขมน์. ที่ชื่อว่า อุสโสฬหี โดยที่ชะมัก เจตสิกานัน ธารณว เสน, อวิจเจตโต^๑ เขมน์มาก. ที่ชื่อว่า ถามะ โดยที่มีความ วา ปวตฺตนว เสน กุสลสนฺตานิ ธาระตีติ มั่นคง. ที่ชื่อว่า ธิตี เพราะทรงไว้ซึ่งความ ธิตี. สืบต่อแห่งกุศล โดยที่ทรงจิตและเจตสิกไว้, หรือโดยที่เป็นไปไม่ขาดสาย.

อปโร นโย,	<u>นิกกโม</u>	เจโส	อีกนัยหนึ่ง, สภาวะนี้ที่ชื่อว่า <u>นิกกมะ</u>
กามานัน ปนุทนาย. ^๒	<u>ปรกุกโม</u>	เจโส	เพราะบรรเทาทุกขทั้งหลาย. ที่ชื่อว่า
พนฺธจฺเจทาย,	<u>อุยฺยาโม</u>	เจโส	<u>ปรักกมะ</u> เพราะตัดเครื่องผูกพัน, ที่ชื่อว่า
โอมสฺส นิตฺถรณาย,	<u>วายาโม</u>	เจโส	<u>อุยฺยามะ</u> เพราะรื้อถอนโอมะ, ที่ชื่อว่า
ปารจฺกมณฺญเจณ,	<u>อุสสาโท</u>	เจโส	<u>วายามะ</u> เพราะให้ถึงฝั่ง, ที่ชื่อว่า <u>อุตสาหะ</u>
ปุพฺพจฺกมณฺญเจณ,	<u>อุสโสฬหี</u>	เจโส	เพราะเป็นหัวหน้า, ที่ชื่อว่า <u>อุสโสฬหี</u>
อหิมตฺตภูเจณ,	<u>ถาโม</u>	เจโส	เพราะเป็นหัวหน้าใหญ่, ที่ชื่อว่า <u>ถามะ</u>
นตฺถาย, ^๓ <u>ธิตี</u>	เจสา	อวภูจิติการิตายาติ.	เพราะดอนล้มสลักเสียด, ที่ชื่อว่า <u>ธิตี</u>
			เพราะมีปกติทำมั่นคง.

^๑ ฉ. อวิจเจตโต.

^๒ ก. ปโนทนาย.

^๓ ฉ. ปลิขุขวาฏนตายน.

"กามํ ตโจ จ นหารุ จ, อฏฺฐิ
จ อวสิสฺสตุ"ติ^๑ เอวํ ปวัตติกาลเ
อสิถิลปรกฺกมนวเสน อสิถิลปรกฺกมตา,
ถิรปรกฺกโม ทพฺพปรกฺกโมติ อตุโถ.

วิริยะ คือ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน
โดยที่บากบั่นไม่ย่อหย่อนในปวัตติกาลอย่างนี้
ว่า "จะเหลืออยู่แต่หนึ่ง เอ็น, และกระดูก
ก็ตามที่" อธิบายว่า ความบากบั่นยังยืน
ความบากบั่นมั่นคง.

ยสฺมา ปเนตํ วิริยํ กุสลกมฺมกรณญฺจาเน
ฉนฺทํ น นิกฺขิปติ, ชุรํ น นิกฺขิปติ, น
โธตาเรติ น วิสฺสชฺเชติ, อนิสฺสกุทิมานสฺสํ
อาวหติ, ตสฺมา อนิกฺขิตตฉนฺทตา
อนิกฺขิตตชฺรตาติ วุตฺตํ.

ก็เพราะวิริยะนี้ ไม่ทอดทิ้งฉันทะ, ไม่ทอด-
ธุระ, ไม่ปล่อยให้ความเกียจคร้านได้โอกาส
ไม่ละทิ้งหน้าที่การงาน, สร้างความพอใจ
ไม่ทอดอยู่ในคราวที่จะสร้างความคิด, ดังนั้น
วิริยะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า
ความเป็นผู้ไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความเป็นผู้ไม่
ทอดธุระ.

ยถา ปน ตชฺชาตฺติเก อุตฺถกสมฺภินฺนญฺจาเน
ชฺรวาหโคณํ คณฺหตาติ วทนฺติ, โส
ชนฺนุเกหิ ^๒ ภูมียํ อูบปีเพตฺวาปิ ชุรํ
วหติ, ภูมียํ ปตฺติคฺคํ น เทติ, เอวเมว
วิริยํ กุสลกมฺมกรณญฺจาเน ชุรํ อุกฺขิปติ
ปกฺกณฺหาติ, ตสฺมา ชฺรสมฺปกฺกาโทติ
วุตฺตํ.

วิริยะยกขึ้น ประคองซึ่งธุระในการที่จะ
สร้างความคิด, อุปมาเหมือนในที่ เป็นโคลนตม
ที่น่าจะเลิกลมความพยายาม เจ้าของโค
พูดว่า จงนำโคตัวที่จะเข็นภาระไปได้
มาเข็นไป, โคตัวนั้นแม้จะต้องใช้เขาทั้ง
๒ ขวางย่นลงที่พื้นดิน ก็สู้ทนนำภาระไปจน

^๑ อญ. พก. ๒๐/๖๔. ^๒ ฉ. ชนฺนุกา ภูมิ.

คุณศุภสิทธิ์ มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อสัทท - คุณแม่หงส์ มหาคุณ

อภฺยาสาลินี. ป-ท. ๒-๑๖

ไค, ไม่ปล่อยให้ตกลงที่พื้นดิน. ดังนั้นวิริยะ
นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ฐร-
สัมปคคาท (ประกอบฐระ).

ปกคคาทลคฺช เณ อินฺทญฺจ กาเรตฺตี ฐรรมชาติที่ชื่อว่า วิริยินทรีย เพราะครอบ
วิริยินทรีย. โภสชฺเชน กมฺปตฺตี วิริยพล.
ยาดาวนียยานิกกุสลวายามตาย สมมา-
วายาโม.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า วิริยินทรีย เพราะครอบ
ครองความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการประ-
คับประคอง. ที่ชื่อว่า วิริยพล เพราะไม่
หวั่นไหวในเพราะความเกียจคร้าน. ที่ชื่อว่า
สมมาวายามะ เพราะเป็นความพยายามที่
เป็นกุศลอันจะนำออกไปจากสังสารวัฏอย่าง
ถูกต้อง.

๑๔. สตินฺทรียนิทฺเทเส สรณ-
วเสน^๑ สติ. อิทํ สติยา สภาวปทํ.
ปุนปฺปุนํ สรณโต อนุสฺสรณวเสน อนุสฺสติ.
อภิมุขํ คนฺตฺวา วีย สรณโต ปฏิสรณวเสน
ปฏิสฺสติ. อุปสคฺควเสน วา วทฺตมตฺตเมตํ.

๑๔. ในสตินทรียนิทเทส ธรรมชาติ
ที่ชื่อว่า สติ โดยที่เป็นการระลึกได้. บทนี้
เป็นบทแสดงสภาวะของสติ. ที่ชื่อว่า อนุสติ
โดยที่ระลึกเนื่อง ๆ เพราะระลึกบ่อยๆ.
ที่ชื่อว่า ปฏิสสติ โดยที่ระลึกถึงเฉพาะเพราะ
ระลึกเหมือนไปเฉพาะหน้า. อนึ่ง คำดัง
กลาวมานี้ เป็นเพียงทรงเพิ่มขึ้นโดยคำ
อุปสรรค.

^๑ ฉ. สรณกวเสน.

สรณากาโร สรณตา. ยสฺมา ปน อากาโรที่ระลึก ชื่อ สรณตา. ก็เพราะคำว่า "สรณตา" ติ ติณฺณ สรณานมปิ นามํ, "สรณตา" เป็นชื่อของการระลึกแม่ทั้ง ๓ ตสฺมา ตํ ปฏิเสเชตุํ ปุน สติคฺคกณฺ्हํ กตฺ. ประการ, ดังนั้น เพื่อที่จะปฏิเสธชื่อทั้ง ๓ สติสงฺฆาตา สรณตาติ อยญฺเฑหฺตถ อตฺโถ. ประการนั้น จึงตรัสคำว่า สติ ไว้อีก. ก็ความหมายในคำว่าสตินี้ ดังนั้นว่า ภาวะที่ระลึกคือสติ.

สุตฺตปริยตฺตสฺส ธารณภาวโต ธารณตา. สติที่ชื่อว่า ธารณตา เพราะทรงจำสิ่งที่อนุปวิสนสงฺฆาเตน โอคาทนญฺเจเน. ไต่ฟังและเลาเรียนมาไว้ได้. ภาวะที่ไม่อภิลาปนภาโว อภิลาปนตา. ยถา หิ เลื่อนลอยชื่ออภิลาปนตา โดยความหมายว่าลาพุกฎาหาทีนํ อุกเก ปลวฺนฺติ น หยฺงลงคือถึงเข้าไปในอารมณ์. เปรียบ-อนุปวิสนฺติ, น ตถา อารมฺมเณ สติ, เหมือนกะโหลกน้ำเต้าเป็นตน ลอยอยู่บนน้ำ อารมฺมเณ หิ เอสา^๑ อนุปวิสนฺติ, ตสฺมา ไม่จมลงไป ฉนฺใด, แต่สติจะไม่ถึงเข้าไป อภิลาปนตาติ วุตฺตา. ในอารมณ์ฉนนั้นห้ามมิได้, เพราะสตินี้ถึงเข้าไปหาอารมณ์, ดังนั้นสตินั้นจึงตรัสว่าอภิลาปนตา.

^๑ ฉ . อารมฺมณญฺเฑหฺสา .

จิรกตจิรภาสิตานัน อสมมุสสันภาวโต
อสมมุสสันตา. อุปฏฺฐานลกฺขณ, โชตน-
 ลกฺขณ จ อินฺทฺฐจฺ ภาเรตีติ อินฺทฺริย,
 สติสงฺฆาตฺ อินฺทฺริย สตินฺทฺริย. สติ เอว
อินฺทฺริย สตินฺทฺริย. ปมาเท น กมฺปตีติ
สติพล. ยถาวาสติ นิชฺยานิกสฺติ กุสลสฺตีติ
สมฺมาสฺติ.

สติที่ชื่อว่า อสมมุสสันตา เพราะไม่หลงลืมสิ่ง
 ที่ทำ คำที่พูด แม้ที่ล่วงเลยมานาน. ที่ชื่อ
อินฺทฺริย, อินฺทฺริย เพราะครอบครองความเป็นใหญ่
 ในลักษณะแห่งความปรากฏ, และสอคล้อง,
 อินฺทฺริย คือสติ ชื่อสตินฺทฺริย. อินฺทฺริยคือสติ
 นั้นเองชื่อสตินฺทฺริย. ที่ชื่อว่าสติพล เพราะ
 ไม่วุ่นไหวในเพราะความประมาท. ที่ชื่อว่า
สมฺมาสฺติ เพราะเป็นสติที่ถูกต้อง เป็นสติที่
 นำออกไปจากสังสารวัฏ เป็นสติที่เป็นกุศล.

๑๖. ปณฺณินฺทฺริยนิทฺเทเส ตสฺส

ตสฺส อตฺถตสฺส ปากฺกกรณสงฺฆาเตน
 ปณฺญาปนฺนุเจเน ปณฺญา. เตเน เตเน วา
 อนิจฺจาทินา ปกาเรน ธมฺเม ชานาตีติปิ
ปณฺญา. อิทฺมสฺสา สภาวปท.

๑๖. ในปณฺณินฺทฺริยนิทฺเทเส ที่ชื่อว่า

ปณฺญา เพราะความหมายว่าทำให้ปรากฏ
 คือทำเนือความนั้น ๆ ให้กระจ่างแจ้ง. อีก
 อย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า ปณฺญา เพราะรู้ธรรม
 ทั้งหลายโดยประการนั้น ๆ มีความไม่เที่ยง
 เป็นต้น. บทนี้เป็นบทแสดงสภาวะของปณฺญา
 นั้น.

ปชานนากาโร ปชานนา. อนิจฺจาทินิ
 วิจินาตีติ วิจโย. ปวิจโยติ อุปสคฺเคน

อาการที่รู ชื่อว่า ปชานนา. สภาวะที่ค้น-
 คว้าอันจลักษณะเป็นต้น ชื่อว่า วิจโย. บทว่า

คุณเอกชัย มหาคณ ขอบุติศส่วนกุศลให้แก่
 คุณปุตัทท - คุณย่าหงส์ มหาคณ

ปทั ๑๗๓. จตุสัจจธมฺเม วิจิณาตีติ ปวิจย เป็นบทที่เพิ่มคำอุปสรรคเข้ามา.
ธมมวิจโย. สภาวะที่คนควาจตุสัจจธรรมชื่อว่า ธรรมวิจย.

อนิจจาทีนํ สลฺลกุขณวเสณ สลฺลกุขณา. ธรรมชาติที่ชื่อว่า สลลักขณา โดยที่กำหนด
 สาเยว ปุน อุปสคฺคานานตฺเตน อุปสคฺคณา อนิจลักษณะเป็นต้นได้. สลลักขณานั้นเอง
ปัจจุสคฺคณาติ วุตฺตา. ตรีว่า อุปสคฺคณา ปัจจุสคฺคณา โดยที่คำ
 อุปสรรคต่างกัน.

ปณฺธิตสฺส ภาโว ปณฺธิจจ. กุสลสฺส ความเป็นบัณฑิต ชื่อว่า บัณฑิตจจะ. ความเป็น
 ภาโว โกสลล. นิปฺณสฺส ภาโว เนปฺณณ. ผู้ฉลาด ชื่อว่า โกสลละ. ความเป็น
 ผู้ละเอียดลออ ชื่อว่า เนปญญะ.

อนิจจาทีนํ วิภาวนภาโว^๑ เวภฺพยา. ภาวะที่ประกาศอนิจลักษณะเป็นต้น ชื่อว่า
 อนิจจาทีนํ จินฺตนกวเสณ จินฺตา. ยสฺส เวภัพฺพยา. ธรรมชาติที่ชื่อว่า จินตา โดยที่
 วา อุปฺปชฺชติ, ตํ อนิจจาทีนํ จินฺตาเปตีตีปิ กิจอนิจลักษณะเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า
จินฺตา. อนิจจาทีนํ อุปฺปริกฺขตีติ จินฺตา เพราะเกิดขึ้นแก่ผู้ใด, ทำให้ผู้นั้นคิด
อุปฺปริกฺขา. อนิจลักษณะเป็นต้น. ธรรมชาติที่ใครครวญ
 อนิจลักษณะเป็นต้น ชื่อว่า อุปปริกขา.

ภฺริตี ปจฺวิยา นามํ, อัยฺ หิ สณฺหภูเจเน คำว่า ภฺริ เป็นชื่อของแผ่นดิน, จริงอยู่
 วิตุณฺณภูเจเน จ ภฺริ วิทยาตี ภฺริ. เตน ปัญฺฐาน ชื่อว่า ภฺริ เพราะเป็นจุดแผ่นดิน

^๑ ฉ. วิภาวนวเสณ.

คุณ เอกชัย มหาคุณ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณปู่สัท - คุณย่าหงส์ มหาคุณ

อภฺยาสาลินี. ป-ท. ๒-๑๖

วุดคั "ภูริตี วุจจตี ปลวี, ตาย โดยที่ละเอียดยและกว้างขวาง. ดังนั้นพระ-
 ปลวีสมาย วิตุตตาย วิปุลาย ปญญา พุทธองค์จึงตรัสว่า "แผ่นดินเรียกว่าภูริ,
 สมนุนาคโตติ ภูริปญโญ"ตี? บุคคลซึ่งว่ามีปัญญาจุจแผ่นดิน เพราะประ-
 กอบด้วยปัญญานั้น อันกว้างและไพศาลเสมอ
 ดวยแผ่นดิน".

อปิจ ปญญาเยต อธิวจนั ภูริตี, ภูเต อนึ่ง คำว่า ภูริ เป็นชื่อของปัญญา, ปัญญา
 อตุเด รมติตีปิ ภูริ. อสนิ วิย สิลุจเย ชื่อว่า ภูริ เพราะยินดีอรรถที่เป็นจริง.
 กิเลส เมธติ หีสตีติ เมธา, ชิปปิ ปัญญาที่ชื่อว่า เมธา เพราะทำลายคือห้าห้า
 คณหฉารณญ เจน วา เมธา. กิเลสเหมือนสายฟ้าผ่าภูเขาหิน, อีกอย่าง
 หนึ่ง ที่ชื่อว่า เมธา เพราะเรียนและจำไว้
 ไตฉับพลัน.

ยสุส อุปปชชติ, ตั อตุตทิตปปฏิปคตติย, ปัญญาที่ชื่อว่า ปริณายิกา เพราะเกิดแก่ผู้ใด,
 สมฺปยุตฺตธมฺเม จ ยถาวลกุขณปฏิเวธ นำผู้นั้นไปในการปฏิบัติที่แก้กกุลแก่ตน, และ
 ปรีเนตีติ ปริณายิกา. อนิจจาทิวเสน นำสัมปยุตธรรม ไปในการแทงตลอดลักษณะ
 ธมฺเม วิปัสสีตี วิปัสสนา. ตามเป็นจริง. ปัญญาที่ชื่อว่า วิปัสสนา
 เพราะเห็นแจ้งธรรมทั้งหลายโดยความเป็น
 ของไม่เที่ยงเป็นต้น.

^๑ พ. มหา. ๒๔/๑๑๓.

สมมา ปกาเรหิ อนิจจาทีนิ ชานาตีติ ธรรมชาติที่ชื่อว่า สัมปชัญญะ เพราะรู้
 สมุชฌณั. อุปปถั ปฏูปนุเน สินุธเว อนิจลักษณะเป็นตนโดยชอบ คือ โดยทั่วถึง.
 วีถิ อารอปนตถั ปโตโท วีย อุปปเถ สภาวะที่ชื่อว่า ปโตทะ เพราะแห่งจิตที่
 ฅาวนกฎภูจิตตัม วีถิ อารอปนตถั วิชฺฌตีติ คตโกงซึ่งวิ่งไปนอกทาง เพื่อให้วิ่งไปตรง
ปโตโท? ทาง เหมือนประทักแทงมาสินธพที่วิ่งไปนอก
 ทางให้วิ่งไปตรงทางฉะนั้น.

ปณฺณาว ปโตโท ปณฺณापโตโท. ทสฺสน- ประตักคือปัญฺญา ชื่อว่าปัญฺญาปโตทะ. ที่
 ลกฺขณเ อินฺทญฺจํ กาเรตีติ อินฺทริยั, ชื่อว่าอินฺทริยั เพราะครองความเป็นใหญ่ใน
 ปณฺณาสงฺขาตัม อินฺทริยั ปณฺณินฺทริยั. ปณฺณา ลักษณะที่เห็น. อินฺทริยักล่าวคือปัญฺญา ชื่อว่า
 เอะ อินฺทริยั ปณฺณินฺทริยั. อวิชฺชชายน น ปณฺณินฺทริยั. อินฺทริยัคือปัญฺญา ชื่อว่าปณฺณินฺทริยั
 กมฺปตีติ ปณฺณาพลั. กิเลสฺสจฺเจทนญฺเจเน ที่ชื่อว่า ปณฺญาพละ เพราะไม่หวั่นไหวใน
 ปณฺณาว สตถั ปณฺณาสตถั. อจฺจุคฺคตญฺเจเน เพราะอวิชชา. คัสฺสตราคือปัญฺญา ชื่อว่า
 ปณฺณาว ปาสาโท ปณฺณาปาสาโท. ปณฺญาสัถะ โดยความหมายว่าตัดกิเลส.
 ปราสาทคือปัญฺญา ชื่อว่า ปณฺญาปาสาทะ
 โดยความหมายว่าตั้งสูงขึ้นไป.

อาโลกนญฺเจเน ปณฺณาว อาโลกิ แสงสว่างคือปัญฺญา ชื่อว่า ปณฺญา-
ปณฺณาอาโลกิ. โอาภาสนญฺเจเน ปณฺณาว อาโลกะ โดยความหมายว่าสว่าง. โอาภาส

๑ ฉ. วิชฺฌตีติ ปโตโท วีย ปโตโท.

โสภาโส ปณฺณาโสภาโส. ปชฺชชิตนญฺเจเน
ปณฺณาว ปชฺชชิตโต ปณฺณาปชฺชชิตโต.

คือปัญญา ชื่อว่า ปัญญาโสภาสะ โดยความ
หมายว่า ส่องแสง. ประทีปคือปัญญา ชื่อว่า
ปัญญาปชชชิตตะ โดยความหมายว่าโชติสว่าง.

ปณฺณวโต หิ เอกปฺลลฺลฺกเณ นิสฺสึนฺนสฺส
ทสฺสทสฺสึโลกธาตุ เอกาโลกา เอโกภาสา
เอกปชฺชชิตตา โหติ, เตเนตฺตํ วุตฺตํ.

จริงอยู่ เมื่อท่านผู้มีปัญญานั่งอยู่บัลลังก์เดี่ยว
หมั่นโลกธาตุ ก็สว่างเป็นอันเดียวกัน ส่อง-
แสงเป็นอันเดียวกัน โชติสว่างเป็นอันเดียว
กัน, ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสพระคำรัส
ตั้งกล่าวมา.

อิมสฺส ปน ตีสุ ปเทสุ เอกปเทนปิ
เอตสฺมึ อตฺถเถ สิทฺเต ยานเนตานี?

บรรดาบททั้ง ๓ นี้ แม้บทเดียวก็ให้สำเร็จ
เนื้อความนี้ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสูตร
ทั้งหลายใดโดยกล้อยตามอัธยาศัยของเหล่า
สัตว์ว่า.

"จตุตฺตารอเม ภิกฺขเว อาโลกา. กตเม
จตุตฺตารอ ? จนฺทาโลก สूरียาโลก
อคฺขยาโลก ปณฺณาโลก. อิม โข
ภิกฺขเว จตุตฺตารอ อาโลกา. เอตทคฺคํ
ภิกฺขเว อิมสฺส จตฺตุนฺนํ อาโลกานํ ยทิตฺถิ
ปณฺณาโลก"ติ.

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างมีอยู่ ๔ อย่าง.
แสงสว่าง ๔ อย่าง เป็นไฉน ? คือแสงสว่าง
แห่งดวงจันทร์ แสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์
แสงสว่างแห่งไฟ แสงสว่างแห่งปัญญา.
บรรดาแสงสว่างทั้ง ๔ ประการนี้ แสงสว่าง
คือปัญญาเป็นเลิศกว่าแสงสว่างทั้งหลาย".

๑ ฉ. ยานี ปเนตานี.

ตถา "จตุตทาโรเม ภิกขเว โภภาสา และว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย โภภาสมียอยู่ ๔
 ๆแปะ จตุตทาโรเม ภิกขเว ปชุโชตาทิ" ๑ อย่าง ๆลๆ ปชุโชตะมีอยู่ ๔ อย่าง" ดังนี้,
 สุตตานัน อชฺฌาสยวเสน สุตตานิ เทสิตานิ, แม้ในที่นี้พระองค์ทรงแสดงเทศนาโดยอนุ-
 ตทนุรูปเนว อธิวาปี เทสนา กถา. รูปแก่สูตรเหล่านั้นนั่นเอง.

อตุโถ หิ อเนเกหิ อากาเรหิ วิภชช- จริงอยู่ในข้อความที่จำแนกออกไปโดยอาการ
 มาโน สุวิภตฺโต โหติ, อญฺญา จ อญฺเณ ต่างๆ จักว่าจำแนกออกไปดีแล้ว, เหล่าสัตว์
 พุชฺฌนฺติ ๒ อญฺญา จ อญฺเณติ. ต่างคนก็ต่างเนื้อความ แห่งพระสูตรนั้น ๆ
 ตามอัธยาศัย.

รติการกฏเจเน, ๓ ปน รติทาย- ๑ รัตนะคือปัญญา ชื่อว่า ปัญญารัตนะ โดย
 กฏเจเน, ๔ รติชนกฏเจเน, ๕ วิตุติกฏเจเน, ๖ ความหมายว่าสร้างความปลอดภัย, ให้ความ
 หุตุลลปาตุพภาวฏเจเน, ๗ อตุลลฏเจเน, ๘ พ้อใจ, ให้เกิดความยินดี, ทำให้ปลื้มใจ,
 อโนมสตุตปริโภคฏเจเน จ ปญฺญาว รตนัน ๑ ปราบกฏว่าหาได้ยาก, ไม่มีสิ่งเปรียบ, และ
ปญฺญารตนัน. ๒ เป็นเครื่องบริโภคของผู้ไม่ทำทราวม.

น เตน สุตตา มุยฺหติ, ๑ สยิวา สภาวะที่ชื่อว่า อโมหะ เพราะเป็นเหตุให้
 อารมฺมเณ น มุยฺหติ, ๒ อมฺยฺหนมตฺตเมว สัตว์ไม่ลุ่มหลง, หรือตนเองไม่ลุ่มหลงไปใน

๑ อญ. จตฺก. ๒๑/๑๘๘.

๒ ฉ. อญฺโถ พุชฺฌนฺติ อญฺญา จ อญฺโถติ.

๓ ฉ. รติการกฏเจเน. ๔ ฉ. วิตุติกฏเจเน.

วา ตุนฺตี อโมโห.

อารมณ์ หรือเป็นเพียงความไม่ลุ่มหลง
นั่นเอง.

ธมฺมวิจยปทํ วุตฺตตฺถเมว. กสฺมา ปเนตฺติ
ปุน วุตฺตตฺติ ? อโมหสฺส โมหปฏิปกฺข-
ภาวทีปนตฺถ.

บทว่าธรรมวิจย มีเนื้อความตั้งได้อธิบาย
มาแล้ว. ถาถามว่า ก็เพราะเหตุไรจึงตรัส
คำว่าธรรมวิจยไว้อีก ? ตอบว่า เพื่อแสดง
ว่าอโมหะเป็นปฏิปกฺขต่อโมหะ.

เตเนตฺติ ทีเปติ "ยฺวาวํ อโมโห, โส น
เกวลํ โมหโต อญฺโณ ธมฺโม, โมหสฺส
ปน ปฏิปกฺโข ธมฺมวิจยสงฺขาโต อโมโห
นาม อธิ อธิปเปโต"ติ.

ดังนั้น จึงทรงแสดงคำนี้ไว้ว่า "อโมหะนั้น
ไม่ใช่เป็นธรรม แยกไปจากโมหะอย่าง-
เดียว, แต่เป็นปฏิปกฺขต่อโมหะด้วย อโมหะ
คือธรรมวิจย ท่านประสงค์เอาในที่นี้".

สम्मมาทิลฺลิตฺติ ยาทาวนियฺยานิกกฺุสลทิลฺลิจิ.

ทิลฺลิตฺติเป็นจริงเป็นเครื่องนำออกจากภพ และ
เป็นกุศล ชื่อว่า สम्मมาทิลฺลิตฺติ.

๑๘. ชีวิตินฺทริยนิทฺเทเส โย เตสํ
อรุปีนํ ธมฺมานํ อายุติ เตสํ สมนฺยตฺตกานํ
อรุปีนํ ธมฺมานํ^๑ โย อายาปนฺนฺเจเน

๑๘. ในชีวิตินทรียนิทฺเทเส พระบาลีว่า
โย เตสํ อรุปีนํ ธมฺมานํ อายุ มีความว่า
สภาวะที่ชื่อว่าอายุ เพราะทำให้รูปธรรม

^๑ ฉ. อรูปธมฺมานํ.

อายุ. ตสมุณฺหิ สติ อรูปธมฺมา อายนฺติ ที่สัมปยุตฺตเหล่านั้นเป็นไปได้อันหนึ่ง. จริงอยู่เมื่อ
 กจฺจนฺตํ ปวตฺตณฺตํ, ตสฺมา อายุนฺติ วุจฺจติ, อายุมีอยู่ อรูปธรรมทั้งหลายก็ดำเนินไป คือ
 อิทมฺมสฺส สภาวปทํ. เป็นไปได้อันหนึ่ง, ดังนั้นจึงตรัสว่า อายุ, บทว่า
 อายุ นี้เป็นบทแสดงสภาวะแห่งอายุนั้น.

ยสฺมา ปน เต^๒ ธมฺมา อายุสมฺมึเยว สติ อญฺเฐ เพราะเมื่ออายุมีอยู่เท่านั้น ธรรม
 ติฏฺฐณฺตํ ยเปณฺติ ยาเปณฺติ อิริยณฺติ เหล่านี้ จึงตั้งอยู่ได้ เป็นไปได้อันหนึ่ง ให้เป็น
 วตฺตณฺตํ ปาลยณฺตํ, ตสฺมา จิตฺตํ อาทินฺนํ ไปได้อันหนึ่ง ดำเนินไปได้อันหนึ่ง หลอเลียงอยู่ได้,
 วุจฺจทานิ. ดังนั้นพระองค์จึงตรัสคำว่า จิตฺตํ เป็นต้น.

วจนฺตํ โถ ปเนตฺถ

ส่วนความหมายแต่ละคำในบทเหล่านี้ มีดัง
 ต่อไปนี้

เอตาย ติฏฺฐณฺตํ จิตฺตํ. ยเปณฺตํ ยปนา. ที่ชื่อว่า จิตฺตํ เพราะเป็นเหตุให้ตั้งอยู่. ที่ชื่อ
 ตถา ยปนา. เอวํ พุชฺฌณกสฺตฺตานํ^๓ ปน ว่า ยปนา เพราะเป็นเหตุให้เป็นไป. ที่ชื่อ
 วเสณ ปุริมปเท รสฺสํ กตํ. เอตาย ว่า ยปนา ก็เช่นเดียวกัน. ก็ในบทต้น
 อิริยณฺตํ อิริยนา. วตฺตณฺตํ วตฺตนา. พระองค์ตรัสเป็นรัสสะโดยคล้อยตามสัจจที่รู้
 ปาลยณฺตํ पालนา. ชีวนฺติ เอเตนาติ อย่างนั้น. ที่ชื่อว่า อิริยนา เพราะเป็นเหตุ

^๑ ก. อายนฺติ.

^๒ ฉ. ปเนเต ธมฺมา.

^๓ ฉ. พุชฺฌณฺตานํ.

ชีวิต. อนุपालนลกขณ อีนุทฏจ กาทเรตตี ชีวิตินทรีย.

ให้ดำเนินไป. ที่ชื่อว่า วตตนา เพราะเป็นเหตุให้ดำเนินไป. ที่ชื่อว่า पालนา เพราะเป็นเหตุหล่อเลี้ยง. ที่ชื่อว่า ชีวิต เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เป็นอยู่ได้. ที่ชื่อว่า ชีวิตินทรีย เพราะครองความเป็นใหญ่ ในลักษณะที่ตามหล่อเลี้ยง.

๓๐. หิริพลนิตเทศเส ยํ ตสมิ สมเยติ เยน ธมฺเมน ตสมิ สมเย, ลึงฺควิปุลลาสิ วา กตฺวา "โย ธมฺโม ตสมิ สมเย" ตปิ อตุโถ เวทิตฺตโพ.

๓๐. ในหิริพลนิตเทศพระบาลีว่า ยํ ตสมิ สมเย มีความว่า ในสมัยนั้น (บุคคลย่อมละอายกายทุจริตเป็นต้นซึ่งควรละอาย) ด้วยธรรมใด, อีกอย่างหนึ่ง เปลี่ยนเป็นลึงควิปุลลาสิแล้ว ฟังทราบความหมายว่า "ในสมัยนั้น ธรรมใด" (ละอายกายทุจริตเป็นต้น ซึ่งควรละอาย ธรรมนั้นชื่อว่า หิริพละ).

หิริยิตฺตพฺเพนาติ อุปโยคตฺเถ กรณวณํ, หิริยิตฺตพฺพยุตฺตํ กายทุจฺจริตาภิธมฺมํ หิริยิตฺ ชิจฺจุจฺจตีติ อตุโถ.

บทว่า หิริยิตฺตพฺเพนา เป็นตติยาวิภক্তি ใช้ในอรรถแห่งตติยาวิภক্তি, ความว่า ละอายคือรังเกียจกายทุจริตเป็นต้น ซึ่งควรละอาย.

ปาปกานนฺติ ลามกานํ. อกุสลานํ ธมฺมานนฺติ อโกสลลสมฺภูตานํ ธมฺมานํ.

บทว่า ปาปกานํ แปลว่า ลามก. ขอว่า อกุสลานํ ธมฺมานํ แปลว่า ธรรมที่เกิดแต่

สมาปตติยาตี อิมปิ อุปโยคตฺถ ความไม่ฉลาด. แม้คำว่า สมาปตติยานี้ ปรณวจนํ, เตสํ ฌมฺมานํ สมาปตฺตี ก็เป็นตติยาวิภักติ ใช้ในอรรถแห่งตติยา- ปฏิลากํ สมงฺคีภาวํ หิริยตี ชิกฺขุจตฺตีติ วิภักติ, ความว่า ละอายคือรังเกียจ การ เข้าถึง คือ การได้เฉพาะความพร้อม แห่งธรรมเหล่านั้น.

๓๑. โอตตปฺปผลนิตฺตเตเส
โอตตปฺปิตพเพนาตี เหตุวตฺถ ปรณวจนํ,
โอตตปฺปิตพพยุตฺตเกน โอตตปฺปสฺส เหตุ-
ภูเตน กายทฺวจริตาทีนา, วุตฺตปฺปการาย
จ สมาปตฺติยา โอตตปฺปสฺส เหตุภูตฺตาย
โอตตปฺปตี ภายตีติ อตฺโถ.

๓๑. ในโอตตปฺปผลนิตฺตเตสํ บทวา
โอตตปฺปิตพเพน เป็นตติยาวิภักติใช้ในอรรถ แห่งเหตุ, ความว่า ย่อมเกรง คือ กลัวแต่ กายทฺวจริตเป็นต้น ซึ่งควรเกรงกลัวอันเป็น เหตุแห่งความเกรงกลัว, และแต่การเข้า ถึงถึงกลัวแล้วอันเป็นเหตุแห่งความกลัว.

๓๒. อโลภนิตฺตเตเส อลุพฺภน-
วเสน อโลภ, น ลุพฺภตีติปิ อโลภ,
อิมสฺส สภาวปทํ.

๓๒. ในอโลภนิตฺตเตสํ ที่ชื่อว่า อโลภะ โดยที่ไม่ละโมภ, อนึ่งที่ชื่อว่า อโลภะ เพราะไม่โลภ, บทวา อโลภะ เป็นบทแสดง สภาวะแห่งอโลภะนั้น.

อลุพฺภนาตี อลุพฺภนากาโร. โลกสมงฺคี
ปุคฺคโล ลุพฺภิตो นาม, น ลุพฺภิตो
อลุพฺภิตो, อลุพฺภิตสฺส ภาโว อลุพฺภิตตฺต.

อาการที่ไม่ละโมภ ชื่อว่า อลุพฺภนา. บุคคล ผู้พร้อมด้วยโลภะ ชื่อว่า ลุพฺภิตะ (ผู้ ละโมภ), ผู้ที่ไม่ละโมภ ชื่อว่า อลุพฺภิตะ

(ไมละโมบ), ภาวะแห่งผู้ไมละโมบชื่อว่า อลุภิกัตตตะ.

สाराคปฏิปกุชโต^๑ น สाराโคติ อสา-
ราโค. อสารชชนาติ อสารชชนากาโร.
อสารชชิตสฺส ภาโว อสารชชิตตตฺ.

สภาวะที่ชื่อว่า อสาราคะ เพราะไม่กำหนด
อย่างแรง โดยที่เป็นปฏิปกุชต่อสาราคะ.
อาการที่ไม่กำหนดอย่างแรงชื่อว่า อสารช-
ชนา. ภาวะของบุคคลที่ไม่กำหนดอย่างแรง
ชื่อว่า อสารชชิตตตะ.

น อภิษุฌายตีติ อนภิษุฌา. อโลโก
กุสลมุลลนติ อโลกสงฺขาทํ กุสลมุลลํ.
อโลโก หิ กุสลานํ ฌมฺมานํ มฺหํ
ปจฺจยภูเจนาติ กุสลมุลลํ, กุสลญฺจ ตํ
ปจฺจยภูเจน มฺลญฺจาตีปิ กุสลมุลลํ.

ธรรมชาติที่ชื่อว่า อนภิษุฌา เพราะไม่เพ่ง
เล็ง. พระบาลีว่า อโลโก กุสลมุลลํ ความว่า
กุสลมุลล คืออโลเก. จริงอยู่ อโลเกจักว่า
เป็นกุสลมุลล เพราะเป็นมูลแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลายโดยที่เป็นปัจจัย, อนึ่ง กุศลนั้นด้วย
เป็นมูลโดยที่เป็นปัจจัยด้วย จึงชื่อว่า กุสลมุลล.

๓๓. อโทสนิทฺเตเส อทุสฺสณกวเสน
อโทโส, น ทุสฺสตีตีปิ อโทโส, อิทมฺสฺส
สภาวปทํ.

๓๓. ในอโทสนิทเทศ ที่ชื่อว่า อโทสะ
โดยที่ไม่ประทุษร้าย, อนึ่ง ที่ชื่อว่า อโทสะ
เพราะไม่ประทุษร้ายก็ได้. บทว่า อโทสะนี้
เป็นบทแสดงสภาวะแห่งอโทสะนั้น.

^๑ ส. ม. ก. ...ปฏิปกุชโต.

อุทฺตสนาติ^๑ อุทฺตสนากาโร. อุทฺตลิตฺตส อากาโรที่ไม่ประทุษร้าย ชื่อว่า อุทฺตสนา.
 ภาโว อุทฺตลิตฺตตฺ^๒ ภาวะแห่งบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายชื่อว่าอุทฺตลิตฺต
ตฺตตะ.

พฺยาปาทปฏิปกฺขโต^๓ น พฺยาปาโทติ สภาวะที่ชื่อว่า อพฺยาปาท เพราะไม่
อพฺยาปาโท. โภคทุกฺขปฏิปกฺขโต^๓ น ปองร้ายโดยเป็นปฏิปกฺขต่อพฺยาปาท. ที่ชื่อ
 พฺยาปชฺโชติ อพฺยาปชฺโช^๔ อโทส- ว่าอพฺยาปชฺชชะ เพราะไม่เบียดเบียนโดย
 สงฺขาคํ กุสลมูลํ อโทโส กุสลมูลํ, ตํ เป็นปฏิปกฺขต่อทุกฺข อันเกิดแต่ความโกรธ.
 วุตฺตตฺถเมว. รากเงาของกุศลคืออโทสะ ชื่อว่า อโทสะ
กุสลมูล, บทนั้นมีเนื้อความตั้งใต้อธิบายมา
 แล้ว.

๔๐-๔๑. กายปัสสัทธินิตฺเทสชาติสุ
 ยสุมา กาโยติ ตโย ขนฺธา อธิปฺเปตา,
 ตสุมา เวทนาภฺขณฺธสฺสํ ตีอาทึ วุตฺตํ.
 ปัสสํภนฺติ เอตาย เต ธมฺมา วิคตฺตรธา
 ภวนฺติ สมนฺสํสาสฺบปฺตฺตาคี ปัสสัทธิ.
 ทฺตียปทํ อุปสฺสคฺวเสน วทฺฒิตํ.

๔๐-๔๑. ในกายปัสสัทธินิตเทสเป็นตน
 พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เวทนาภฺขณฺธสฺส
 เพราะทรงประสงค์เอาขั้น ๓ ว่าเป็น
กาย. ธรรมชาติที่ชื่อว่า ปัสสัทธิ เพราะ
 เป็นเหตุให้ธรรมเหล่านั้นสงบ ปราศจาก
 ความกระวนกระวาย ถึงความปลอดโปร่ง.
 บทที่ ๒ (ปฏิปฺปัสสัทธิ) ทรงเพิ่มคำอุปสรรค.

^๑ อุทฺตสนาติ ปาฬิ. ^๒ อุทฺตลิตฺตตฺนติ ปาฬิ.

^๓ ลี. ม. ก. ... ปฏิปกฺขโต.

^๔ ลี. ก. อพฺยาปชฺชโณ.

ปัสสัมภนาติ ปัสสัมภนากาโร. ทุตฺติยปทํ อากาโรที่สงบ ชื่อว่า ปัสสัมภนา. บทที่ ๒
อุปสคฺควเสณ วทฺติตํ. ปัสสทฺธิสมฺมุทิตาย (ปฏิปฺปัสสัมภนา) ทรงเพิ่มคำอุปสรรค.
ปฏิปฺปัสสัมภิตสฺส ขนฺธตฺตยสฺส ภาโว ภาวะแห่งขันธ์ ๓ ที่สงบ เพราะพร้อม
ปฏิปฺปัสสัมภิตตฺตํ. ด้วยปัสสทธิ ชื่อว่า ปฏิปัสสัมภิตตตะ.

สพฺพเทหิปี ติณฺณํ ขนฺธานํ กิเลสฺทรถ- อนึ่งพระองค์ตรัสความสงบจากความกระวน
ปฏิปฺปัสสทฺธิ เอว กถิตา, ทุตฺติยนเยน กระวายคือกิเลสแห่งขันธ์ ๓ ด้วยบททั้งหมด,
วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส ทรถปฏิปฺปัสสทฺธิ กถิตา. โดยนัยที่ ๒ ตรัสความสงบจากความกระวน
กระวายแห่งวิญฺญาณขันธ์.

๔๒-๔๓. ลหุตฺตาติ ลหุตฺตากาโร.
ลหุปรินามตาติ ลหุปรินาโม เอเตสํ
ธมฺมานนฺติ ลหุปรินามา, เตสํ ภาโว
ลหุปรินามตา, สีมํ สีมํ ปริวตฺตน-
สมตฺถตาติ วุตฺตํ โหติ.

๔๒-๔๓. อากาโรแห่งความเบาชื่อว่า
ลหุตฺตา. คำว่า ลหุปรินามตา มีอธิบายว่า
ธรรมเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไปได้เร็ว จึงชื่อว่า
ลหุปรินามะ, ภาวะแห่งธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป
เร็วนั้น ชื่อว่า ลหุปรินามตา, คือความ
สามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ฉับพลัน.

อทฺนธฺนตาติ คุรุภาวปฏิกฺเขปวจนเมตฺ, ๑
อภาริยตาติ อตฺโถ. อวิตฺถนตาติ

คำว่า อทฺนธฺนตา นี้เป็นคำปฏิเสธความหนัก,
หมายถึงภาวะที่ไม่เป็นภาวะ. คำว่า อวิต-

๑ ก. คุรุภาว...

มานาทิกิเลสภารสุส อภาเวน อถุทธตา.
(อถวา ถีนมิทุธาทิกิเลสภารสุส อภาวโต
อวิตุณภาโว อวิตุณตา^๑).

ถุทธตา หมายถึงความไม่กระด้าง เพราะไม่
มีกิเลสภาระ มีมานะเป็นต้น. (อนึ่ง ภาวะ
ที่ไม่แข็งกระด้าง เพราะไม่มีกิเลสภาระ
มีถีนะและมิทธะเป็นต้น ชื่อว่า อวิตุณตา).

เอวํ ปจฺเจน ตินฺณํ ขนฺธานํ ลหุตาภาโร
กถิตฺโต, ทุคฺคินฺนเยน วิญฺญาณกฺขนฺธสุส
ลหุตาภาโร กถิตฺโต.

พระองค์ตรัสอาการที่เบาแห่งชั้น ๓ เหล่านี้
ด้วยนัยต้น, ตรัสอาการที่เบาแห่งวิญญาณชั้น
ด้วยนัยที่ ๒.

๔๔-๔๕. มุตฺตาติ มุตฺตาภาโว.
มุตฺตวตฺตาติ มุตฺตวํ วุจฺจติ สีนฺนุทฺธํ มฏฺฐํ,
มุตฺตวสุส ภาโว มุตฺตวตฺตา. อกฺกขฟตฺตาติ
อกฺกขฟภาโว. อกฺกนินฺตฺตาติ อกฺกนินฺนภาโว.

๔๔-๔๕. ภาวะที่อ่อน ชื่อว่า มุตฺตา.
คำว่า มุตฺตวตฺตา มีความว่า ความสนิท
เกลี่ยงเกลตา เรียกว่า มัททวะ, ภาวะแห่ง
มัททวะ ชื่อว่ามุตฺตวตฺตา. ภาวะที่ไม่กักขฬะ
ชื่อว่าอกฺกขฟตฺตา. ภาวะที่ไม่กระด้าง ชื่อว่า
อกฺกนินฺตฺตา.

อิธปิ ปุริมนฺนเยน ตินฺณํ ขนฺธานํ, ปจฺจิม-
นฺนเยน วิญฺญาณกฺขนฺธสุส มุตฺตวตฺตาภาโร
กถิตฺโต.

แม้ในที่นี้ พระองค์ตรัสอาการที่อ่อนแห่งชั้น
๓ โดยนัยต้น, ตรัสอาการที่อ่อนแห่งวิญญาณ-
ชั้นโดยนัยหลัง.

๑-๑ ฉ. อิม ปาจา น ทิสฺสนฺนติ.

๔๖-๔๗. กมฺมณฺณตาทิ กมฺมนิ
 สาธฺตา กุสลกิริยาย วินิโยคกฺขมตาทิ
 อตุโถ. เสสฺสปททวยฺ พุยฺญชนฺวเสเนว
 วทฺธิตํ.

ปททฺวเณนาปิ หิ ปุริมฺนเณ ตินฺณํ
 ขนฺธานํ, ปจฺฉิมฺนเณ วิญฺญาณกฺขณฺธสฺส
 กมฺมนิยาภาโรว กถิตฺ.

๔๘-๔๙. ปคฺคตาทิ ปคฺคณาโว,
 อนาตุรตา นิคฺคิลาตาทิ อตุโถ.
 เสสฺสปททวยฺ พุยฺญชนฺวเสเน วทฺธิตํ.

อิธาปิ ปุริมฺนเณ ตินฺณํ ขนฺธานํ, ปจฺฉิม-
 นเณ วิญฺญาณกฺขณฺธสฺส นิคฺคิลาเนาภาโรว
 กถิตฺ.

๕๐-๕๑. อุชฺฐตาทิ^๑ อุชฺฐกणाโว,
 อุชฺฐเกน อากาเรน ปวตฺตตนาตาทิ

๔๖-๔๗. ความสำเร็จในการงาน
 ชื่อว่า กัมมัญญาตา คือภาวะที่ควรแก่การ
 ประกอบกุศลกิริยา. สองบทนอกจากนี้
 (กมฺมณฺณตํ กมฺมณฺณภาโว) ทรงเพิ่ม
 พยัญชนะ.

ก็แม่โดยบททั้ง ๒ พระองค์ก็ตรัสโดยอาการ
 ที่ชั้น ๓ ควรแก่การงานโดยนัยตน, ตรัส
 อาการที่วิญญาณชั้นควรแก่การงาน ด้วย
 นัยหลัง.

๔๘-๔๙. ภาวะที่คล่องแคล่ว ชื่อว่า
ปคฺคตา, คือ ความไม่ติดขัดความไม่
 ป่วยไข้. สองบทนอกจากนี้ (ปคฺคตํ
 ปคฺคณาโว) ทรงเพิ่มพยัญชนะ.

แม่ในที่นี้ก็ตรัสอาการที่ชั้น ๓ ไม่ป่วยไข้
 ด้วยนัยตน, ตรัสอาการที่วิญญาณชั้นไม่ป่วย
 ไข้ด้วยนัยหลัง.

๕๐-๕๑. ภาวะที่ตรง ชื่อว่า อุชฺฐตา,
 ไต่แก ภาวะที่เป็นไปโดยอาการที่ตรง.

^๑ ฉ. อุชฺฐกตาทิ.

อตุโถ. อชุกสฺส ขนฺธตฺตยสฺส	วิญญานสฺส	ภาวะแห่งชั้น ๓	และวิญญานชั้นที่ตรง
จ ภาโว อชุกตา.	<u>อชิมหตาติ</u>	ชื่อว่าอชุกตา.	ศัพท์ว่า <u>อชิมหตา</u> ปฏิเสธ
โคมุตตวงฺกภาวปฏิกฺเขโป.	<u>อวงฺกตาติ</u>	ภาวะที่คิดเหมือนเยี้ยวว้าว.	ศัพท์ว่า <u>อวงฺกตา</u>
จนฺทเลขาวงฺกภาวปฏิกฺเขโป.	<u>อภูฏิตตาติ</u>	ปฏิเสธภาวะ ที่โค้งเหมือนเสี้ยวดวงจันทร์.	ปฏิเสธภาวะ ที่โค้งเหมือนเสี้ยวดวงจันทร์.
นงฺคลโกฏิวงฺกภาวปฏิกฺเขโป.		ศัพท์ว่า <u>อภูฏิตตา</u>	ปฏิเสธความงอนเหมือน
			ปลายงอนใด.

โย หิ ปาปํ กตฺวา ว "น กโรมี"ติ
 ภาสตี, โส คนฺตฺวา ปจฺโจสฺส กนฺตฺวา
โคมุตตวงฺโก นาม โหติ.

จริงอยู่ ผู้ใดทำบาป แต่กลับพูดว่า
 "ไม่ทำ", ผู้นั้นชื่อว่า คคเหมือนเยี้ยวโค
 เพราะความมกวน.

โย ปาปํ กโรนฺโตว "ภายามหํ
 ปาปสฺสา"ติ ภาสตี, โส เยภฺยุเยน
 ภูฏิตตฺวา จนฺทเลขาวงฺโก นาม โหติ.

ผู้ใดกำลังทำบาป พูดว่า "กลัวบาป" ผู้นั้น
 ชื่อว่า โค้งเหมือนเสี้ยวดวงจันทร์ เพราะ
 เป็นคนโกงโดยมาก.

โย ปาปํ กโรนฺโตว "โก ปาปสฺส น
 ภาเยยฺยา"ติ ภาสตี, โส นาติภูฏิตตฺวา
นงฺคลโกฏิวงฺโก นาม โหติ.

ผู้ใดกำลังทำบาป แต่พูดว่า "ใครจะไม่กลัว
 บาป", ผู้นั้นชื่อว่า งอนเหมือนงอนไถ
 เพราะไม่คคโกงเกินไป.

ยสฺส วา ตีณฺปิ กมฺมทฺวารานิ อสุทฺธานิ,
 โส โคมุตตวงฺโก นาม โหติ. ยสฺส

อนึ่ง ผู้ใดมีกรรมและทวารทั้ง ๓ ไม่บริสุทธิ์,
 ผู้นั้นชื่อว่า คคเหมือนเยี้ยวโค. ผู้ใดมีกรรม

อภฺยาสํกัณฺโณ. ป-ท. ๒-๑๗

ยานิ กานิจิ เทว, โส จนฺทเลชาวงโก และทวาร ๒ ไม่บริสุทธ์, ผู้ันชื่อว่า โคง
นาม. ยสฺส ยงฺกิลฺลิจิ เอกํ, โส นงฺค- เหมือนเสี้ยวดวงจันทร์. ผู้ใดมีกรรมและ
โกฏิวงโก นาม. ทวารอย่างใดอย่างหนึ่งไม่บริสุทธ์, ผู้ัน
ชื่อว่า งอนเหมือนปลายงอนไถ.

ที่มภาณกา ปนาหุ เอกจฺจ โภกฺขุ ส่วนอาจารย์ฝ่ายที่มิกาย กล่าวว่า
สพฺพเว เอกวีสติยา อเนสนาสฺ, ฉสฺ ภิกษุบางรูป ประพฤติอเนสนา ๒๑ อย่าง,
จ อโศจเรสุ จรติ, อัย โคมุตฺตวงฺโก และอโศจร ๖ ในทุกวัย, ภิกษุนี้ชื่อว่าค
นาม. เหมือนเขี้ยวโค.

เอโก ปจฺมวเย จตฺตปาริสฺสุทฺธิสึลํ ปริ- อีกรูปหนึ่ง ในปฐมวัยบำเพ็ญปาริสฺสุทฺธิสึล ๔
ปุเรติ, ลชฺชี กุกฺกจฺจโก สิกฺขากาโม ประการ, มีความละอาย รังเกียจความชั่ว
โหติ, มชฺฉิมวเยปจฺฉิมวเยสุ ปุริมสทิสฺโส, สนใจในการศึกษา, แต่ในมัชฉิมวัย และ
อัย จนฺทเลชาวงโก นาม. ปัจฉิมวัย เหมือนภิกษุองค์แรก, ภิกษุนี้ชื่อว่า
โคงเหมือนเสี้ยวดวงจันทร์.

เอโก ปจฺมวเยปิ, มชฺฉิมวเยปิ อีกรูปหนึ่งในปฐมวัย, และมัชฉิมวัย บำเพ็ญ
จตฺตปาริสฺสุทฺธิสึลํ ปุเรติ, ลชฺชี กุกฺกจฺจโก ปาริสฺสุทฺธิสึล ๔ ประการ, มีความละอาย
สิกฺขากาโม โหติ, ปจฺฉิมวเย ปุริมสทิสฺโส, รังเกียจบาป สนใจในการศึกษา, แต่ใน
อัย นงฺคโกฏิวงโก นาม. ปัจฉิมวัย เหมือนภิกษุองค์แรก, ภิกษุนี้ชื่อว่า
งอนเหมือนปลายงอนไถ.

คุณหญิงอรุณ กิตติยากร

ขออุทิศส่วนกุศลให้ หม่อมหลวงรวง สนิทวงศ์

คัสส กิเลสวเสน เอว วุฏฐสส ภาวะของบุคคลผู้คงอย่างนี้เพราะ
 บุคคลสส ภวโว ชิมหตา วุฏฐตา กิเลส ตรีสเรยกว่า ชิมหตา วุฏฐตา
 ภูฏิตตาทิ วุจจติ. ตาสสิ ปฏิกุเขปวเสน ภูฏิตตา. พระองค์ตรีสความไม่คงเป็นต้น
 อชิมหตาทิกา วุฏฐตา. ขนฺธาธิฏฺฐานาว โดยทรงปฏิเสธภาวะนั้น. ทรงแสดงเทศนา
 เทสนา กตา. ขนฺธานนฺทึ เอตา เป็นชั้นธำธิษฐาน. เพราะว่า ความไม่คง
 อชิมหตาทิกา, น บุคคลสสาคิ.

เอว สพเพหิปี อิมเหปี ปเพหิ ปุริมนเยน โดยบททั้งหมดตั้งที่กล่าวมานี้ ตรีสอาการที่
 ติณฺณํ ขนฺธานํ, ปจฺฉิมนเยน วิญฺญาณก- ชั้นทั้ง ๓ ทรง ถวายนัยตน, ตรีสอาการที่
 ขนฺธสสาคิ อรูปีนํ ธมฺมานํ นิกุกิเลสตาย วิญฺญาณชั้นตรง ถวายนัยหลัง ตั้งขึ้นพึงทราบ
 อชฺชุตากาโรว กถิตฺติ เวทิตฺตพโพ. ว่า พระองค์ตรีสเฉพาะอาการที่รูปธรรม
 ตรง โดยที่ไม่มีกิเลส.

อิทานิ ยวายํ "เย วา ปนา"ติ บัดนี้ เป็นอันกล่าวนิเทศโดยสังเขป
 อปฺปนาวาโร วุฏฺโธ, เตน ธมฺมุตเทส- แห่งเขวาปนกธรรมทั้งหลาย ที่ทรงแสดงไว้
 วาเร ทสฺสีตานํ เขวาปนกานํเยว ในธัมมุตเทสวาร โดยอปฺปนาวาระที่ตรีสว่า
 สงฺเขปโต นิตฺตเทโส กถิตฺติ โหตีติ. "เย วา ปน".

นิตฺตเทสวารกถา นิฏฺฐิตา. กถาที่ว่าถวายนิตฺตเทสวาร จบ.

คุณหญิงอรุณ กิตติยากร

ขออุทิศส่วนกุศลให้ หม่อมหลวงรวง สนิทวงศ์

อัญญาสาธิต. ๒-๗. ๒-๑๗

เอตตาวตา ปุจฺฉา สมยนิทฺเทโส
 ฌมฺมุทฺเทโส อปฺปนาติ อุตฺเทสฺวาเร
 จตุหิ ปริจฺเฉเหที, ปุจฺฉา สมยนิทฺเทโส
 ฌมฺมุทฺเทโส อปฺปนาติ นิทฺเทสฺวาเร จตุหิ
 ปริจฺเฉเหทีติ อฏฺฐปริจฺเฉทปฏิมณฺฑิติ
 ฌมฺมวฏฺฐานวโร นิฏฺฐิติว โหติ.

ด้วยคำที่กล่าวมาเพียงเท่านั้น เป็นอัน
 จบอัมมวฏฺฐานวาร ซึ่งประทับประกาศาไป
 ด้วยปริเฉท ๘ ปริเฉท คือ ในอุทเทสวาร
 มี ๔ ปริเฉท ไต่แก ปุจฺฉา ๑ สมยนิทฺเทส ๑
 ฌมฺมุทฺเทส ๑ อปฺปนา ๑, ในนิทฺเทสวารมี ๔
 ปริเฉท ไต่แก ปุจฺฉา ๑ สมยนิทฺเทส ๑
 ฌมฺมุทฺเทส ๑ อปฺปนา ๑.

โกฏฐาสวาร

โกฏฐาสวาร

๕๘-๑๒๐. อิทานิ ตสฺมี โข
ปน สมเย จตุตฺตารุ ขนฺธา โหนตฺตี
 สงฺกหวารุ อารทฺธุ, โส จ อุตฺเทส-
 นิทฺเทสปฏินิทฺเทसानํ วเสณ ทิวโร โหติ.

๕๘-๑๒๐. บัดนี้ทรงปรารภสังคหวาร
 เป็นต้นว่า ตสฺมี โข ปน สมเย จตุตฺตารุ
ขนฺธา โหนติ (ก็ในสมัยนั้นแลมีชั้น ๔),
 สังคหวารนั้นมี ๓ อย่างคือ อุเทศ ๑ นิเทศ ๑
 ปฏินิเทศ ๑.

ตตถ "ตสฺมี โข ปน สมเย จตุตฺตารุ
 ขนฺธา"ติ เอวมาทิกอ อุตฺเทโส, "กตเม
 ตสฺมี สมเย จตุตฺตารุ ขนฺธา"ติอาทิกอ
 นิทฺเทโส, "กตโม ตสฺมี สมเย
 เวทนาภุขนุโร"ติอาทิกอ ปฏินิทฺเทโสติ
 เวทิตพฺโพ.

บรรคาสังคหวารทั้ง ๓ อย่างนั้น คำว่า
 "ตสฺมี โข ปน สมเย จตุตฺตารุ ขนฺธา"
 เป็นต้นจัดเป็นอุเทศ, คำว่า "กตเม ตสฺมี
 สมเย จตุตฺตารุ ขนฺธา" (ชั้นทั้ง ๔
 ในสมัยนั้นเป็นโฉน) เป็นต้น จัดเป็นนิเทศ,
 คำว่า "กตโม ตสฺมี สมเย เวทนาภุขนุโร"

คุณวรณี ศิริบุญ (สังฆกร)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

(เวทนาขั้นธในสมัยนั้นเป็นโจน)เป็นต้น จัด
เป็นปฏิบัติเทศ.

คตฺถ อุทเทสวาเร "จตุตทาโร บรรดาอุเทศเหล่านั้น ในอุทเทสวาร
ชนธา"ติอาทโย เตวีสติ โภฏฐาสา พิงทราบเนื้อความแห่งโภฏฐาส ๒๓ มีคำว่า
โหนติ. เตสฺ เอวมคฺโถ เวทิตฺพโพ : "จตุตทาโร ชนธา" เป็นต้นดังต่อไปนี้ :

ยสฺมี สมเย กามาวจรํ ปจฺมํ มหากุสล- มหากุศลจิตที่เป็นกามาวจรดวงที่ ๑ เกิดขึ้น
จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เย ตสฺมี สมเย ในสมัยใด, ในสมัยนั้นธรรมที่เกินกว่า ๕๐
จิตฺตงฺควเสณ อุปฺปนฺนา จเปตฺวา ซึ่งมาในพระบาลี ที่เกิดขึ้นเป็นองค์ประกอบ
เยวาปนเก ปาฬี อารุพฺพา อติเรก- ของจิต เว้นเยวาปนกธรรม, เมื่อจะประ-
ปณฺณาสธฺมา, เต สพฺเพปิ สงฺกยฺหมานา มวลเข้าด้วยกันทั้งหมด จัดเป็นขั้นธ ๔ โดย
ราสฺฏฺเจณ จตุตทาโรว ชนธา โหนติ, ความหมายว่าเป็นกอง, จัดเป็นอายตนะ ๒
เหฏฐา วุตฺเตน อายตฺนญฺเจณ เทวฺว โดยความหมายว่าเป็นที่ต่อ ดังที่กล่าวแล้ว
อายตฺนานิ โหนติ, สภาวญฺเจณ ตอนต้น, จัดเป็นธาตุ ๒ โดยความหมายว่า
สฺสฺยตฺตญฺเจณ นิสฺสฺยตฺตญฺเจณ เทวฺว ธาตุโย เป็นสภาวะเป็นสฺสฺยตฺตเป็นนิสฺสฺยตฺต (มิใช่
โหนติ,

ปจฺจยสงฺขาเตน อาหารญฺเจณ ตโยเวตฺถ ในขั้นธรรม ๓ ประการเท่านั้น จัดเป็น
ธฺมา อาหารา โหนติ, อวเสสา โน อาหารด้วยความหมายว่านำมาคือเป็นปัจจัย,
อาหารา. ธรรมที่เหลือหาจัดเป็นอาหารไม่.

คุณวราณี ศิริบุญ (สังฆบุตร)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ก็ ปเนเต อญฺญมญฺญ^๑ วา ภาวมา ธรรมเหล่านั้นไม่เป็นปัจจัย
 ตํสมุฏฺฐานรูปสฺส วา ปจฺจยา น โหนตฺตี ? ของกันและกัน หรือของรูปซึ่งมีธรรมนั้นเป็น
 สมุฏฺฐานหรือ ?

โน น โหนตฺตี, อิมะ ปน ตถา จ โหนตฺตี ติตอบว่า ไม่เป็นปัจจัยก็หาไม่ได้, แต่ว่าธรรม
 อญฺญา จาติ สมานะปิ ปจฺจยตฺเต เหล่านี้ยอมเป็นปัจจัยอย่างนั้นก็ได้อีกอย่างอื่น
 อติเรกปจฺจยา โหนตฺตี, ตสฺมา ก็ได้อีกตั้งนั้น แม้เมื่อจัดเป็นปัจจัยก็จะมีปัจจัย
 "อาหารา"ติ วุตฺตา. เกินไป, เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสธรรม
 เหล่านี้ว่า "เป็นอาหาร".

กถํ ?

ภาวมา ตริสฺสอฺยํวํ ?

เอเตสุ หิ ผสฺสาหาโร เยสํ ฐมฺมานํ ติตอบว่า บรรดาอาหารเหล่านั้น ผัสสาหาร
 อวเสสา จิตฺตเจตสิกขา ปจฺจยา โหนตฺตี, ย่อมเป็นปัจจัย แห่งธรรมทั้งหลายที่จิตและ
 เตสญฺจ ปจฺจโย โหติ, ติสฺโส จ เวทนา เจตสิกนอกนั้นเป็นปัจจัย, และนำมาซึ่ง
 อาหารติ. มโนสญฺเจตนาหาโร เตสญฺจ เวทนา ๓ ประการ. มโนสญฺเจตนาหารเป็น
 ปจฺจโย โหติ, ตโย จ ภเว อาหารติ. ปัจจัยแห่งธรรมเหล่านั้น, และนำมาซึ่ง
 ภพ ๓ ควญ.

วิญญาณาหาโร เตสญฺจ ปจฺจโย โหติ, วิญญาณาหารเป็นปัจจัย แห่งธรรมเหล่านั้น,
 ปฏิสนฺธินามรูปญฺจ อํหารตฺตี. และนำมาซึ่งปฏิสนธินามและรูป.

^๑ ลี. อญฺญมญฺญสฺส วา.

นनु จ โส วิปาโกว, อิทํ ปน กุสล- ภามว่า วิญญาณาหารนั้เป็นวิปากอย่าง-
 วิญญาณนุติ ? เคียว, ส่วนวิญญาณนั้เป็นกุศลวิญญาณมิใช่
 หรือ ?

กัญจาปี กุสลวิญญาณั้, ตั้สริกขตาย ปน ทอบว่า เป็นกุศลวิญญาณก็จริง, แต่ทานก็
 "วิญญาณาหารโร"เตว วุตตั้. เรียกว่า "วิญญาณาหาร" เหมือนกัน
 เพราะเหมือนกับวิญญาณาหารนั้.

อุปตุณมกกฎเจเน วา อิเม "ตโย อนั้ ธรรม ๓ ประการเหล่านั้ ตรัสเรียกว่า
 อาหารา"ติ วุตตา. อิเม หิ สมပ္ยุตต- "อาหาร" โดยความหมายว่า เป็นตัว
 ฌมมานั้ กพพิงการาหารโร^๑วีย รูปกายสุส อุปถัมภ. จริงอยู่ ธรรมเหล่านั้เป็นอุปถัม-
 อุปตุณมกปกัจจยา โหนติ. ภกัจจัยแห่งสัมပ္ยุตธรรม เหมือนกพพิง-
 การาหารเป็นอุปถัมภกัจจัย แห่งรูปกาย
 ฉะนั้น.

เตเนว วุตตั้ "อรูปีโน อาหารา เพราะเหตุนั้เอง พระองค์จึงตรัสว่า
 สมပ္ยุตตกานั้ ฌมมานั้, ตั้สมุฏฐานานนุจ "อาหารที่เป็นอรูพย้อมเป็นัจจัย โดยเป็น
 รูปานั้ อาหารปจฺเจเนน ปจฺจโย"^๒ติ. อาหารัจจัยแห่งสัมပ္ยุตธรรม, และรูปซึ่งมี
 อาหารนั้เป็นสมุฏฐาน."

^๑ ฉ. กพพิการาหารโร.

^๒ อภิ. ป. ๔๐/๕.

อปโร นโย : อชฺฌตฺตีกสฺนตฺติยา   อีกนัยหนึ่ง : กพพิงการาหาร และธรรม
 วิเสสปัจจุยตฺตา กพพิงการาหาโร^๑ จ ๓ ประการเหล่านี้ ตรัสเรียกว่า "อาหาร"
 อีเม จ ตโย ธมฺมา "อาหารา"ติ วุตฺตา. เพราะเป็นปัจจัยพิเศษแห่งสันตติภายใน.

วิเสสปัจจุโย หิ กพพิงการาหารภกฺขานํ   จริงอยู่ กพพิงการาหารเป็นปัจจัยพิเศษแห่ง
 สตฺตานํ รูปกายสฺส กพพิงกาโร อหาโร. รูปกายของสัตว์ที่มีกพพิงการาหารเป็นภักขา.
 นามกาเย เวทนาย ผสฺโส, วิญฺญาณสฺส ฝ่ายนามกาย ผัสสะเป็นปัจจัยพิเศษแห่ง
 มโนสฺสเจตนา, นามรูปสฺส วิญฺญาณํ. เวทนา, มโนสฺสเจตนาเป็นปัจจัยพิเศษแห่ง
 วิญฺญาณ, วิญฺญาณเป็นปัจจัยพิเศษแห่งนามรูป.

ยถา :

ตองตามที่พระองค์ตรัสไว้ว่า :

"เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อโย กาโย   "ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายนี้ดำรงอยู่ได้
 อาหารภูจฺจิติโก อาหารํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติ,   เพราะอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้,
 อนาหาโร โน ติฏฺฐตี"^๒   ไม่มีอาหารหาดำรงอยู่ได้ไม่".

ตถา "ผสฺสปัจจุยา เวทนา, สงฺขาร-   และตรัสว่า   "เวทนามีเพราะผัสสะเป็น
 ปฺจุยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปฺจุยา นาม-   ปัจจัย, วิญฺญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย,
 รูปนุ"^๓   นามรูปมีเพราะวิญฺญาณเป็นปัจจัย".

^๑ ฉ. กพพิงการาหาโร.

^๒ ส. มหา. ๑๘/๔๔.

^๓ ส. นิ. ๑๖/๑.

อธิปัตติญาณเจณ ปน อฏฺเฐว ธมฺมา ธรรม ๘ อย่างเท่านั้นจัดเป็นอินทรีย์
อินทรีย์ยานิ โหนฺติ, น อวเสสา. เตน โดยความหมายว่าเป็นใหญ่, นอกนั้นไม่ใช่.
วุตฺตํ "อฏฺฐินฺทรียานิ โหนฺติ"ติ. ดังนั้นจึงตรัสว่า "มีอินทรีย์ ๘".

อุปนิชฺฌายนฺนเจณ ปญฺเฐว ธมฺมา ธรรม ๕ อย่างเท่านั้นจัดเป็นองค์ฌาน โดย
ฌานงฺคานิ โหนฺติ. เตน วุตฺตํ "ปญฺจกิกฺก
ฌานํ โหตี"ติ. ความหมายว่าเข้าไปเพง. ดังนั้น จึงตรัสว่า
"มีฌานประกอบด้วยองค์ ๕".

นียฺยานฺนเจณ จ เหตุวฺนเจณ จ โดยความหมายว่า นำออกจากทุกข์
ปญฺเฐว ธมฺมา มคฺคกฺคานิ โหนฺติ. เตน และเป็นเหตุ ธรรม ๕ อย่างเท่านั้นจัดเป็น
วุตฺตํ "ปญฺจกิกโก มคฺคโก โหตี"ติ. องค์มรรค. ดังนั้น จึงตรัสว่า "มีมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๕".

กิญฺจาปิ हि อฏฺฐกฺคิกโก อริยมคฺคโ, อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ก็จริง, แต่ใน
โลกิยจิตฺเต ปน เอกกฺขณฺเต ติสฺโส วิรติโย โลกิยจิตไม่มีวิรติ ๓ ในขณะเดียวกัน, ดังนั้น
น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา "ปญฺจกิกโก"ติ จึงตรัสว่า "มรรคประกอบด้วยองค์ ๕".
วุตฺโต.

คุณอมรศรี บุญศรี

สร้างค้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นनु จ "ยถาคตมคฺโคติ โข ภิกฺขุ ถาว่า แมมรรคอันสัมปยุตด้วยวิปัสสนา
 อริยสฺเสตํ อฏฺฐงฺกิกสฺส มคฺคสฺส อันเป็นไปในส่วนเบื้องตน"ก็จะประกอบด้วย
 อธิวจนนุ"ติ^๑ อิมสฺมี สุตฺเต ยถเว องค ๘" เหมือนโลกุตรมรรคอันประกอบ
 โลกุตรมคฺโค อฏฺฐงฺกิก, ปุพฺพภาค- ด้วยองค ๘ ดังในสูตรนี้ว่า "ดูกรภิกษุ คำว่า
 วิปัสสนามคฺโคปิ ตถเว "อฏฺฐงฺกิก"ติ ยถาคตมรรคนั้นเป็นชื่อของอริยมรรค ประ-
 ยถาคตวจนน อิมสฺสตุสฺส ที่ปิตตฺตา กอบด้วยองค ๘", เพราะแสดงเนื้อความตั้ง
 โลกิยมคฺเคนาปิ อฏฺฐงฺกิกเณ ภวิตฺพฺพนฺติ? กลาวมา ด้วยคำว่ายถาคตนะ แมโลกิยมรรค
 ก็ควรจะประกอบด้วยองค ๘ มิใช่หรือ?

น ภวิตฺพฺ. อยฺญฺหิ สุตฺตฺนฺตฺกเทสนา นาม ตอบว่าโลกิยมรรคไม่พึงประกอบด้วยองค ๘.
 ปรียายเทสนา. เตเนวาท "ปุพฺพเพว จริงอยู่ สุตตันตฺกเทสนานี้ จัดเป็นปรียาย-
 โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจฺจิกมฺมํ อาชีโว เทสนา. ดังนั้นพระองคจึงตรัสว่า "ตอนแรก
 สฺสปรีสุทฺโธ โหตี"ติ^๒ ที่เดียว กายกรรม วจฺจกรรม อาชีวะของ
 เธอปริสุทฺธิตี "

อัยฺ ปน นิปรียายเทสนา. โลกิย- แต่เทสนานี้เป็นนิปรียายเทสนา. จริงอยู่ใน
 จิตฺตฺสฺมิญฺหิ ติสฺโส วิรฺติโย เอกกฺขเณ โลกิยจิต วิรฺติ ๓ ย่อมไม่มีในขณะเดียวกัน,
 น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา ปญฺจงฺกิกอว วุตฺโตติ. ดังนั้น จึงตรัสมรรคประกอบด้วยองค ๕
 เท่านั้น.

^๑ ส. สพา. ๑๘/๒๔๒.

^๒ ม. อุ. ๑๔/๕๒๓.

ม.ร.ว. สุภนิวัตร-คุณพอบศรี-ม.ล. ภัทราภรณ์ และม.ล. สุภวงค์ เกษมสันต์
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ หม่อมเจ้านิวัตรธวัช เกษมสันต์
 และคุณพ่อ เชนิญ-คุณแม่แจ่มจันทร์-คุณพี่ผดุง จันทรุ เมกษา

ออกมปิยภูเจณ ปน สตุเตว ฌมมา ก็โดยความหมายว่า ทำให้วันไหว
 พลานิ โหนติ, มุลภูเจณ ตโยว ฌมมา ไม่ได้ ธรรม ๗ ประการ จึงจัดเป็นผละ,
 เหตุ, ผุสนภูเจณ เอโกว ฌโม ผสุโส, โดยความหมายว่าเป็นมูล ธรรม ๓ ประการ
 เวทยิตภูเจณ เอโกว ฌโม เวทนา, จัดเป็นเหตุ, โดยความหมายว่าถูกต้อง
 สญชานนภูเจณ เอโกว ฌโม สญญา, ธรรมอย่างเดียวกันนั้นจัดเป็นผัสสะ, โดย
 สญเจตณภูเจณ^๑ เอโกว ฌโม เจตนา, ความหมายว่าเสวยอารมณ์ ธรรมอย่าง
 จิตตวิจิตตภูเจณ เอโกว ฌโม จิตต, เดียวจัดเป็นเวทนา, โดยความหมายว่า
 ราสภูเจณ เจว เวทยิตภูเจณ จ จำได้ หมายรู้ ธรรมอย่างเดียวกันจัดเป็น
 เอโกว ฌโม เวทนาภุชฺโช, สัญญา, โดยความหมายว่าจงใจ ธรรม
 ราสภูเจณ จ สญชานนภูเจณ จ เอโกว อย่างเดียวกันจัดเป็นเจตนา, โดยความหมาย
 ฌโม สญญาภุชฺโช, ราสภูเจณ จ ว่าวิจิตรควยจิต ธรรมอย่างเดียวกันจัดเป็น
 อภิสงฺขรณภูเจณ จ เอโกว ฌโม จิต, โดยความหมายว่าเป็นกองและเสวย
 สงฺขารภุชฺโช, ราสภูเจณ จ จิตต- อารมณ์ ธรรมอย่างเดียวกันจัดเป็นเวทนาขั้น,
 วิจิตตภูเจณ จ เอโกว ฌโม โดยความหมายว่า เป็นกองและจำหมาย
 วิญญาณภุชฺโช, วิชานนภูเจณ เจว ธรรมอย่างเดียวกัน ชื่อว่า สัญญาขั้น, โดย
 เหฏฐา วุตตอายุตณภูเจณ จ เอกเมว ความหมายว่าเป็นกองและปรุงแต่ง ธรรม
 มนายตนิ, วิชานนภูเจณ จ อธิปตียภูเจณ อย่างเดียวกันจัดเป็นสังขารขั้น, โดยความ

^๑ ฉ. เจตยณภูเจณ.

ม.ร.ว. สุภนิวัธ-คุณผอบศรี-ม.ล. กัทรารภรณ์ และม.ล. ศุภวงค์ เกษมสันต์
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ หม่อมเจ้านิวัธธวังค์ เกษมสันต์
 และคุณพ่อ เผชฌิณ-คุณแม่แจ่มจันทร์-คุณพี่ผดุง จันทรู เมกษา

จ เอกเมว มนินทริยํ, วิชานนญฺเสน หมายถึงเป็นกองและวิจิตรด้วยจิต ธรรม
 จ สภาวสุญฺตนิสฺสํตฺตญฺเสน จ เอโกว อย่างเดียวจัดเป็นวิญญาณชั้น, โดยความ
 ธรรมโม มโนวิญญาณธาตุ นาม โหติ, น หมายถึง รุแจ้ง และเป็นที่ยึดตั้งกล่าวแล้ว
 อวเสสา ธรรมมา. ตอนต้น ธรรมอย่างเดียวกันนั้น จัดเป็น
 มนายตนะ, โดยความหมายว่า รุแจ้งและ
 เป็นใหญ่ ธรรมอย่างเดียวกันนั้นจัดเป็น
 มนินทริยํ, โดยความหมายว่า รุแจ้ง และ
 เป็นสภาวะ เป็นสุญฺตและนิสฺสํตตะ ธรรม
 อย่างเดียวกันนั้น จัดเป็นมโนวิญญาณธาตุ,
 ธรรมนอกนั้นไม่ใช่.

จเปตฺวา ปน จิตฺตํ ยถาวุตฺเตน อตฺถเถน ก็ธรรมนอกนั้น แม้ทุกอย่างเว้นจิตจัดเป็น
 อวเสสา สัพเพปิ ธรรมา เอกํ ธรรมา- ธรรมายตนะอย่างหนึ่งเป็นธรรมธาตุอย่างหนึ่ง
 ยตนเมว เอกา จ ธรรมธาตุเยว โหตีติ. โดยความหมายตั้งกล่าวแล้ว.

"เย วา ปน ตฺสฺมี สฺมเย" ติ ก็โดยอุปนาวาระนี้ว่า "เย วา ปน
 อิมินา ปน อุปนาวาเรน อิธปิ เหฏฺฐา ตฺสฺมี สฺมเย" แม้ในที่นี้กรวมเอาเยวาปนก-
 วุตฺตา เยวาปนกา สงฺกหิตาว. ยถา จ ธรรมที่กล่าวไว้ในเบื้องต้นเข้าด้วย. ในที่นี้
 อิธ, เอวํ สัพฺพตฺถ. ฉนฺโต, ในที่ทั่วไปก็ฉนฺโต (คือรวมเยวา-
 ปนกธรรมเข้าด้วยทุกแห่ง).

ม.ร.ว. สุภนิวัตร-คุณพอบศรี-ม.ล. ภัทราภรณ์ และม.ล. สุภวงค์ เกษมสันต์

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ หม่อมเจ้านิวัตรวิวงศ์ เกษมสันต์

และคุณพ่อ เเพชฌัญญ์-คุณแม่แจ่มจันทร์-คุณพี่ผดุง จันทรู เมกษา

อิโต ปรณฺหิ เอตฺตกมฺปิ น วิจารยิสฺสามิ^๑ นิตฺเทศฺปฏินิตฺเทศฺวาเรสุ เหฏฺฐา วุตฺต-
นเยเนว อตฺถ โถ เวทิตฺพโพิติ.

ต่อจากนี้ไปข้าพเจ้าจะไม่วิจารณ์ถึงเพียงนี้,
ในนิตเทศวารและปฏินิตเทศวาร ฟังทราบ
เนื้อความตามนัยที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้แล.

สงฺคหฺวาโร นิฏฺฐิตฺโต.

สังคหวาร จบ.

โกฏฺฐาสฺวาโรติปิ เอตฺสฺเสว นามิ.

แม้คำว่า โกฏฐาสวาร ก็เป็นชื่อของ
สังคหวารเหมือนกัน.

สุญฺญตฺวาร

สุญฺญตฺวาร

๑๒๑-๑๔๕. อิทานิ ตฺสฺมี โย
ปน สมเย ธมฺมา โหนฺตีติ สุญฺญตฺวาโร
อารทฺโธ, โส อุตฺเทศฺนิตฺเทศฺวเสน
ทฺวิธา ววตฺถิตฺโต.

๑๒๑-๑๔๕. บัดนี้ จะได้เริ่ม(กล่าว
ถึง)สุญญตวาร ซึ่งมีคำเริ่มต้นว่า ตฺสฺมี โย
ปน สมเย ธมฺมา โหนฺตี ต่อไป, สุญญตวาร
นั้นตรงกำหนดไว้ ๒ อย่างคือ อุเทศ ๑
นิตเทศ ๑.

ตตฺถ อุตฺเทศฺวาเร "ธมฺมา โหนฺตี"ติ
อิมินา สทฺธิ จตฺตวิสฺสติ โโกฏฺฐาสฺวา โหนฺตี,
สพฺพโกฏฺฐาสฺเสสุ จ "จตฺตวาโร เทว โหนฺตี",

บรรดาอุเทศและนิตเทศนั้น ในอุเทศวาร
มีอยู่ ๒๔ ส่วน รวมทั้งส่วนนี้คือ "ธมฺมา
ก็ในส่วนทั้งปวงมิได้ตรัสถึงการ

^๑ ก. วิจารยิสฺสามิ.

ม.ร.ว. สุภนิวัตร-คุณพอบศรี-ม.ล. กัทรากรณ์ และม.ล. สุภวงค์ เกษมสันต์
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ หม่อมเจ้านิวัทธิวงศ์ เกษมสันต์
และคุณพ่อ เพชฌัญญ์-คุณแม่แจ่มจันทร์-คุณพี่ผดุง จันทร์ เมกษา

อภฺยาสํวาท. ม-พ. ๒-๑๔

ตโย"ติ คณนปริจฺเจโท น วุตฺโต. กำหนดนับว่า "๔, ๒, ๓", ดังนี้. ถ้ามว่า
 กสุมา ? สงฺกหาเวาเร ปริจฺฉินฺนตฺตา. เพราะเหตุใด ? ตอบว่าเพราะทรงกำหนด
 ไว้ในสังคหาวารแล้ว.

ตตฺถ ปริจฺฉินฺนา ฅมฺมาเยว หิ อิทาปิ กิธฺรรมทังหลายที่ทรงกำหนดไว้ในสังคหาวาร
 วุตฺตา, น เหตุถ สตฺโต วา ภาโว นั้่นนั้นแล แม้ในอุทเทสวารนี้ก็ตรัสไว้ด้วย,
 วา อตฺตา วา อุปฺลพฺภติ, ฅมฺมา จ^๑ จริงอยู่ ในอุทเทสวารนี้มีได้ถือเอาสัตว์หรือ
 เอเต ฅมฺมตฺตา อสํารา อปริณายิกาทิ^๒ ภาวะหรืออตฺตา, กิธฺรรมทังหลายตรัสไว้
 อิมิสฺสา สุลฺลตฺตาย ทีปนตฺถ วุตฺตา, เพื่อแสดงให้เห็นความว่างเปล่านี้ว่า ธรรม
 ตสุมา เอว เมตฺถ อตฺโต เวทิตฺพุโพ : เป็นปริณายก, เพราะฉะนั้น ในอุทเทสวารนี้
 ก็พึงทราบเนื้อความอย่างนี้ว่า :

ยสฺมี สมฺเย กามาวจรํ ปจฺมํ มหากุสลจิตฺตํ ในสมัยใด มหากุสลจิตตวทที่ ๑ อันเป็น
 อุปฺปชฺชติ, ตสฺมี สมฺเย จิตฺตจฺกวเสน กามาวจรเกิดขึ้น, ในสมัยนั้นธรรมทังหลาย
 อุปฺปนฺนา อติเรกปณฺณาสฅมฺมา สภาวภูเจน กว่า ๕๐ ที่เกิดขึ้นโดยเป็นองค์ประกอบของ
 ฅมฺมา เอว โหนฺติ, น อญฺโวย โภจิจิต ก็จัดว่าเป็นธรรมด้วยเหมือนกัน เพราะ
 สตฺโต วา ภาโว วา ชีโว วา อรรถวาเป็นสภาวะ, สัตว์, ภาวะ, ชีวะ,
 โปโส วา ปุคฺคโล วา โหตีติ. ไปสะ หรือบุคคลอื่นใด ย่อมไม่มี.

^๑ ฉ. ฅมฺมาว. ^๒ ฉ. อปริณายิกาทิ.

ตถา ราสฏฺเฐน ขนฺธาว โหนฺตึติ. เอวํ หนึ่ง ชื่อว่าเป็นชั้นคหฬ เพราะอรรถว่า
 ปุริมนเยเนว สัพฺพปเทสุ อตุถโยชนา เป็นกอง. ในบททั้งปวง ก็พึงทราบการ
 เวทิตพฺพา. ประกอบเนื้อความโดยนัยก่อนอย่างนั้นนั่นแล.

ยสุมา ปน ฌานโต อญฺญํ ฌานงฺกํ, ก็เพราะองค์แห่งฌานอื่นจากฌานเอง, หรือ
 มกฺกโต วา อญฺญํ มกฺกงฺกํ นตฺถิ, องค์แห่งมรรคอื่นจากมรรคเองไม่มี, ฉะนั้น
 ตสุมา อิท "ฌานํ โหติ, มกฺโก โหติ" ในอุทเทสวารนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
 อิจฺเจว วุตฺตํ. "ฌานํ โหติ, มกฺโก โหติ". (ฌานมี,
 มรรคมี).

อุปนิชฺฌายนญฺเฐน हि ฌานเมว, จริงอยู่ ที่ชื่อว่า ฌาน ก็เพราะอรรถว่าเข้า
 เหตุวญฺเฐน มกฺโกว โหติ, น อญฺโถ ไปเพ่ง, ที่ชื่อว่ามรรค ก็เพราะอรรถว่า
 โภจึ สตุโต วา ภาโว วาติ. เป็นตัวเหตุ, สัตว์หรือภาวะอื่นใด ย่อม
 ไม่มี.

เอวํ สัพฺพปเทสุ อตุถโยชนา กาทพฺพา. ในบททั้งปวง พึงทำการประกอบเนื้อความ
 นิตฺเทสวาโร อุตฺตานตฺโถเยวาติ. อย่างนี้. นิตเทสวารมีเนื้อความง่าย ๆ ทั้ง
 นั้นนั่นแล.

สุญฺญตวาโร นิฏฺฐิต.

สุญฺญตวาร จป.

คุณสมศักดิ์ - คุณสันสนีย์ ยมะสมิต ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่จิวโร ยมะสมิต และคุณแม่ถนอม หงสนันท์

นิฏฐิตา จ ตีหิ มหาวาเรหิ อนึ่ง เป็นการจบการพรรณานี้ด้วยความ
มณฺฑเขตฺวา นิตฺถิฏฐิตสฺส ปจฺมจิตฺตสฺส แห่งปฐมจิต ที่พระผู้มีพระภาคทรงอธิบาย
อตุถวณฺณนา. ประกอบด้วยมหาวาร ๓ ทวย.

ทุติยจิตฺต

๑๔๖. อิทานิ ทุติยจิตฺตาทินิ
ทสฺเสตฺถํ ปุณ "กตเม ฐมฺมา" ตีอาทิ
อารทฺธํ.

เตสฺส สพฺเพสฺสปี ปจฺมจิตฺเต วุตฺตนเยเนว
ตโย ตโย มหาวารา เวทิตฺตพฺพา. น
เกวลญฺจ มหาวารา เอว, ปจฺมจิตฺเต
วุตฺตสฺสทิสานํ สพฺพปทานํ อตุถโถปิ
วุตฺตนเยเนว เวทิตฺตพฺโพ.

อิโต ปรํ หนี^๑ อปุพฺพทวณฺณนํ เยว กริสฺสาม.

อธิบายทุติยจิต

๑๔๖. บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงทุติยจิต
เป็นต้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงเริ่มคำ
เป็นต้นว่า "กตเม ฐมฺมา" อีก.

ในจิตทั้งปวงเหล่านั้น ฟังทราบมหาวารดวง
ละ ๓ วาระ โดยนัยที่กล่าวแล้วในปฐมจิต
นั้นแล. และไม่เพียงแต่มหาวารทั้งหลาย
อย่างเดียวกันนั้น, แม้ในความแห่งบท
ทั้งปวง เช่นดังที่กล่าวในปฐมจิตก็ฟังทราบ
โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ก็ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักอธิบายเฉพาะบทที่
ยังไม่ได้อธิบายไว้.

^๑ ฉ. อิโต ปรมฺปิ.

อิมสมิ คาว ทุคฺยจิตฺตนิทฺเตเส
 "สสงฺขารเณนา"^๑ติ อิทเมว อปุพฺพ,
 ตสฺสตุโถ สห สสงฺขารเณนาติ สสงฺขาร,
 เตน สสงฺขารเณ สปปโยเคน สอุปฺปาเยน
 สปปจฺจยคณเณนาติ^๑ อตุโถ.

คำว่า "สสงฺขารเณ" นี้เท่านั้น เป็นคำที่ยัง
 ไม่เคยตรัสไว้ในนิตเทศแห่งทุคฺยจิตฺตนิทฺเตเส,
 เนื้อความแห่งบทว่า สสงฺขารเณ นั้น มีดังนี้
 ชื่อว่าสสงฺขาร เพราะเป็นไปกับด้วยสังขาร
 (เครื่องชักจูง), อธิบายว่าจิตนั้นมีสังขาร
 (เครื่องชักจูง)คือมีปโยคะ มีอุบาย มีหมู่แห่ง
 ปัจจัยเป็นหมู่นับสนุน.

เยน ทิ อารมฺมณาทินา ปจฺจยคณเณ
 ปจฺมจิตฺต^๒ อูปฺปชฺชติ, เตนเนว
 สปปโยเคน สอุปฺปาเยน อิท อูปฺปชฺชติ.

จริงอยู่ ปจฺมจิตฺต (มหากุศลจิตดวงที่ ๑) ย่อม
 เกิดขึ้น เพราะหมู่แห่งปัจจัยมีอารมณ์เป็นต้น
 โด, จิตดวงที่ ๒ นี้ก็เกิดขึ้นด้วยหมู่แห่งปัจจัย
 นั้นเหมือนกัน โดยมีปโยคะ มีอุบาย.

ตสฺสเสว อูปฺปตฺติ เวทิตพฺพา :
 อีเธกจฺโจ ภิกฺขุ วิหารปจฺจนฺเต
 วสฺมาโน เจตียงฺกณสมฺมุชฺชนเวลาย วา
 เณรฺูปฺปฏฺจานเวลาย วา สมฺปตฺตตาย,
 ธมฺมสฺสวณทิวเส วา สมฺปตฺเต "มยฺหิ

พิงฺทราบ การเกิดขึ้นแห่งทุคฺยจิตฺตนั้น
 อย่างนี้ว่า : ภิกฺขุบางรูปในธรรมวินัยนี้อยู่
 ณ ปลายเขตวิหาร เมื่อถึงเวลากวาดลาน
 พระเจดีย์ หรือเวลาอุปฺปฏฺฐากพระเถระ,
 หรือถึงวันธรรมสวนะ ก็คิดว่า "เมื่อเรา

^๑ ฉ. ปจฺจยคณเณนาติ.
^๒ ฉ. ปจฺม มหาจิตฺต.

คุณสมศักดิ์ - คุณสนั่นชัย ยวะสมิต ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณแม่อุไร ยวะสมิต และคุณแม่ถนอม หงสนันท์

อภฺยาสาลินี. ป-ท. ๒-๑๘

กนฺตฺวา ปจฺจจากจฺจโต อติหุรํ ภวิสฺสตี, น คมิสฺสสามี"ติ จินฺเตตฺตฺวา ปุน จินฺเตติ "ภิกฺขุสฺส นาม เจตียงฺกณฺสุมฺชฺชํ วา เณรฺปญฺจานํ วา ธมฺมสฺสวณํ วา อคฺนฺตุ อสํารุပ္ปํ, คมิสฺสสามี"ติ คจฺจติ.

ไปแล้วกลับมา ก็คุ้มกันไกลเหลือเกิน, เรา จักไม่ไป" ดังนี้ แล้วคิดอีกว่า "การไม่ไป กวาดลานพระเจดีย์ หรือไม่ไปสู่วัดที่บำรุง พระเอระ หรือไม่ไปฟังธรรมนั้น ไม่สมควร แก่ผู้ที่เป็นภิกษุ, เราจักไป" ดังนี้แล้วไป.

ตสฺสเสวํ อตฺตโน ปโยเคน วา ปเรน วา วตฺตาทินํ อกรณฺเจ อาทีนํ, กรณฺเจ อานิสฺสํ ทสฺเสตฺตฺวา โอวทียมานสฺส, นิกฺคหฺวเสเนว วา "เอหิ อิทํ กโรหี"ติ การียมานสฺส อุပ္ปนฺนํ กุสลจิตฺตํ สสงฺขาเรน สปฺปจฺจยคณฺเณ^๒ อุပ္ปนฺนํ นาม โหตีติ.

กุศลจิตที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น ผู้ทำด้วยปิโยคะ ของตน หรือถูกผู้อื่นแสดงโทษในการไม่ กระทำ, และอาณิสสในการกระทำวัตร เป็นต้น กล่าวสอนอยู่, หรือถูกสั่งให้กระทำ ว่า "ท่านจงมาทำสิ่งนี้" ดังนี้ ย่อมชื่อว่าเกิด โดยมีสังขาร คือโดยมีเหตุแห่งปัจจัย.

หุติยจิตฺตํ นิฏฺฐจิตฺตํ.

หุติยจิต จป.

ตติยจิตฺต

อธิบายตติยจิต

๑๔๗-๑๔๘. ตติเย ภา เณน วิปฺปยุตฺตฺนฺติ ญาณวิปฺปยุตฺตํ. อิทมฺปิ

๑๔๗-๑๔๘. ในจิตดวงที่ ๓ จิตที่ ชื่อว่า ญาณวิปฺปยุตฺตํ เพราะไม่ประกอบด้วย

^๑ ฉ. เจตียงฺกณฺ.
^๒ ฉ. ปจฺจยคณฺ.

กองวิจัยและทดลอง กรมชลประทาน ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 ผู้ที่ทำงานกองวิจัยและทดลอง ทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

หิ อารมมเณ หนุจปญฺจ โหติ, ญาณ. ก็แม้จิตที่เป็นญาณวิปยุตนี้ยอมเป็นจิตที่
 ปริจฺฉินฺทกณฺณํ ปเนตฺถ น โหติ. ไร่เรียงในอารมณ์, แต่ในจิตดวงนี้ไม่มีญาณ
 เป็นเครื่องกำหนด.

ตสฺมา อิทํ ทหฺรกุมารกานํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา เพราะฉะนั้น จิตที่เป็นญาณวิปยุตนี้พึงทราบ
 "อัยํ เณโร มยฺหนุ" ติวฺนทฺนกา เล,เตเนว ว่า ย่อมเกิดขึ้นในเวลาที่เกิดเล็ก ๆ เห็น
 นเยน เจตียวฺนทฺนธมฺมสฺสวณกาลาที่สุ จ พระภิกษุแล้วไหวควยคิดว่า "นี่เป็นพระเถระ
 อูปฺปชฺชตีติ เวทิตพฺพํ. ของเรา", และในเวลาต่าง ๆ มีเวลาไหว
 พระเจตีย์ และพึงธรรมเป็นต้น โดยนัยนั้น
 นั้นแล.

ปาฬียํ ปเนตฺถ สตฺตสฺส จาเนสฺส ปญฺญา ก็ในบาลี จิตที่เป็นญาณวิปยุตนี้ ไม่มีญาณ
 ปริหายติ, เสสํ ปากตีกเมวาติ. เข้าประกอบในฐานะ ๑, คำที่เหลือก็เช่น
 เดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ตติยจิตฺตํ นิฏฺฐิตํ.

ตติยจิต จป.

จตุตฺถจิตฺต

อธิบายจตุตฺถจิต

๑๔๘. จตุตฺถจิตฺตเคปิ เอเสว ๑๔๘. แม้ในจตุตฺถจิตก็มิ้นัยเช่นนี้
 นโย. อิทํ ปน "สสงฺขาเรนา"ติ เหมือนกัน. ก็จตุตฺถจิตนี้ เพราะคำว่า
 วจนโต ยทา มาตาปิตโร ทหฺรกุมารเก "สสงฺขาเรน" พึงทราบว่า ย่อมมีในกาล
 สีสเส คเหตุวา เจตียาทีนิ วฺนทาเปนฺติ. เช่นคราวที่มารดาบิดาจับเด็กเล็ก ๆ ที่ศีรษะ

กองวิจัยและทดลอง กรมชลประทาน ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 ผู้ที่ทำงานกองวิจัยและทดลอง ทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

อภฺยสาธิต. ป-ท. ๒-๑๔

เต จ อนตฺติกา สมานาปี ภูฏบฺภูจาว
วนฺหนฺติ, เอวรฺรูเป กาเล ลพฺภตฺตี
เวทิตพฺพ.

โหมมโหว่เจตีย์เป็นต้น. และเด็ก ๆ เหล่า
นั้นแม่ไม่ปรารถนาจะโหว่ก็ราเร่งโหว่.

จตุตถจิตฺ.

จตุตถจิต จบ.

ปญฺจมจิตฺ

อธิบายปญฺจมจิต

๑๕๐. ปญฺจเม อุเบกขาสหคตฺ
อุเบกขาเวทนาย สมฺปยุตฺ, อิทฺทหิ
อารมฺมณฺเ มชฺฌตฺ ฺโทติ, ปริจฺฉินฺทกณฺณ
ปเนตฺ ฺโทติเยว.

๑๕๐. ในปญฺจมจิต คำว่า อุเบกขา-
สหคตฺ ได้แก่ จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา-
เวทนา, เพราะอุเบกขาสหคตจิตนี้ยอมเป็น
กลางในอารมณ์, ในปญฺจมจิตนี้ ยอมมีญาณ
เป็นเครื่องกำหนดโดยแท้.

ปาฬิยํ ปเนตฺถ ฌานจตุกฺเก "อุเบกขา
โหตี"ติ, อินฺทริยญฺจเก "อุเบกฺชินฺทริยํ
โหตี"ติ วตฺวา สพฺเพสมฺปิ เวทนาทิปทานํ
นิตฺเตเส สํตาสํตสฺซทุกฺขปฏฺิกฺเขปวเสน
เทสนํ กตฺวา อทุกฺขมสฺซเวทนา กตฺติกา,

ก็ในปญฺจมจิตในบาลี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า
"ยอมมีอุเบกขา" ในหมวด ๕ แห่งฌาน,
และว่า "ยอมมีอุเบกชินทริย" ในหมวด ๘
แห่งอินทริย คั้งนี้ แล้วทรงแสดงเทศนาโดย
ปฏิเสธสิ่งที่น่ายินดี ไม่น่ายินดี สุขและทุกข์
ในนิเทศแห่งบทธาเวทนาเป็นต้น แม่ทั้งปวง
แล้วตรัสอทุกฺขมสฺซเวทนา,

กองวิจัยและทดลอง กรมชลประทาน ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
ผู้ที่ทำงานกองวิจัยและทดลอง ทุกท่านที่ล่วงลับไปแล้ว

ตสุสา มชฺชตฺตลภฺชณ อีนฺทภูจฺ ักรณวเสณ^๑
อุเปกฺชินฺทฺริยภาโว เวทิตฺพฺโพ.

พึงทราบว่อกุทุกขมสุขเวทนาเป็นอุเบกชินทรีย^๑
โดยครอบครองความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่ง
ความเป็นกลาง.

ปทปฏฺิปาฏฺิยา จ เอกสุมฺมิ จาเน ปิตฺติ
ปริทีนาว, ตสุมา จิตฺตฺจฺกวเสณ ปาฬี
อารุฬฺหา ปญฺจปณฺณาเสว ธมฺมา โหนฺติ.
เตสํ วเสณ สฺพฺพโกฏฺฐาเสสุ สฺพฺพ-
วาเรสุ จ วินิจฺฉโย เวทิตฺพฺโพ.

ก็เมื่อว่าตามลำดับท ไม่มีปิตฺติในฐานะหนึ่ง
เลย, เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระผู้มีพระภาค
ทรงยกขึ้นสู่บาลี โดยเป็นองค์ประกอบของจิต
จึงมี ๕๕. พึงทราบวินิจฉัยในโกฏฐาสทั้งปวง
และในวาระทั้งปวง ด้วยสามารถแห่งธรรม
เหล่านั้น.

ปญฺจมจิตฺตํ.

ปญฺจมจิต จป.

ฉฏฺฐจิตฺตาทิ

อธิบายฉฏฺฐจิตเป็นต้น

๑๕๖-๑๕๗. ฉฏฺฐสฺตฺตมอฏฺฐมานิ ทฺุคฺคิย-
ตฺุคฺคิยจฺตฺุเตสํ วุคฺคฺตนเยเนว เวทิตฺพฺพานิ.

๑๕๖-๑๕๗. พึงทราบจิตดวงที่ ๖ ที่ ๗
และที่ ๘ โดยนัยดังที่กล่าวแล้วในจิตดวงที่ ๒
ที่ ๓ และที่ ๔ นั้นแล.

^๑ ฉ. อีนฺทตฺตกรณวเสณ, สี. อีนฺทภูจ-
การณวเสณ.

แกลลณี อิมสฺ เวทนาปริวัตตณฺเจว ในจิตเหล่านี้ เปลี่ยนเฉพาะเวทนาเท่านั้น
ปีติปริหานญฺจ โหติ, เสสฺ สหฺธิ อุปฺตฺติ- และไม่มีปีติ, คำที่เหลือกับด้วยนัยแห่งการ
นฺเชน ตาทิสฺเมว. อุปฺตฺติก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน.

กรฺณามุทิตาปริกฺมฺมาเลปิ หิ อิมสฺ ก็แม้ในเวลาปริกรรมกรฺณามุทิตา ในมหา-
อุปฺตฺติ มหาอฏฺฐกถายฺ อญฺญาตา เอว. อรรถกถา ท่านก็ได้เห็นด้วยกับการเกิดขึ้น
อิมานิ อฏฺฐ กามาวจรกุสลจิตฺตานิ นาม. แห่งจิตเหล่านี้เหมือนกัน. จิตเหล่านี้ชื่อว่า
กามาวจรกุสลจิต ๘ ดวง.

ปุณฺณกิริยวตฺตาทิกถา

กล่าวด้วยบุญกิริยาวัตถุเป็นต้น

ตานิ สพฺพานิปี ทสฺหิ ปุณฺณกิริยา-
วตฺตฺตฺหิ ที่เปตฺตพฺพานิ.

พึงแสดงกามาวจรกุสลจิตแม้ทั้งปวงนั้น
ด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ.

กถํ ?

ถามว่า อย่างไร ?

ทานมยฺ ปุณฺณกิริยวตฺตฺ, สีสฺมยฺ, ทอบฺวา ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ
ภาวนามยฺ, อปฺจิตฺตีสหคตฺ, เวยฺยววจฺจ- เหล่านี้คือบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน ๑,
สหคตฺ, ปตฺตฺตานุปฺปทานํ อพฺภานฺนุโมทนํ, ที่สำเร็จด้วยศีล ๑, ที่สำเร็จด้วยภาวนา ๑,

๑ ฉ. อพฺภานฺนุโมทนํ.

เทศนามัย, สวนมัย, ทิฏฐชุกมม^๑ ปุณณกิริยาวตฺถติ^๒ อิมานิ ทส ปุณณกิริยา-
วตฺถุณี นาม.

ที่สหคตด้วยการประพตืออนนอม ๑, ที่
สหคตด้วยการขวนขวาย ๑, ที่สำเร็จด้วย
การแผ่ส่วนบุญ ๑, ที่สำเร็จด้วยการอนุ-
โมทนาส่วนบุญ ๑, ที่สำเร็จด้วยการแสดง
ธรรม ๑, ที่สำเร็จด้วยการฟังธรรม ๑,
บุญกิริยาวัตถุคือการทำความเห็นให้ตรง ๑.

ตตฺถ ทานเมว ทานมัย, ปุณณกิริยา จ
สา เตสํ เตสํ อานิสํสํ วตฺถุ จาคิ
ปุณณกิริยาวตฺถุ นาม. เสเสสุปิ เอเสว
นโย.

บรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นั้น ทานนั้นแลชื่อว่า
ทานมัย, เป็นบุญกิริยาด้วย เป็นที่ตั้ง
แห่งอานิสงส์ทั้งหลายเหล่านั้นด้วย ฉะนั้น
จึงชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ. แม้ในบุญกิริยาวัตถุ
นอกจากนี้ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้แหละ.

ตตฺถ จีวรํที่สุ จตุสุ ปจฺจเยสุ,
รูปาที่สุ วา ฉสุ อารมฺมณฺเสุ, อนฺนาที่สุ
วา ทสสุ ทานวตฺถุสุ ตํ ตํ เทนฺตสุส
เตสํ เตสํ อุปฺปาทนฺโต ปฏฺจาย
บุพฺพภาเค ปริจฺจาคกาเล ปจฺฉา

บรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นั้น เมื่อบุคคล
ให้ปัจจัยเป็นต้น บรรดาปัจจัย ๔ มีจีวร
เป็นต้น, หรืออาภรณ์ ๖ มีรูปเป็นต้น,
หรือทานวัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้น เจตนาที่เป็น
ไปในกาลทั้ง ๓ คือ ในกาลที่เป็นบุพภาค

^๑ ฉ. ทิฏฐิชุกมม.

^๒ ก. ทิฏฐชุกมมปุณณกิริยาวตฺถติ.

โสมนัสสจิตฺเตน อนุสฺสรณกาเล^๑ จาติ
ทีสุ กาลेषु ปวตฺตา เจตนา ทานมยฺ
บุญญกิริยาวตฺถ นาม.

นับตั้งแต่ปัจจัยเป็นต้นนั้น ๆ เกิดขึ้น ๑ ใน
เวลาที่ปริจจาค ๑ และในเวลาทีระลึกถึง
ด้วยจิตที่สหระคตด้วย โสมนัสในภายหลัง ๑
ชื่อว่า เป็นบุญกิริยาวตฺถที่สำเร็จด้วยการให้.

ปญฺจสีลํ วา อญฺจสีลํ วา ทสฺสีลํ
วา สมาทียนุตฺตสฺส, "ปพฺพชิตฺตํ"ติ
วิหารํ กจฺจนุตฺตสฺส, ปพฺพชนุตฺตสฺส, มโนเรถํ
มตฺถกํ ปาเปตฺวา "ปพฺพชิตฺตํ วตฺมहि สาธุ
สาธุ"ติ อวชฺเชนุตฺตสฺส, ปาฏิมอกฺขํ
สํวรณุตฺตสฺส, จิวราทโย ปจฺจเย
ปจฺจเวกฺขนุตฺตสฺส, อาปาถคเตสุ รูปาทิสฺสุ
จกฺขุทวาราทินิ สํวรณุตฺตสฺส, อาชีวํ
โสเชนุตฺตสฺส จ ปวตฺตา เจตนา สีลมยฺ
บุญญกิริยาวตฺถ นาม.

เจตนาที่มีแก่บุคคล ผู้สมาทานศีล ๕
ศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ก็ดี, ผู้ไปสู่วิหารด้วย
คิดว่า "เราจักบวช" ก็ดี, ผู้บวชอยู่ก็ดี,
ผู้ยังมโนเรถให้สำเร็จแล้วรำพึงอยู่ว่า "เรา
บวชแล้วหนอ ช่างดีจริง ๆ" ก็ดี, ผู้เข้าร่วม
ซึ่งพระปาติโมกข์ก็ดี, ผู้พิจารณาปัจจัยมีจิวร
เป็นต้นก็ดี, ผู้เข้าร่วมจักขุทวารเป็นต้น ใน
อารมณ์มีรูปเป็นต้นที่ผ่านเข้ามาก็ดี, ผู้ชำระ
อาชีวะให้บริสุทธิ์ก็ดี ชื่อว่า เป็นบุญกิริยาวตฺถ
ที่สำเร็จด้วยศีล.

ปฏิสัมภิตาย^๒ วุตฺเตน วิปสฺสนา-
มคฺเคเน จกฺขุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต

เจตนาที่มีแก่บุคคลผู้พิจารณาจักขุโดย
ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

^๑ ก. อนุสสรณ.
^๒ ข. ป. ๓๑/๖๒๔.

คุณเจียด - คุณพีรชด์ สุจริตกุล
ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วทุกท่าน

ภาเวนุตฺตสฺส โสถํ ๑เปฯ มนํ. รูปे ผู้พิจารณาโสตะ ฯลฯ ใจ. ผู้พิจารณารูป
 ๑เปฯ ธมฺเม. จกฺขุวิญญาณํ ๑เปฯ ทั้งหลาย ฯลฯ ธรรมทั้งหลาย. ผู้พิจารณา
 มโนวิญญาณํ. จกฺขุสมฺผลสฺสํ ๑เปฯ มโน- จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ. ผู้พิจารณา
 สมฺผลสฺสํ. จกฺขุสมฺผลสฺสํ เวทนี ๑เปฯ จักขุสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส. ผู้พิจารณา
 มโนสมฺผลสฺสํ เวทนี. รูปสณฺณํ ๑เปฯ จักขุสัมผัสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสชา-
 ชรามรณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เวทนา. ผู้พิจารณารูปสัณฺญา ฯลฯ ผู้พิจารณา
 ภาเวนุตฺตสฺส ปวตฺตา เจตนา, อฏฺฐทีสาช ชรามรณะ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็น
 วา อารมฺมเณสุ อปฺปนํ อปฺปตฺตา สพฺพาปิ ทุกฺข์ เป็นอนัตตตามวิปัสสนามรรคที่พระ-
 เจตนา ภาวนามยํ ปุณฺณกิริยาวตฺถุ นาม. สารีบุตรเถระได้กล่าวไว้ในปฏิสัมภิตา, หรือ
 เจตนาแม้ทั้งปวงที่ไม่ถึงอุปปนาในอารมณํ ๓๘
 ชื่อว่า บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา.

มหุลลํ ปน ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมน- พึงทราบบุญกิริยาวัตถุที่สํหรัคคด้วยการ
 ปตฺตจิวรปฏิคฺคณอภิวาทนคฺคสมฺปทานาติ- ประพตฺติตนอนนอม เช่น เห็นพระผู้ใหญ่
 วเสน อปฺจิติสหคตํ เวทิตพฺพํ. แลวดอนรับ รับบาตรจิวร ถวายอภิวาทและ
 หลีกทางให้ เป็นต้น.

วุฑฺฒตฺรานํ วตฺตปฏฺิวตฺตกรณวเสน; พึงทราบบุญกิริยาวัตถุที่สํหรัคคด้วยการ
 คามํ ปิณฺทาย ปวิฏฺจํ ภิกฺขุํ ทิสฺวา ปตฺตํ ชวนชวาย ในเวลาที่ทำกรชวนชวายทาง

๑ ฉ. วตฺตปฏฺิวตฺตกรณวเสน.

คุณเจียด - คุณพีรชต์ สุจริตกุล
 ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วทุกท่าน

คเหตฺวา คาเม ภิกฺขุ สมหาเปตฺวา กาย โดยการท้าวตรีปฏิบัติแก่พระผู้แก่กว่า
 อุปสรรณวเสน, "คจฺฉ, ภิกฺขุณฺโณ ปตฺตํ กิตฺติ, โดยเห็นภิกษุผู้เข้าไปสู่บ้านเพื่อ
 อาหาร"ติ สุตฺวา เวเคน คนฺตฺวา ปตฺตา- บิณฑบาตแล้วรับบาตร ชักชวนเข้าไปรับ
 หารณาทิวเสน จ กายเวยฺยาววฏิกกาเล ภิกษาในบ้านกิตฺติ, โดยได้ยินคำว่า "ท่าน
เวยฺยาวจฺฉสหคฺติ เวทิตพฺพ.

จงไป, นำบาตรมาให้ภิกษุทั้งหลาย" แล้ว
 รีบไปนำบาตรมาเป็นตนกิตฺติ.

ทานํ ทตฺวา, คนฺธาทีหิ ปุชฺชํ
 กตฺวา "อสุกฺสุส นาม ปตฺติ โหตุ"ติ
 วา "สพฺพสฺตฺตานํ โหตุ"ติ วา ปตฺติ
 ททโต ปตฺตานูปฺปทานํ เวทิตพฺพ.

เมื่อบุคคลให้ทานแล้ว, กระทบการ
 บุษาควยของหอมเป็นตน แล้วแผ่ส่วนบุญให้
 ว่า "ขอส่วนบุญจงมีแก่บุคคลชื่อโน้น" หรือ
 "ส่วนบุญจงมีแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย" ฟังทราบ
 ว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุที่ เกิดจากการแผ่ส่วนบุญ.

กั ปเนว^๑ ปตฺติ ททโต ปุณฺณกฺขโย
 โหตีติ ?

ถามว่า ก็เมื่อบุคคลแผ่ส่วนบุญไปนั้น บุญยอม
 ไม่หมดไปหรือ ?

น โหตี. ยถา ปน เอกํ ปทีปํ ชาเลตฺวา
 ตโต ทิปสฺหสฺสํ ชาเลนฺตฺสฺสํ ปจฺมทีโป

ตอบว่า ไม่หมด. เมื่อบุคคลแผ่ส่วนบุญให้
 บุญยอมไม่หมดไป, มีแต่พอกพูนยิ่งขึ้น,

^๑ ก. ปเนต.

ชีโยติ น วตฺตพฺโพ, ปุริมาโลเกน ปน
 สหฺธิ ปจฺฉิมาโลกิ เอกโต หุตฺวา
 อติมหา โหติ, เอวเมว ปตฺตี ททโต
 ปริหานิ นาม นตฺถิ, วุฑฺฒิเยว ปน โหตีติ
 เวทิตพฺโพ.

ปเรหิ ทินฺนาย ปตฺติยา วา
 อญฺญา ย วา ปุณฺณกิริยาย "สาธฺ สุธฺ"^๑
 อนุโมทนวเสน อพฺภานุโมทน์ เวทิตพฺพ.

เอโก "เอวํ มํ 'ธมฺมกถิโก'ติ
 ชานิสฺสสนฺตี"^๒ติ อิจฺฉาย ลตฺวา ลามกรฺโก
 หุตฺวา เทเสตี, ตํ น มหปฺผลํ
 โหติ. เอโก อตฺตโน ปคฺฉํ ธมฺมํ
 อปฺจจาสิสฺมาโน วิมุตฺตายตฺนสิเสน ปเรสํ
 เทเสตี, อิทํ เทสนามยํ ปุณฺณกิริยาวตฺต
 นาม.

เปรียบเสมือน บุคคลตามประทีปขึ้นดวงหนึ่ง
 แล้วต่อประทีปดวงเดี่ยวนั้นไปตั้งพันดวง ไม่
 ควรกล่าวว่า ประทีปดวงแรกสิ้นไป, แต่
 แสงสว่างจากประทีปดวงหลัง กับแสงสว่าง
 จากประทีปดวงแรกเมื่อรวมเป็นอันเดียวกัน
 ย่อมโพล่งขึ้นมากมายฉะนั้น.

พึงทราบ บุญกิริยาวัตรที่เกิดจากการ
อนุโมทนาส่วนบุญ โดยการอนุโมทนาส่วนบุญ
 ที่บุคคลเหล่านั้นให้ หรือบุญกิริยาอื่น ๆ ว่า
 "สาธฺ สุธฺ" ดังนี้.

ภิกษุรูปหนึ่ง ตั้งอยู่ในความปรารถนา
 ว่า "คนทั้งหลายจักรู้จักเราว่า 'เป็นธรรม
 กถิก' ด้วยอาการอย่างนี้" เป็นผู้หนักใน
 ลามแสดง(ธรรม), การแสดงธรรมนั้นไม่มี
 ผลมาก. ส่วนภิกษุรูปหนึ่งไม่หวังผลตอบแทน
 แสดงธรรมที่ตนชำนาญแก่คนเหล่านั้น โดย
 มุ่งวิมุตติเป็นใหญ่, นี้จักว่าเป็นบุญกิริยาวัตร
 ที่สำเร็จด้วยการแสดงธรรม.

^๑ ๓๗๑ ปิฎฺฐเจ มินินฺทปญฺเฑหิ ปสฺสิตพฺพ.

^๒ ก. "สุญฺจ"ติ.

คุณเจียด - คุณพิรัชต์ สุจริตกุล

ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วทุกท่าน

เอโก สุณฺโตะ "อิติ มํ 'สทฺโธ' ติ
 ชานิสฺสํ สุตฺตํ" ติ สุณฺธาติ, ตํ น มหปฺผลํ.
 เอโก "เอวํ เม มหปฺผลํ ภวิสฺสํ" ติ
 หิตผรณฺณ มุทฺจิกฺกเตน ธมฺมํ สุณฺธาติ, อิทฺ
ส่วนมย์ ปุณฺณกิริยาวตฺตํ นาม.

บุคคลผู้หนึ่ง เมื่อฟัง(ธรรม) ย่อมฟัง
 ด้วยคิดว่า "ชนทั้งหลายจักทราบเราว่า
 'เป็นผู้มีศรัทธา' ด้วยอาการอย่างนี้",
 การฟังธรรมนั้นย่อมไม่มีผลมาก. ส่วนบุคคล
 ผู้หนึ่งย่อมฟังธรรมด้วยจิตที่อ่อนโยน มุ่ง
 ประโยชน์แก่กุศลว่า "ผลอันยิ่งใหญ่จักมีแก่
 เราด้วยอาการอย่างนี้" นี้จักว่าเป็นบุญ-
 กิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการฟังธรรม.

ทิกฺขุจฺฉิ อุชฺฐํ กโรนฺตสฺส ทิกฺขุชฺชุกมฺม^๑
 ปุณฺณกิริยาวตฺตํ นาม.

เมื่อบุคคลกระทำความเห็นของตนให้
 ตรง ชื่อว่า เป็นบุญกิริยาวัตถุที่เกิดจากการ
ทำความเห็นให้ตรง.

ทิมภาณกา ปนาหุ "ทิกฺขุชฺชุกมฺม^๑" สพฺเพสํ
 นิยมลกฺขณํ. ยงฺกิลฺลิจิ ปุณฺณํ กโรนฺตสฺส ทิ
 ทิกฺขุจฺฉิยา อุชฺฐกาเวเนว มหปฺผลํ โหตี" ติ.

แต่พวกท่านที่มภาณกาจารย์กล่าวว่า "กรรม
 คือการกระทำความเห็นให้ตรงนั้น มีลักษณะ
 สำคัญกว่าบุญกิริยาวัตถุทั้งปวง. เพราะเมื่อ
 บุคคลกระทำบุญอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมมีผล
 อันยิ่งใหญ่เพราะความเห็นตรงนั่นเอง".

^๑ ฉ. ทิกฺขุชฺชุกมฺม.

เอเตสุ ปน ปุณณกิริยาวตฺตฺส
 ทานมย์ ทาว "ทานํ ทสฺสามี"ติ
 จินฺเตนฺตสฺส อฺปฺปชฺชติ, ทานํ ททโต
 อฺปฺปชฺชติ, "ทินฺนมฺเม"ติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส
 อฺปฺปชฺชติ. เอวํ ปุพฺพเจตนํ มุญฺจนเจตนํ
 อปรเจตนฺนฺติ ทิสฺโสปี เจตนา เอกโต
 กตฺวา ทานมย์ ปุณณกิริยาวตฺตฺ. นาม
 โหติ.

ก็บรรดาบุญกิริยาวัตถุเหล่านี้ บุญกิริยา
 วัตถุที่เป็นทานมัย ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้คิดว่า
 "เรารู้จักให้ทาน" ก่อน, เมื่อกำลังให้ทาน
 บุญกิริยาวัตถุที่เป็นทานมัยก็เกิด, เมื่อ
 พิจารณาอยู่ว่า "เราได้ให้ทานแล้ว" บุญ-
 กิริยาวัตถุที่เป็นทานมัย ก็ย่อมเกิด(เช่นกัน)
 ธรรมดาว่าบุญกิริยาวัตถุที่เป็นทานมัยจะมีได้
 ก็เพราะทำเจตนา ๓ คือบุพเจตนา(เจตนา
 ก่อนที่จะให้) มุญจนเจตนา(เจตนาที่กำลัง
 ให้) อปรเจตนา(เจตนาหลังจากที่ให้แล้ว)
 ให้เป็นอันเดียวกันอย่างนี้.

สีลมยฺมปิ "สีลํ ปุเรสฺสามี"ติ จินฺเตนฺตสฺส
 อฺปฺปชฺชติ, สีลปุรณกาเล อฺปฺปชฺชติ,
 "ปฺปฺริตมฺเม"ติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อฺปฺปชฺชติ.
 ตา สพฺพปิ เอกโต กตฺวา สีลมย์
 ปุณณกิริยาวตฺตฺ. นาม โหติ ๆ เปฯ
 ทิฏฺฐชฺชกมฺมปิ "ทิฏฺฐิ อฺชฺชกํ ทิสฺสามี"ติ
 จินฺเตนฺตสฺส อฺปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิ อฺชฺชกํ
 กโรนฺตสฺส อฺปฺปชฺชติ, "ทิฏฺฐิ เม อฺชฺชกา

แม่บุญกิริยาวัตถุที่เป็นศีลมัย ก็ย่อมเกิดแก่
 บุคคลผู้คิดว่า "เรารู้จักยังศีลให้บริบูรณ์",
 ในเวลาที่กำลังยังศีลให้บริบูรณ์ ศีลมัยย่อม
 เกิด, เมื่อพิจารณาว่า "เราได้บำเพ็ญศีล
 ให้บริบูรณ์แล้ว" ศีลมัยก็ย่อมเกิด. ธรรมดา
 ว่าบุญกิริยาวัตถุที่เป็นศีลมัย จะมีได้ก็เพราะ
 เจตนาทั้งปวงนั้นได้เป็นอันเดียวกัน ๆ ละ
 แม่บุญกิริยาวัตถุ คือ การทำความเห็นให้ตรง

อภฺยาสถาณ. ม-พ. ๒-๑๔

คุณเจตน์ - คุณนิรมล สิวรักษ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"สีลํ ปุเรสุสามี"ติ จินฺตฺนุโตปิ เตสํเยว
 อญฺจตฺเรณ จินฺตฺเตติ, สีลํ ปุเรนฺโตปิ
 เตสํเยว อญฺจตฺเรณ ปุเรติ, "สีลมฺเม
 ปุริตฺนุ"ติ ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ เตสํเยว
 อญฺจตฺเรณ ปจฺจเวกฺขติ.

แม่เมื่อคิดว่า "เรายังก็ลให้บริบูรณ์" ก็
 ย่อมคิดด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง
 ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 นั้นแล, แม่ขณะบำเพ็ญศีลก็ยอมบำเพ็ญด้วย
 กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง
 ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 นั้นเอง, แม่เมื่อพิจารณาอยู่ว่า "เราไต่
 บำเพ็ญศีลแล้ว" ก็ยอมพิจารณาด้วยกามา-
 วจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดา
 กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้นนั้นแล.

"ภาวนํ ภเวสุสามี"ติ จินฺตฺนุโตปิ
 เตสํเยว อญฺจตฺเรณ จินฺตฺเตติ, ภาวนํ
 ภเวนฺโตปิ เตสํเยว อญฺจตฺเรณ
 ภเวติ, "ภาวนา เม ภาวิตา"ติ
 ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ เตสํเยว อญฺจตฺเรณ
 ปจฺจเวกฺขติ.

แม่เมื่อคิดว่า "เรายังเจริญภาวนา" ก็ยอม
 คิดด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ใน
 บรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 โดยแท้, แม่เมื่อกำลังเจริญภาวนาอยู่ก็ยอม
 เจริญด้วยกามาวจรกุศลจิต ดวงใดดวงหนึ่ง
 ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 นั้นแล, แม่เมื่อพิจารณาอยู่ว่า "เราไต่
 เจริญภาวนาแล้ว" ก็ยอมพิจารณาด้วย
 กามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดา
 กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้นเหมือนกัน.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"เชฏฐสฺส อปจิตฺกมฺมํ กริสฺสามี"ติ
 จินฺเตนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺตเรณ
 จินฺเตติ, กโรนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺตเรณ
 กโรติ, "กตฺ เม"ติ ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ
 เตสฺสเยว อณฺตเรณ ปจฺจเวกฺขติ.

แม่เมื่อคิดว่า "เราจักกระทำการ
 ประพฤติอ่อนนอมต่อผู้หลักผู้ใหญ่" ก็ยอม
 คิดด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ใน
 บรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 นั้นแล, แม่เมื่อกำลังกระทำ(การประพฤติก่อน
 นอมต่อผู้หลักผู้ใหญ่) ก็ยอมกระทำด้วย
 กามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดา
 กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้นนั่นเอง,
 แม่เมื่อพิจารณาอยู่ว่า "เราได้กระทำการ
 ประพฤติอ่อนนอมต่อผู้หลักผู้ใหญ่แล้ว" ก็ยอม
 เชื่อว่า พิจารณาด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใด
 ดวงหนึ่ง ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง
 เหล่านั้นโดยแท้.

"กายเวยฺยยาวฎฺฐิกกมฺมํ กริสฺสามี"ติ
 จินฺเตนฺโตปิ, กโรนฺโตปิ, "กตฺ เม"ติ
 ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺตเรณ
 ปจฺจเวกฺขติ.

แม่เมื่อคิดว่า "เราจักกระทำความผิดคือการ
 ขวนขวายทางกาย" ก็ดี, กำลังกระทำอยู่
 ก็ดี, กำลังพิจารณาอยู่ว่า "เราได้กระทำ
 ความผิดคือการขวนขวายทางกายแล้ว" ก็ดี
 ย่อมเชื่อว่าพิจารณา ด้วยกามาวจรกุศลจิต
 ดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดากามาวจรกุศลจิต
 ๘ ดวงเหล่านั้นนั่นเอง.

อภฺยาสานํ. ๒-๗. ๒-๑๕

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"ปตฺตี ทสฺสามี"ติ จินฺเตนฺโตปิ, ททฺน- แม่เมื่อคิดว่า "เราจักให้ส่วนบุญ" กิติ,
 โตปิ, "ทินฺนํ เม"ติ ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ. กำลังให้อยู่กิติ, กำลังพิจารณาอยู่ว่า "เรา
 "ปตฺตี วา เสสกุสฺลํ วา อนุโมทิสฺสามี"ติ ใดให้ส่วนบุญแล้ว" กิติ. คิดว่า "เราจัก
 จินฺเตนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺณตเรณ อนุโมทนาส่วนบุญหรือส่วนกุศลที่เหลือ" กิติ
 จินฺเตติ, อนุโมทฺนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺณ- ชื่อว่า ย่อมคิดควยกามาจรกุศลจิตดวงใด
 ตเรณ อนุโมทฺติ, "อนุโมทิตฺตมฺเม"ติ ดวงหนึ่ง ในบรรดากามาจรกุศลจิต ๘ ดวง
 ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺณตเรณ เหล่านั้นโดยแท้, แม่เมื่อกำลังอนุโมทนา
 ปจฺจเวกฺขติ. (ส่วนบุญ)ก็ยอมอนุโมทนาควยกามาจรกุศล-
 จิตดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดากามาจรกุศล
 จิต ๘ ดวงเหล่านั้นนั้นแล, แม่เมื่อพิจารณา
 อยู่ว่า "เราได้อนุโมทนาส่วนบุญแล้ว" ก็ยอม
 พิจารณา ควยกามาจรกุศลจิตดวงใดดวง
 หนึ่ง ในบรรดากามาจรกุศลจิต ๘ ดวง
 เหล่านั้นเหมือนกัน.

"ธมฺมํ เทเสสฺสามี"ติ จินฺเตนฺโตปิ แม่เมื่อคิดว่า "เราจักแสดงธรรม" ก็ยอม
 เตสฺสเยว อณฺณตเรณ จินฺเตติ, เทเสนฺโตปิ คิดควยกามาจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ใน
 เตสฺสเยว อณฺณตเรณ เทเสติ, "เทสิโต บรรดากามาจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 เม"ติ ปจฺจเวกฺขนฺโตปิ เตสฺสเยว อณฺณ- โดยแท้, แม่เมื่อกำลังแสดง (ธรรม) ก็
 ตเรณ ปจฺจเวกฺขติ. แสดงควยกามาจรกุศลจิต ดวงใดดวงหนึ่ง

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"ธมฺมํ โสสุสามี"ติ จินฺตฺนุโตปิ เตสํเยว ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 อญฺตเรณ จินฺตฺติ, สฺสฺนุโตปิ เตสํเยว นั้นเอง, แม่เมื่อพิจารณาว่า "เราได้อ
 อญฺตเรณ สุณาติ. "สุโต เม"ติ แสดงธรรมแล้ว" ก็ชื้อว่ายอมพิจารณาด้วย
 ปจฺจเวกฺขนุโตปิ เตสํเยว อญฺตเรณ กามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดา
 ปจฺจเวกฺขติ. กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้นนั้นแล.

แม่เมื่อคิดว่า "เราจักฟังธรรม" ก็ยอม
 คิดด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ใน
 บรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 เหมือนกัน, แม่กำลังฟัง (ธรรม) อยู่ ก็
 ยอมฟังด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง
 ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้น
 โดยแท้. แม่เมื่อพิจารณาว่า "เราได้ฟัง
 ธรรมแล้ว" ก็ยอมพิจารณาด้วยกามาวจร-
 กุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดากามา-
 วจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้นนั้นเอง.

"ทิวฺจํ อฺชุกํ กริสฺสามี"ติ จินฺตฺนุโตปิ แม่เมื่อคิดว่า "เราจักกระทำความเห็นให้
 เตสํเยว อญฺตเรณ จินฺตฺติ, อฺชุกํ ตรง" ก็ยอมคิดด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใด
 กโรนฺโต ปน จตฺนุํ ฅาณสมฺปยุตฺตานํ ดวงหนึ่ง ในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง
 อญฺตเรณ กโรติ. "ทิวฺจํ เม อฺชุกา เหล่านั้นนั้นแล, แต่เวลากระทำ ความ

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กตา"ติ ปจฺจเวกฺขนฺโต อญฺจนฺนํ อญฺญ-
ตเรณ ปจฺจเวกฺขตี.

เห็นให้ตรงย่อมกระทำด้วยกามาวจรกุศลจิต
ดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดากามาวจรกุศลจิต
ที่เป็นญาณสัมปยุต ๔ ดวง. เมื่อพิจารณา
ว่า "เราใดกระทำให้ตรงแล้ว"
ชื่อว่า ย่อมพิจารณาด้วยกามาวจรกุศลจิต
ดวงใดดวงหนึ่ง ในบรรดากามาวจรกุศลจิต
๔ ดวง.

อิมสฺมี จาเน จตุตฺตารี อนนฺตานิ
นาม กหิตานิ. จตุตฺตารี หิ อนนฺตานิ
อากาโส อนนฺโต, จกฺกวาฟานี อนนฺตานิ,
สตุตฺตนิกาโย อนนฺโต, พุทฺธญาณํ อนนฺตํ.

ในที่นี้ ท่านถือเอาอนันตะ ๔ อย่าง.

ก็อนันตะ ๔ อย่างคือ อากาศเป็นอนันตะ ๑,
จักรวาลเป็นอนันตะ ๑, สัตว์นิกาย(หมู่สัตว์)
เป็นอนันตะ ๑, พุทธญาณเป็นอนันตะ ๑.

อากาสสฺส หิ ปุรตฺถิมทิสาย วา
ปจฺฉิมตฺตรทกฺขิณาสฺส วา "เอตฺตกานี
วา โยชนสฺตานิ, เอตฺตกานี วา
โยชนสฺสสฺสานี"ติ ปริจฺเฉโท นตฺถิ.
สิเนรุมตฺตมฺปิ อโยกฺกํ ปจฺวี ทฺวิธา
กตฺวา เหฏฺฐา ชิตฺตํ ฆสฺเสเถว. โน
ปติฏฺฐํ ลเภถ. เอวํ อากาสํ อนนฺตํ
นาม.

จริงอยู่ การกำหนดอากาศว่า ในทิศบูรพา
หรือในทิศปัจฉิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ "มี
เท่านั้นร้อยโยชน์, หรือมีเท่านั้นพันโยชน์"
ย่อมไม่ได้. แม้จะฟังเอาคอนหลักขนาด
เขาสิเนรุทาบแผ่นดินให้แยกเป็น ๒ ส่วน แล้ว
โยนให้ตกไปข้างล่าง. ก็ห้ามที่รองรับไป
ไม่. อากาศชื่อว่าอนันตะ(ไม่มีที่สิ้นสุด)
อย่างนี้.

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จกุกวาฟานมปิ สเทหิ วา สหสเสหิ
 วา สตสหสเสหิ^๑ วา ปริจฺเฉโท
 นตฺถิ. สเจปิ หิ อกฺนิฏฺฐภวเน นิพฺพตฺตา
 ทพฺพทามณฺฑคฺคหฺสฺส^๒ สลฺลหุเกน^๓ สเรณ^๔.
 ติริยํ ตาลจฺฉายํ อติกฺกมฺนตฺเตน กาลเณ
 จกุกวาฟสฺตสหสฺสอติกฺกมฺนสมฺตฺเตน ชเวณ
 สมฺนุนาคตา จตฺตารโ มหาพฺรหฺมาโน
 "จกุกวาฟปริยฺนคํ ปสฺสิสฺสามา"ติ เตน
 ชเวณ ธาเวยฺยู, จกุกวาฟปริยฺนคํ
 อทิสฺวาว ปรินิพฺพาเยยฺยู. เอว
จกุกวาฟานิ อนนฺตานิ นาม.

การกำหนดจักรวาลทั้งหลายว่ามีที่ร่อย
 กี่พัน หรือกี่แสนจักรวาลย่อมไม่ได้. จริงอยู่
 แมถาทวมหาพรหมทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้นในชั้น-
 อภินิษฐภพ ผู้มีความเร็วขนาดที่สามารถผ่าน
 เส้นจักรวาลไปได้ชั่วเวลาเพียงเท่าที่ลูกศร
 ที่เบามากของนายขมังธนู ที่มีกำลังแข็งแรง
 ผ่านเงาตาลตานขวาง จะพริ้วมาด้วยความ
 ความเร็วขนาดนั้น ด้วยคิดว่า "เราจักดู
 ขอบแห่งจักรวาล", ทวมหาพรหมเหล่านั้น
 ไม่ทันได้เห็นขอบแห่งจักรวาล ก็จะพริ้วปริ-
 นิพพานเสียก่อนโดยแท้. จักรวาลทั้งหลาย
 ชื่อว่า เป็นอนันตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด) อย่างนี้.

เอตฺตเกสฺส ปน จกุกวาเฟสฺส
 อุกฺกุฏจกฺกถกฺกสฺสจกฺกสฺสจกฺกสฺสจกฺกสฺสจกฺกสฺสจกฺกสฺส
 เอว สฺตฺตนิกาโย อนนฺโต นาม.

ก็ในจักรวาลทั้งหลายมีประมาณเท่านั้น
 สัตว์ที่อยู่ในน้ำและอยู่บนบก ย่อมหาปริมาณ
 มิได้. สัตว์นิกาย จึงชื่อว่า เป็นอนันตะ (ไม่มี
 ที่สิ้นสุด) อย่างนี้.

^๑ ฉ. "สตสหสเสหิ วา"ติ ปาโล น ทิสฺสติ.

^๒ ฉ. ทพฺพทามณฺฑคฺคหฺสฺส, ส. ส. ๑๕/๘๘,
 ส. นิ. ๑๖/๓๑๐, องฺ. จตฺกุก.

๒๑/๖๑ ปิฏฺฐเจสฺส ปสฺสิตพฺพ.

^๓ ฉ. ลหุเกน. ^๔ ส. อสเนน.

ตโตปิ พุทธญาณิ อนนุตเมว.

พุทธานุชาว่า เป็นอนันตะแท้แม่กว่าอนันตะ
ทั้ง ๓ นั้น.

เอว อปริมาเนสฺ จกุกวาเพสุ
อปริมาณัน สุตตานิ กามาวจรโสมนสุส-
สหคตญาณสมฺปยุตตอสงฺขาริกกุสลจิตฺตานิ
เอกสุส พหุณี อุปฺปชฺชุนฺติ, พหุณฺนํปิ พหุณี
อุปฺปชฺชุนฺติ.

บรรดาสัตว์หาประมาณมิได้ในจักรวาล
อันหาประมาณมิได้เช่นนี้ กุศลจิตที่เป็น
กามาวจร สหคตด้วยโสมนัส เป็นญาณ-
สัมปยุต เป็นอสังขาริกมากมาย ย่อมเกิดแก่
สัตว์หนึ่ง ๆ, แม้สัตว์จำนวนมาก จิตก็เกิดขึ้น
มากดวง.

ตานิ สพุพานิปี กามาวจรภูเจเน
โสมนสุสสหคตภูเจเน ญาณสมฺปยุตตภูเจเน
อสงฺขาริกภูเจเน เอกตฺตํ คจฺจนฺติ,
เอกเมว โสมนสุสสหคตํ ทิเหตุกํ
อสงฺขาริกํ มหาจิตฺตํ โหติ, ตถา
สสงฺขาริกํ มหาจิตฺตํ ๆเปฯ ตถา
อุเบกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ ทฺเหตุกํ
สสงฺขาริกํ จิตฺตุนฺติ

กุศลจิตแม่ทั้งปวงเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกัน
โดยอรรถว่าเป็นกามาวจร โดยอรรถว่า
สหคตด้วยโสมนัส โดยอรรถว่าเป็นญาณ-
สัมปยุต (และ)โดยอรรถว่า (โดยฐานะ)
เป็นอสังขาริกด้วยกัน, มหากุศลจิตที่สหคต
ด้วยโสมนัส เป็นเหตุกะ เป็นอสังขาริก
มีดวงเดียวเท่านั้น, มหากุศลจิตที่เป็น
สังขาริกก็เหมือนกัน ฯลฯ จิตที่สหคตด้วย
อุเบกขาเป็นญาณวิปยุต เป็นเหตุกะ เป็น
สังขาริกก็เหมือนกัน ดังนี้

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํ สัพพานิปี อปริมาเณสุ จกุกวาเพสุ
 อปริมาณานํ สุตตานํ อุปปชชमानานิ
 กามาวจรกุสลจิตตานิ สุมมาสมุพฺพุโธ
 มหาตุลาเย ตฺลยมาโน วีย ตุมเพ
 ปกฺขิปีตฺวา มินมาโน วีย สัพพญฺญตฺวา เณ
 ปริจฺฉินฺทิตฺวา "อฏฺฐเจเวตานิ"ติ
 สริกฺขญฺเจเน อฏฺฐเจเว โภจฺจฺจาเส กตฺวา
 หสฺเสสิ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดกามาวจร-
 กุศลจิต แม้ทั้งปวงที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายหา
 ปริมาณมิได้ในจักรวาลทั้งหลาย หาปริมาณ
 มิได้ อย่างนี้ ด้วยสัพพัญญุตญาณ จุคว่าทรงซึ่ง
 ด้วยตาซึ่งใหญ่ (และ) ประดุจทรงใส่ใน
 ทะยานน้บอยู่ฉะนั้น แล้วทรงกระทำให้เป็น
 ๘ ส่วนเท่านั้น ทรงแสดงว่า "จิตเหล่านั้นมี
 ๘ ดวงพอดี" โดยอรรถที่บัณฑิตพึงเห็นพอง
 ด้วย(คือคักคานไม่ได้).

ปุณ อิมสฺมี จาเน ฉพฺพิเชน
 ปุณฺณายุหนํ นาม กหิตํ. ปุณฺณญฺหิ อตฺถิ
 สยงฺการํ, อตฺถิ ปรงฺการํ, อตฺถิ
 สาหตฺถิกํ, อตฺถิ อาณตฺถิกํ, อตฺถิ
 สมฺปชานกตํ, อตฺถิ อสมฺปชานกตฺนฺติ.

ในที่นี้ พระองค์ทรงประมวลบุญไว้
 ๖ ชนิดอีก. เพราะบุญที่ทำเองก็มี, ที่ทำ
 เพราะผู้อื่นก็มี, ที่ทำด้วยมือตนเองก็มี,
 ที่เขาสั่งให้ทำก็มี, ที่ทำด้วยปัญญาก็มี, ที่ทำ
 โดยปราศจากปัญญาก็มี.

ตตฺถ อตฺตโน ฐมฺมตฺตาย กตํ
 สยงฺการํ นาม. ปรี กโรนฺตุํ ทิสฺวา
 กตํ ปรงฺการํ นาม. สหตฺถเณ กตํ
 สาหตฺถิกํ นาม. อาณาเปตฺวา การิตํ

ในบรรดาบุญ ๖ ชนิดนั้น บุญที่ทำตาม
 ธรรมดาของตนชื่อว่า สังการัง(ทำเอง).
 บุญที่เห็นคนอื่นกระทำก็กระทำบ้าง ชื่อว่า
ปรงการัง(ทำเพราะผู้อื่น). บุญที่ทำด้วยมือ

คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์
 สร้างคัมภีร์พระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาณตติก นาม. กมฺมณฺจ ผลญฺจ
สทฺทหิตฺวา กตํ สํปชานกต นาม. กมฺมมฺปิ
ผลมฺปิ อชานิตฺวา กตํ อสมฺปชานกต
นาม.

ของตนเองชื่อว่า ส่าหัตถิก. บุญที่ผู้อื่น
สั่งให้ทำ ชื่อว่า อาณตติก. บุญที่บุคคลเชื่อ
กรรม และผลแห่งกรรมกระทำ ชื่อว่า
สัปปชานกต. บุญที่บุคคลไม่รู้จักรกรรมและ
ผลแห่งกรรมกระทำ ชื่อว่า อสมัปปชานกต.

เตสุ สยงการํ กโรนฺโตปิ อิมํ อฏฺจนฺนํ
กุสลจิตฺตานํ อณฺต เร เนว กโรติ,
ปรจฺการํ กโรนฺโตปิ สทฺตฺเถน กโรนฺโตปิ
อาณํ เปตฺวา กโรนฺโตปิ อิมํ อฏฺจนฺนํ
กุสลจิตฺตานํ อณฺต เร เนว กโรติ,
สํปชานกรณํ ปน จตฺตฺหิ ฅาณสํปยุตฺเตหิ
โหติ, อสมฺปชานกรณํ จตฺตฺหิ ฅาณ-
วิปฺปยุตฺเตหิ.

ในบรรดาบุญ ๖ ชนิดนั้น บุคคลเมื่เมื่อกระทำ
เองยอมกระทำด้วยกามาวจรกุศลจิตดวงใด
ดวงหนึ่งในบรรดากามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง
เหล่านั้นเอง, เมื่อทำเพราะอาศัยผู้อื่น
(เป็นเหตุ) กิด เมื่อทำด้วยมือของตนเองกิด
เมื่อทำเพราะผู้อื่นสั่งกิด ย่อมทำด้วยกามา-
วจรกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่งในบรรดากามา-
วจรกุศลจิต ๘ ดวงเหล่านั้นโดยแท้, แต่การ
กระทำ(บุญ)ด้วยปัญญา ย่อมมีได้ด้วยกามา-
วจรกุศลจิตที่เป็นญาณสัมปยุต ๔ ดวง, การ
กระทำ(บุญ)โดยปราศจากปัญญา ย่อมมีได้
ด้วยกามาวจรกุศลจิตที่เป็นญาณวิปยุต ๔ ดวง.

อปฺราปี อิมํ สมี จาเน จตฺสโส
ทกฺขิณาวิสุทฺธิโย คหิตา ปจฺจยानํ

อนึ่ง ในที่นี้พระผู้มีพระภาคทรงถือเอา
ทกฺขิณาวิสุทฺธิ ๔ คือความที่ปัจจัยเกิดโดย

คุณนิตยา เพื่อองพสุกฏ และคุณจิริวิทย์ นาตีกวนิต
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ธมฺมิกตา, เจตนามหตฺตํ, วตฺตฺตสมฺปตฺติ,
คุณาติเรกตาติ.

ชอบธรรม ๑, ความที่เจตนาแรงกล้า ๑,
วตฺตฺตสมฺปตฺติ ๑, ความที่วตฺตฺตสมฺปตฺติมีคุณเป็น
อติเรก ๑.

ตฺตถ ธมฺเมน สเมน อุปฺปนฺนา ปจฺจยา
ธมฺมิกา นาม, สหฺตฺติคฺวา โอกฺปเปตฺวา
ททฺโต ปน เจตนามหตฺตํ นาม โหติ,
ชฺเฌสาสวภาโว วตฺตฺตสมฺปตฺติ นาม,
ชฺเฌสาสวสุเสว นิโรธา วุญฺจิตฺภาโว
คุณาติเรกตา นาม.

ในบรรดาทักษิณาวิสุทธิ ๔ เหล่านั้น ปัจจัยที่
เกิดขึ้นโดยชอบธรรม โดยสมำเสมอ ชื่อว่า
ธมฺมิกะ (เกิดโดยชอบธรรม), ก็เมื่อบุคคล
เชื่อมั่นแล้วจึงให้ ชื่อว่า เจตนามหตฺตะ
(เจตนาแรงกล้า), ความเป็นพระชฺเฌสาสพ
ชื่อว่า วตฺตฺตสมฺปตฺติ, ความที่พระชฺเฌสาสพนั่น
นั้นแลออกจากนิโรธ ชื่อว่าความเป็นผู้มีคุณ
เป็น อติเรก (มากมาย).

อิมานิ จตฺตารี สโมธาเนตฺวา ทาคฺ
สฺกโกณฺตสฺส กามาวจรกุสฺลํ อิมสฺมีเยว
อตฺตภาเว วิปากํ เทติ, ปุณฺณกเสฏฺฐิ-
กาลวลียสุมนมาลาการาที่นํ ๑
วिय. ๒

เมื่อบุคคลสามารถประมวลทักษิณาวิสุทธิ ๔ นี้
เข้าด้วยกันได้แล้วให้(ทาน)กามาวจรกุศล-
จิตยอมอำนวยวิปากให้ ในอตฺตภาพนี้แหละ,
คุณที่อำนวยวิปากให้ แก่ปุณฺณกเสฏฺฐิ-
กาลวลียะ และนายมาลาการ ชื่อสุมนะ
เป็นตน.

๑ ธมฺมปทฎฺฐกถา. ๗/๓๒.

๒ ฉ. กากวลีย, ม. กากวลุลีย, ปปญฺจสุทฺธิ.

๓/๔๒๑.

๓ ธมฺมปทฎฺฐกถา. ๓/๑๔๐.

สงฺเขปโต ปเนตฺ สพฺพมฺปิ เมื่อว่าโดยย่อ จิตที่เป็นกามาวจรกุศล
 กามาวจรกุสลํ จิตฺตํ จิตฺตุนฺติ กริตฺวา แม้ทั้งปวงนั้น ชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกันนั้น
 จิตฺตวิจิตฺตญฺเณ เอกเมว โหติ. เวทนา- เพราะอรรถว่าเป็นจิตที่วิจิตร เพราะทำให้
 วเสน โสมนสฺสสหคํ อฺเปกฺขาสหคตฺตุนฺติ วิจิตร. ว่าโดยเวทนาแล้วมี ๒ อย่าง
 ทฺวิธํ โหติ, ฅาณวิภคฺติเทสนาวเสน คือ ที่สหคตด้วยโสมนัส ๑ ที่สหคตด้วย
 จตฺตฺพิธํ โหติ, อฺเบกฺขา ๑, ถาว่าโดยการแสดงจำแนกญาณ
 แล้วมี ๔ อย่าง,

โสมนสฺสสหคํ ฅาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริก- อสงฺขาริกมหากุศลจิต ที่สหคตด้วยโสมนัส
 มหาจิตฺตํ หิ อฺเปกฺขาสหคํ ฅาณสมฺปยุตฺตํ เป็นฅาณสมฺปยุต กับอสงฺขาริกมหากุศลจิตที่
 อสงฺขาริกมหาจิตฺตญฺเณ ฅาณสมฺปยุตฺตญฺเณ สหคตด้วยอฺเบกฺขา เป็นฅาณสมฺปยุต ชื่อว่า
 อสงฺขาริกญฺเณ จ เอกเมว โหติ. ตถา เป็นอย่างเดียวกัน เพราะอรรถว่าเป็นฅาณ
 ฅาณสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ, ฅาณวิปยุตฺตํ สมฺปยุต และเพราะอรรถว่าเป็นอสงฺขาริก.
 อสงฺขาริกํ, ฅาณวิปยุตฺตํ สสงฺขาริ- ที่เป็นสสงฺขาริกฅาณสมฺปยุต, ที่เป็นอสงฺขาริก
 กญฺจาติ. ฅาณวิปยุต, และที่เป็นสสงฺขาริกฅาณวิปยุต
 ก็เช่นเดียวกัน.

เอวํ ฅาณวิภคฺติเทสนาวเสน จตฺตฺพิธํ รวมความว่าในกามาวจรกุศลจิต ซึ่งมี ๔
 ปเนตฺสมี อสงฺขารสสงฺขารวิภชนโต^๑ อย่าง โดยอำนาจการแสดงจำแนกฅาณนั้น

^๑ ฉ. อสงฺขารสสงฺขารวิภคฺติโต.

จตุตถาริ อสงฺขาริกานิ, จตุตถาริ ถ้าวาโดยการจำแนกเป็นอสังขารและสัง-
 สสงฺขาริกานีติ อฏฺเฐว กุสลจิตฺตานิ ขารแล้วก็ได้กุศลจิต ๘ ดวงเหมือนกัน คือ
 โหนฺติ. เป็นอสังขาริก ๔ ดวง, เป็นสังขาริก
 ๔ ดวง.

ตานิ ยถาวโต ฌตฺวา ภควา สัพพัญญู พระผู้มีพระภาคผู้ทรง เป็นพระสัมพัญญู เป็น
 คณิวโร มุนิเสฏฺโฐ อาจิกฺขติ เทเสติ เจาคณะผู้เลอเลิศ เป็นมุนีผู้ประเสริฐสุด
 ปญฺญเปติ ปญฺสเปติ วิวรติ วิภชติ ทรงทราบกามาวจรกุศลจิตเหล่านั้น ตาม
 อุตฺตานิกโรตีติ. ความเป็นจริงแล้ว ก็ทรงบอก ทรงแสดง
 ทรงบัญญัติ ทรงกำหนด ทรงเปิดเผย ทรง
 จำแนก ทรงกระทำใ้ห่างาย ดังนี้แล.

อฏฺฐสาลินียา ฌมฺมสงฺกทญฺจกถาย
 กามาวจรกุสลนิตฺตเตโส สมตฺโต.

นิตฺเตวาทฺถวากามาวจรกุสลจิตฺตโน
 อรรณกถาธรรมสังคหะ ชื่อว่า อฏฺฐสาลินี

จบบริบูรณ์.

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขอเรียนให้ทราบว่า

๑. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ "ภูมิพลโลกิขุ" แล้วปรากฏว่า พบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่า

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกษ ฯ

ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ ฯ ๑๐๑๐๐

โทร.๒๒๓-๐๓๑๖, ๒๒๑-๘๐๐๑

มูลนิธิ ฯ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ทดแทนให้ท่าน ทางไปรษณีย์ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

๒. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป

ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

- Page(s) missing
- Page number(s) not in order
- Printing(s) unclear/unreadable

Please return such defect CANON to

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Wat Srakesa Compound

Chakrabardibong Road

BANGKOK 10100

Tel. 223016, 2218001

The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.